

valóság

A TARTALOMBÓL

Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt:

A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 4. rész

Korencsi Attila: A szabadság védelmében.

Nagy Miklós papköltő emlékezete

Fülöp-Székely Anita: A szülői bevonódás

hosszú távú hatásai. Egy narratív életútelemzés

Karikó Sándor: Smith munkafelfogásának

filozófiai továbbgondolása. Smith, Hegel, Marx, Lukács György

Trembeczki István: Globális és lokális

a környezetvédelemben –
töprengések a Zöld filozófiáról

Mezei Balázs: Heidegger a Fekete füzetek

tükrében

Potyó István: Ruzitska György miséi 2. rész

Fehér Anikó: Koudela Géza, az 1938-as

budapesti Eucharisztikus Kongresszus
himnuszának szerzője

Bolla Emőke: Farkas Beáta: A közgazdasági

gondolkodás rövid története

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
4

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2024. január
LXVII. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Nemzeti
Kulturális
Alap

NEMZETI KULTURÁLIS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

Szerkesztőbizottság

Bogár László
D. Molnár István
Harmati István

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Kengyel Péter
Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható
a <https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/> oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 4. rész

Tanulmányosorozatunkban az animációs képzés történetéről és az ezen a területen zajló strukturális, szakmai változásokról szóló kutatásaink eredményeit mutatjuk be, így a korábbi lapszámban megjelent első részben¹ az animációoktatás jelentőségét és felsőoktatási – azon belül is a szervezeti és innovációs – háttérét ismertetjük, amely keretként szolgál a tartalmi elemzés folytatásához.

A cikksorozat második része² a globális kulturális trendek feltérképezése mellett az animáció területén tapasztalható robbanásszerű fejlődés elemzésére összpontosít, számba véve azokat a technikai változásokat és innovációkat, elsősorban a digitalizációt, amelyek gyökeresen átforgalmazták nemcsak ezt a területet, hanem a tartalomgyártás és a kultúrafogyasztás általános jellemzőit is. Kiemelt figyelmet fordítunk a hazai animációoktatás történeti fejlődésének áttekintésére, fejlődéstörténetére, az állam szerepére ezen a területen, végül a képzési helyek részletes bemutatásával zárjuk tanulmányunk ezen részét.

A cikksorozat harmadik részében³ a magyar animációoktatás ökoszisztéma-helyzetét részletesen és egyben a szakmai szereplők tapasztalataira is építve mutatjuk be.

Megjelenítjük az állami intézmények, a filmes igazgatási szervek támogató vagy koordináló tevékenységét, miközben az animációs világ szórakoztatóipari kihívásait is elemezzük animációoktatási fókusszal.

A magyar animációoktatás lehetséges fejlesztési modelljei

Mielőtt a működési modellekre vonatkozó irányokat felvázolnánk, fontos tisztázni, hogy melyek az animációoktatás megújításának céljai. *A legfontosabb cél a piacot és oktatást közelebb hozni egymáshoz, de nem megrendelő-megbízott, hanem egy tudástranszfer-karakterű és kooperációs modellben, ahol a szaktudás visszaáramlik az oktatásba.*

További célok a képzések finanszírozási és támogatási rendszerének és nagyságának erősítése, új struktúrák és kollaboratív helyzetek fejlesztése a piac és az állam együttműködésében. Mindezeket megalapozandó, érdemes a közoktatásban jelentősen erősíteni az animáció szerepét és presztízsét, a vizuális nevelésben megteremtteni a képzések utánpótlását, és pályaaorientációval segíteni ezek elérését.

Munkánk történeti áttekintéséből kiderül, de külön is szeretnénk újra hangsúlyozni, hogy az animációoktatás megújítására az elmúlt évtizedekben számos szakmai kezdeményezés, párbeszéd és fejlesztési próbálkozás történt, de ebben sajnos mégsem sikerült érdemben és operatíván előrelépni. Ez a helyzet viszont már egy nagy lehetőségekkel kecsegtető teljes ágazat jövőjét árnyékolja be, ami nemcsak azt jelenti, hogy régiós szinten is lemaradunk az egyre éledező versenyben,⁴ de felrémlik annak veszélye is, hogy az eddig felhalmozódott tudás és a hatalmas magyar animációs tradíció is elhalványul.

Az eddig leírtak alapján összefoglalva elmondható, hogy az animációs szakemberek képzésének új modellje szervezeti szempontból az eddigiekben felsorolt – az interjúalanyok által azonosított – kihívások mellett *a következő problémákra is választ kell, hogy adjon:*

- folyamatosan változó piaci igények,
- gyorsan változó szakmai elvárások,
- diverzifikált szakmai tudások,

- nagyfokú gyakorlatorientáltság,
- magas technológiai igény,
- szakember- és oktatói kapacitáshiány,
- drága szaktudások,
- hektikus rendelkezésre állások.

Az előbbiekből jól érzékelhető, illetve az elmúlt évek tapasztalata – azazhogy egyetlen oldalról sem történt érdemi előrelépés a szakemberképzés területén – is azt mutatja, hogy ezekre a gondokra a jelenlegi merev szabályozási, finanszírozási és oktatási rendszer önmagában nem tud és nem is adhat megfelelő hatékonyságú választ. A probléma komplexitása és kapacitásigénye miatt pedig a piac szereplői sem képesek a feladatot ágazati szinten kezelni, legfeljebb saját, céges keretek között tudnak erre reagálni.

Végző soron az animáció is – igaz, a trendeknek való kitettsége és komplexitása miatt fokozottan – az oktatási ágazat legfontosabb problémáival küzd: hogyan lehet a piac elvárásainak megfelelni úgy, hogy közben megmaradjon a magas színvonalú oktatáshoz szükséges távlatos gondolkodás és szellemi szabadság? Hogyan lehet eltérő missziójú, működési dinamikájú és struktúrájú szereplők együttműködését hatékonyan és hosszú távon biztosítani? Hogyan lehet a magas technológiai igényeket és a nagy költségű szakembereket integrálni? Hogyan lehet egyszerre biztosítani a rugalmasságot és az elvárt minőségbiztosítás köttétsegeit?

Egy komoly fejlődésben lévő, tőkeerős ágazatban, ahol érzékelhető a folyamatos szakemberkereslet, amelyet sem a piac, sem a képzőhelyek évek óta nem tudnak megoldani, úgy tűnik, hogy a klasszikus egyirányú, egy szempontú – igazgatási, oktatási vagy piaci – megközelítés nem tűnik eredményesnek. Ezért szükséges a keretek, a platformok és a formák együttműködésen alapuló újragondolása és megváltoztatása. Az új struktúra alapvetése, hogy nem oktatási, hanem iparági szinten próbálja meg értelmezni a kérdést, és ebből adódóan integrált válaszokat kíván adni az ökoszisztémában felmerülő többirányú problémákra. Tulajdonképpen a helyzet megoldása vagy az abban való továbblépés egyfajta ágazati együttműködési kényszernek is tekinthető.

A vázolt helyzetre átfogóan, azaz strukturálisan és szabályozási szempontból egy új, alapvetően a duális képzés újragondolásán alapuló, de annál jóval kevésbé formális, többszereplős, egyfajta „konzorciális” képzési struktúra adhat jó választ. Ez az elméleti modell a képzés fenntartása, szakmai fejlesztése és megvalósítása kapcsán az animációs ökoszisztéma összes ágazati szereplőjét szeretné megszólítani, érdekeltté tenni és bevonni. Mindez persze csak akkor lehet eredményes, ha ehhez megfelelően átgondolt, támogató és rugalmas akkreditációs vagy minőségbiztosítási, finanszírozási és szabályozási környezet párosul, amely az egész kérdés megoldását első körben az állami feladatok közé sorolja.

Fontos megemlíteni, hogy az interjúalanyok között volt, aki ezzel kapcsolatban egyértelműen csak az önálló képzőhely koncepcióját látta reálisnak, ahol a szaktudást nem a stúdiókkal való együttműködés, hanem a képzőhely oktatási hálózatában szereplő, behívott hazai és külföldi szakemberek biztosítják. Ezzel kapcsolatban azonban felmerül az a kérdés, hogy egy ilyen önálló, az ökoszisztémába nem integrált intézmény nem nagyon kitett-e az aktuális személyi viszonyoknak, a hazai stúdiók így nem veszítenek-e a közvetlen szakember-utánpótlásban értékes pozíciókat, illetve hogy ebben az esetben az elmúlt közel három évtizedben ez miért nem tudott megvalósulni.

Mikulás Ferenc, a Kecskemétfilm Kft. ügyvezetője szerint pedig a képzést akár egy önálló állami stúdió is megoldhatná, amely – a működése és a szakmának szükséges infrastruktúra biztosítása mellett – a szakemberképzés állami feladatát is vállalhatná, ami így nem terhelődne rá teljes mértékben a stúdiókra.⁵ Ez persze nagyon komoly állami beruházást és folyamatos ágazati szerepvállalást igényelne, és egy új, „kevert”, nem csak produkciós funkciójú szervezet létrehozását és hosszú távú működtetését jelentené.

Szintén képzési alternatíva lehet – és erre is vannak külföldi példák – a szakemberképzés felsőoktatásban tartása, ahol az alapképzési szinten gyakorlati szakembereket képeznek, a mesterképzésből pedig már a rendezők, a tervezőművészek és a kreatívak kerülnek ki. Amellett, hogy ez egyrészt a jelenlegi képzések jelentős átalakítását és az intézményekhez kapcsolódó – a közoktatásig elérő – szakmai tradíciók és kapcsolatrendszerek „felrúgását” jelentené, az interjúalanyok egyöntetűen nem a graduális képzési szinthez sorolták a gyakorlati szakemberek képzését, részben a szaktudás tartalma, gyakorlati vonatkozásai, részben annak rövidebb időtartama miatt.

Elengedhetetlen szempont az is, hogy a képzés tartalma és tervezése is rugalmas legyen, ne kelljen egy évet várni arra, hogy egy új szakterület bekerülhessen a curriculumba, és ne kelljen ragaszkodni olyan formátumokhoz, mint egy merev órarend. Fontos, hogy lehessen tömbösített oktatásban is gondolkodni, sőt akár teljesen új formákban, ha egy meghívott szakoktató éppen úgy ér rá. Ebben az esetben az egyetem csak hitelesít, de ez nem egyetemi szintű képzés.⁶

Új típusú gondolkodás: ökoszisztéma-fejlesztés

A „konzorcialis” képzési modellben a stratégiai célok állami megfogalmazása mellett – például, hogy a magyar animáció az élősereplős filmhez hasonlóan bevételtermelő iparág lehessen – a kezdeményezés a szakma kezébe kerülne. Ez garantálná, hogy a képzésen szerzett szaktudás piaci hasznosítása a lehető leginkább „hézagmentes” lehessen, illetve direkt is megvalósulhat a részt vevő cégek szakember-utánpótlása. A kooperatív működés a szereplők motivációját is növeli, illetve a közös ágazati szinten erősíti a célok elérését, mert minél több a világszínvonalú produkció és a sikeres piaci szereplő, ezek annál nagyobb mértékben tudják segíteni a képzések fejlesztését és működését.

Az egész képzés működtetése és fejlesztése egy új típusú gondolkodást és magatartást igényel az összes szereplőtől, de elsősorban a képzési helytől. Különösen a felsőoktatási intézmények esetében ez a képzésfejlesztési és innovációs gondolkodás integrálását igényli, amely így természetes módon érinti a szervezetet és a szakmai tartalmakat is. Egy ilyen képzési struktúra működtetése és annak fejlesztése nem valósítható meg eredményesen a klasszikus képzési fókuszú – akkreditációs norma alapú – fejlesztési gondolkodással és metodikával, mivel a cél nem csupán egy képzés létrehozása, hanem az ökoszisztéma fejlesztése és a képzőhely ökoszisztémába történő lehető legmélyebb és legtöbb formájú integrálása. Ez az innovációs gondolkodás csak a klasszikus oktatás értelmezésének kitágításával, az intézmények egészére kiterjedő alkalmazásával és a szinergiákra törekvés maximalizálásával érhető el.

(Képzési forma) Fontos kérdés a szakemberképzésben a képzési forma és a megszerzhető végzettség.⁷ Jelenleg az animációs stúdiók visszajelzései alapján nem követelmény a szakirányú végzettség, sőt a produkciós szakemberek jelentős részben autodidakta módon, illetve különböző tanfolyami formában szerzik az alaptudásukat, amelyet a stúdiókban, céges szinten egészítenek ki képzéssel vagy még inkább a produkció közben, tapasztalati tanulással. Ez alapján a végzettség akkreditációs követelményeinek túlzott erősítése merevebbé teszi az egész rendszert, sőt igazából kontraproduktív hatású.

A képzés mindenképpen a szakképzés vagy felnőttképzés keretei között valósulhat meg úgy, hogy az a közoktatásból és a középszintű képzésből kilépők számára is elérhető legyen, de akár egyetem után vagy mellett a nem tervezői, rendezői irányba továbblépő hallgatóknak is adjon további tudást, tanulási és gyakorlati lehetőséget. Természetesen ettől függetlenül szükséges a képzések minőségbiztosítása, ami elsősorban a képzőhely feladata, célja pedig a tudás gyakorlati hasznosíthatósága és a fejlesztett képességek „életközelsége”. Az akkreditációs igények, a minőségbiztosítás és a gyakorlati képességek és tudások egyensúlya a legérzékenyebb és a legnehezebb feladat.

A képzés gyakorlati kereteinek alkalmazkodnia kell a produkciókban is dolgozó oktatók beosztásához, ezért mindenképpen rugalmas struktúrában kell gondolkodni.⁸ A rugalmas rendszer egyik legelemibb megjelenése a tömbösített oktatási formában megvalósuló oktatás, amely az oktatók beosztásához alkalmazkodik. Külföldi példák alapján elmondható, hogy egy jól felépített és koncentráltan megvalósított oktatási programmal egy-két év alatt már közvetlenül a produkciókban is használható szakemberek képezhetők.

A képzés eleve moduláris rendszerben épülne fel, így a képzőhely által biztosított kötelező alaptudások (például vizuális alapok) mellett a főleg a stúdiókban elsajátított gyakorlati tudáselemek (klasszikus animáció, 3D stb.) külön-külön is elvégezhetők, illetve együtt átfogó szaktudást – és végzettséget – adhatnak az animáció területén.

A szakemberképzés hosszát az interjúalanyok elég eltérően ítélték meg, a három hónaptól a fél-, egy- vagy akár a kétéves időtartamig. Ez a konkrét tartalmak hiányában természetesen nem ítéltető meg, de erősíti a moduláris képzésfejlesztés és struktúra gondolatát, amely így hosszabb távon is továbbképzési lehetőséget biztosítana a résztvevőknek.

(„Konzorciális” képzési modell) A képzés szervezési és működtetési motorja tehát a képzőhely, amely a stúdiók és a szakmai partnerek bevonásával megszervezi a gyakorlati oktatás és a szakértői tudások elérésének körülményeit és a képzők képzését. A képzés gyakorlati része szimulált, de konkrét projekteken valósulhat meg,⁹ a résztvevők szakmai érdeklődési területeinek leginkább megfelelő stúdiókban. A képzés szakmai fejlesztési irányait és tartalmi validációját optimálisan az egész ökoszisztémát képviselő szakmai platform határozná meg és felügyelné. A bemeneti oldal igényeit pedig a közoktatás és a szakképzés animációs fókuszainak és pályaorientációs tevékenységének erősítésével lehetne garantálni, amelyet egy átgondolt tehetséggondozási program tenne még könnyebben elérhetővé. Az állam ehhez a stratégiai célok meghatározásával, az ehhez tartozó speciális finanszírozási források és jogi keretek megteremtésével biztosíthatja a megfelelő hátteret.

(Képzőhely) A központi szerepben lévő képzőhely gyakorlatilag átveszi a többi szereplőtől a program szervezésével és az oktatásszervezéssel kapcsolatos összes feladatot. A saját tudása, kapacitása és infrastruktúrájának maximális biztosítása mellett elsődleges feladata a képzés minőségbiztosításának megvalósítása. Az oktatásszervezésen kívül külön is megemlíthető még az oktatói és a résztvevői ösztöndíj- és támogatási programok működtetése, lebonyolítása. A hazai animációs szaktudás legmagasabb szinten tartása érdekében szintén kiemelt fontosságú feladat a képzők (tovább)képzése. Ez közoktatási és szakképzési szinten az animációval kapcsolatos tudások horizontális elterjesztése céljából, illetve masterclassok (mesterkurzusok) formájában a felsőoktatási szereplőknek és a produkciós cégeknek egyaránt fontos.

(Partnerstúdiók) A leírtak alapján a konzorciális képzési modell a képzőhely – amely lehet felsőoktatási, szakképzési intézmény vagy piaci képzőintézmény is – és a produkciós kapacitással rendelkező stúdiók szoros együttműködésén alapul. Azért van szükség több stúdió bevonására, mert az egyes stúdiók sem szakmai kapacitás, sem szakmai kompetencia alapján nem képesek egyedül a gyakorlati képességfejlesztéssel kapcsolatos feladatokat ellátni. Több bevont stúdió esetén a produkcióból kivont oktatással foglalkozó szakemberek száma és a technológia is megosztható, egyúttal az egyes stúdiók a saját szakmai profiljuknak (3D- vagy 2D-animáció) leginkább megfelelő gyakorlati képzési tevékenységeket végeznek.

Ebben a struktúrában a képzésbe bevont stúdiók tehát a képzési tartalomnak megfelelően tudást, technológiát és kapacitást osztanak el/fel egymás között egy transzparens rendszerben, ahol a stúdiók látják egymás tevékenységét és a programba bevonható vagy abban elérhető egyéb szakmai partnerek, szakemberek kínálatát. Ebben az értelemben a képzés gyakorlati része tekinthető egy többszereplős, speciális gyakornoki programnak is, ahol a képzési elemek rendszere és a gyakorlat tartalma a gyakornoki helyekkel előre egyeztetett, így minőségbiztosított. A stúdiók ebben a konstellációban külső képzőhelyeknek minősülnek, azaz a vállaltaknak megfelelően időre szolgáltatniuk kell a vállalt gyakornoki képzési tartalmakat.

A gyakorlati képzés elsősorban szimulált helyzetben történne, ami ebben az esetben ezt jelenti: egy valós, de nem a piaci folyamathoz kapcsolódna, hogy ha jól sikerül a végeredmény, azt akár később lehesen használni, így ezáltal nem veszélyezteti egy éles produkció sikerét vagy a stúdió piaci tevékenységét. Természetesen ha a résztvevők már kockázat nélkül bevonhatók egyes éles produkciós folyamatokba, akkor abban – vagy megosztva, abban is – részt vesznek.

(További külsős szakmai partnerek) A bevont szakmai partnerek, amelyek szintén lehetnek stúdiók vagy más piaci oktatóhelyek (például szoftverforgalmazó cégek), esetleg szakmai szervezetek, a képzési tartalmakhoz kapcsolódó szakértőket, szakembereket biztosítják, de maguk nem vesznek részt a képzésben mint oktatóhely.

Oktatási szakmai platform

A képzésekkel kapcsolatos képzési tartalmakra és kimeneti követelményekre vonatkozó szakmai igények meghatározása az egyeztetési fórum, a teljes animációs ökoszisztémát képviselő oktatási szakmai platform (például Animációs Producerek Szövetsége) feladata. Mindezeknek be kell csatornáznia a teljes szakma fejlesztési irányaira, az állam stratégiai céljaira, a produkciós cégek szakemberigényeire, a képzőhelyek képzésfejlesztési irányaira, jelenlegi és jövőbeli elvárásaira vonatkozó információkat, és ezek alapján meg kell határozni a képzés fejlesztési irányait, illetve validálnia szükséges ezek szakmai tartalmát.

Fontos, hogy az ágazat dinamikus változó környezetéből adódóan ez egy folyamatos, két-három évente elvégzendő feladat. Csak ezzel biztosítható ugyanis a képzések mindig naprakész tartalma és az, hogy olyan szakemberek lépjenek ki a rendszerből, akiknek a lehető legrövidebb az útjuk az éles produkciós helyzetekig. Ennek a platformnak további indokltságot ad, hogy valahol ellensúlyozni kell az operatív szereplők saját igényeinek túlzott dominanciáját – például az egyes stúdiók konkrét szakemberigényét vagy a képzőhely oktatásszervezési kereteit –, és fenn kell tartani az egész ágazatot érintő hosszú távú gondolkodást, a szakterület jövőjére vonatkozó víziók érvényesítését. Ez a szervezet tulajdonképpen egyszerre védi a képzőhely, a piac és a képzésbe érkezők érdekeit.

Közoktatás – köznevelés

Mivel a korábban leírtak alapján a képzési rendszert az ökoszisztéma szintjén kell kezelni, fontos megerősíteni a közoktatási és a szakképzési intézményekben a vizuális alapképességek fejlesztését célzó vizuális kultúra oktatását, illetve láthatóvá és érthetővé kell tenni az animációs szakmát. A pályaorientáció azért is fontos, hogy a gyerekek az animációs szakmában és ezen belül az egyes részszakmákban is tudjanak gondolkodni. Emellett – piaci vagy félpiaci alapon – speciális, már kifejezetten animációs tematikájú foglalkozásokkal, programokkal, szakkörökkel erősíthető az animáció iránti érdeklődés.

(Új állami szerepek) Természetesen az ágazattal kapcsolatos legfelsőbb szintű stratégiai célok megfogalmazása és az azt támogató gazdasági környezet megteremtése csak állami feladat lehet. Erre nagyon jó előkép a film(ipar) területén tett számos állami erőfeszítés, amely egy átlátható, rugalmas és egyszerű modellben az elmúlt évtizedekben felvirágoztatta és globális szintre emelte a nemzetközi szórakoztatóipart is kiszolgáló magyar filmgyártást. A cél és a feladat, hogy a magyar animációból is hasonló, nemcsak kulturális, hanem ipari és gazdasági értelemben is sikerágazat váljon. A magyar animációoktatás pedig ennek megfelelően egyszerre nemzetközileg is iskolateremtő¹⁰ és vonzó legyen.

Az egész rendszer megvalósíthatósága a *megújult állami szerepvállaláson nyugszik*. Ennek alapattitűdje a támogató magatartás, amely átengedi a szakmai irányítást az animációs ökoszisztéma szereplőinek, és elsősorban csak a megvalósulást és az eredményeket monitorozza. Ezért nagyon fontos, hogy a kezdetektől megfogalmazzunk egy átlátható indikátorrendszert, amelyhez minden szereplő tud viszonyulni.¹¹ Fontos, hogy a siker mindenki számára egyértelműen, pontosan és átláthatóan mérhető legyen.

Az új típusú állami szerepvállalás *elsősorban a finanszírozási rendszer megújításával, direkt finanszírozási struktúrák bevezetésével történne*, ahol a képzőhely, a stúdió, az oktató és a szakember direkt támogatásban részesülne. Mindehhez kapcsolódóan a közvetlen támogatás, a produkció vagy a formátum finanszírozási rendszere is átalakításra szorulna, hiszen a klasszikus animációs műfajok pályázati rendszerének kiépítése egyedi és speciális szaktudást és kezelést igényel. A résztvevők támogatására elsősorban ösztöndíjakkal és gyakornoki programokkal kerülhet sor; másodsorban a program fejlesztésének, azaz a képzésfejlesztés, az egyeztetési platform és a közoktatási animációs fókuszok erősítésével. Egy ilyen, célzottan működő támogatási rendszer segítheti, hogy a piac és az oktatás ne megrendelő-megbízott relációban működjön, hanem sokkal inkább tudásáramláson, tudástranszferen alapuló együttműködés alakuljon ki, amely hosszú távon is biztosíthatja, hogy az animációs ökoszisztéma teljes vertikuma működőképes legyen.

A program jogi részét egy részletesen szabályozott, konzorciális típusú képzési együttműködési keretrendszer tudja szabályozni, amelynek rögzítenie kell az egyes szereplők feladatait és a működés folyamatát. A képzési konzorcium és a képzés akkreditációs követelményrendszerét pedig a jelenlegi szabályozás felülvizsgálatával a lehető legrugalmasabbá kell tenni. A gyakorlati képzési tartalmak belső rugalmasságának maximalizálása elengedhetetlen, hogy a nagyon gyorsan változó technológiai és produkciós tudásokat integrálni lehessen a képzésbe.

Még ha jelen tanulmánynak nem is központi része, szükséges megjegyezni, hogy a tartalomgyártás finanszírozását illetően az általános és oktatási részének a normarendszere adott, de az alacsonyabb rendű szabályozók átalakítása jelen ponton segíthetné

az oktatási ökoszisztéma mérhető eredményeinek fokozását. A diploma- és vizsgafilmek finanszírozása, az inkubátorprogramok és az egyedi animációs filmek támogatása a magyar szakma létszámát tekintve indokolt lehet összefüggő és felmenő rendszerben, amelyhez egy jól kidolgozott stúdiótámogatás is kapcsolódhatna.

A finanszírozás kérdései

A finanszírozás alapvetése, hogy a struktúra *konkrét és célfeladatokat, egyedi keretek között, közvetlenül finanszírozza*, azaz nem épülne be más támogatási rendszerekbe mint „alapfeladat”, ezzel biztosítva a képzések változtatásának (például képzési blokkonként eltérő szakemberigények és szakterületi díjazások) lehetőségét. Természetesen ez a már meghirdetett képzések esetében a finanszírozási keretek felülvizsgálatát és „üzleti terv” alapú újratervezést jelenti, ami gyakorlatilag egyfajta eredményorientált „projektfinanszírozásnak” tekinthető. A „projektalapúság” további előnye lehet, hogy a rendszer addig és annyi szakembert képez, amíg és amennyire szükség van, így a gyorsan változó igényekre gyorsan tud reagálni, akár egyes képzések azonnali leállításával vagy újak fejlesztésével.

A finanszírozási háttér biztosítása a konzorciális rendszerben alapvetően állami feladat lenne, azonban eleve törekedni kell a költségek szétterítésére, így elsősorban a stúdiók pénzügyi szerepvállalására. Ez felmenő rendszerben az általuk adott oktatók díjazását – kezdetben részben, később akár teljesen ők finanszírozzák –, illetve a képzési infrastruktúra, technológia és igény esetén a produkciós kapacitás lehetőleg térítésmentes biztosítását jelentené. Megvizsgálandó, hogy a produkcióból kieső kapacitások ellensúlyozása mekkora terhet ró az egyes stúdiókra, tehát itt egyéni finanszírozási megállapodások szükségesek. Amennyiben a stúdiók nem tudják ingyenesen biztosítani az infrastruktúrát és a produkciós kapacitást, úgy célzott intézményi támogatásban is részesülhetnek.

Tekintettel arra, hogy a képzések résztvevőinél mindenképpen kell valamilyen felvételi, hiszen a vizuális alapképességek, a „tehetség” mindenképpen szükségesek a képzés eredményes elvégzéséhez, a képzés elsősorban államilag támogatott formában valósulhat meg. Ez biztosítaná, hogy nem a „létszámot maximalizáló” piaci logika érvényesülne a kiválasztásnál, és lehetőséget biztosítana a tehetséges, de anyagilag nehezebb helyzetben lévő tanulóknak is a képzés elvégzésére. A résztvevőkkel képzési szerződést kötnének, természetesen a részvétel önhibából adódó idő előtti befejezése esetén visszafizetési kötelezettséggel. Javasolt lenne a képzés (részfinanszírozású) költségtérítéses formában való meghirdetése is. Ebben az esetben akár egy olyan konstrukcióban, hogy ha végül valamelyik stúdióban alkalmazzák a résztvevőt, akkor lehetősége legyen a tandíjának visszatérítésére.

Szintén egyedi és közvetlen támogatásban részesülnének a bevont szakemberek, illetve a masterclass-programba érkező specialisták – figyelembe véve a stúdiók saját szerepvállalását az ő díjazásukban –, valamint az elvégzett feladataik kapcsán konkrét támogatásban részesülnének a képzőhelyek, a stúdiók és a szakmai oktatási platform is.

A közoktatás szakmai fejlesztése egy külön kidolgozandó szakmai programot igényel, melyre jelen dolgozat keretében nem vállalkozunk, ez egy külön kutatás témája lehet.

A finanszírozási elemek a következők lehetnek:

- Sabbatical/freelancer (alkotói szabadság/szabaduszó) oktatói ösztöndíj: a stúdiók produkcióból kivont szakembereinek vagy a projektek között lekötetlen kapacitással rendelkező szakembereknek az oktatási tevékenységért cserébe biztosított ösztöndíj/támogatás.
- Masterclass-program: a programra érkező kiemelt, főleg külföldi előadók és szakemberek díjazása.

- Résztevői ösztöndíj: képzésben részt vevő tanulók költségtérítése.
- Produkciós kapacitás támogatása: a partnerstúdióknak a képzés céljából a saját produkcióikból kivont technika és egyéb szerviz költségeinek megtérítése.
- Oktatásszervezési támogatás: a képzőhely oktatásszervezési és oktatási költségei.
- Képzésfejlesztési támogatás: a rendszeres képzés- és oktatásmódszertani fejlesztési feladatok finanszírozása.
- Animációs közoktatás-fejlesztés: a közoktatásban és a szakképzésben az animációval kapcsolatos képességek fejlesztése módszertani anyagokkal és fejlesztőprogramokkal.
- Pályaorientációs program: az animációhoz kapcsolódó szakmák megismertetésével kapcsolatos kommunikációs és tájékoztató tevékenység.
- Képzők képzése program: a képzésben részt vevő oktatók, szakemberek és a közoktatási tanárok továbbképzésének támogatása.
- Koordináció, projektmenedzsment: a konzorciális képzési modell működtetésével kapcsolatos projektmenedzsmenti és pénzügyi költségek.

Fontos ökoszisztémaszintű hatás, hogy a finanszírozás direkt, célhoz kötött formája kielégítheti a kiemelt jelentőségű hazai stúdiók műhelytámogatási igényét, mindezt úgy teszi, hogy ezt az egész ágazat – közben természetesen a stúdió saját közvetlen szakemberigényeinek – fejlesztését célzó, mérhető eredményű tevékenységhez köti.

A „konzorciális” képzési modell szereplői és feladataik

A következőkben – mintegy az eddigiek összefoglalójaként – áttekintést adunk az új típusú képzési rendszer egyes szereplőiről és a hozzájuk rendelhető feladatokról.

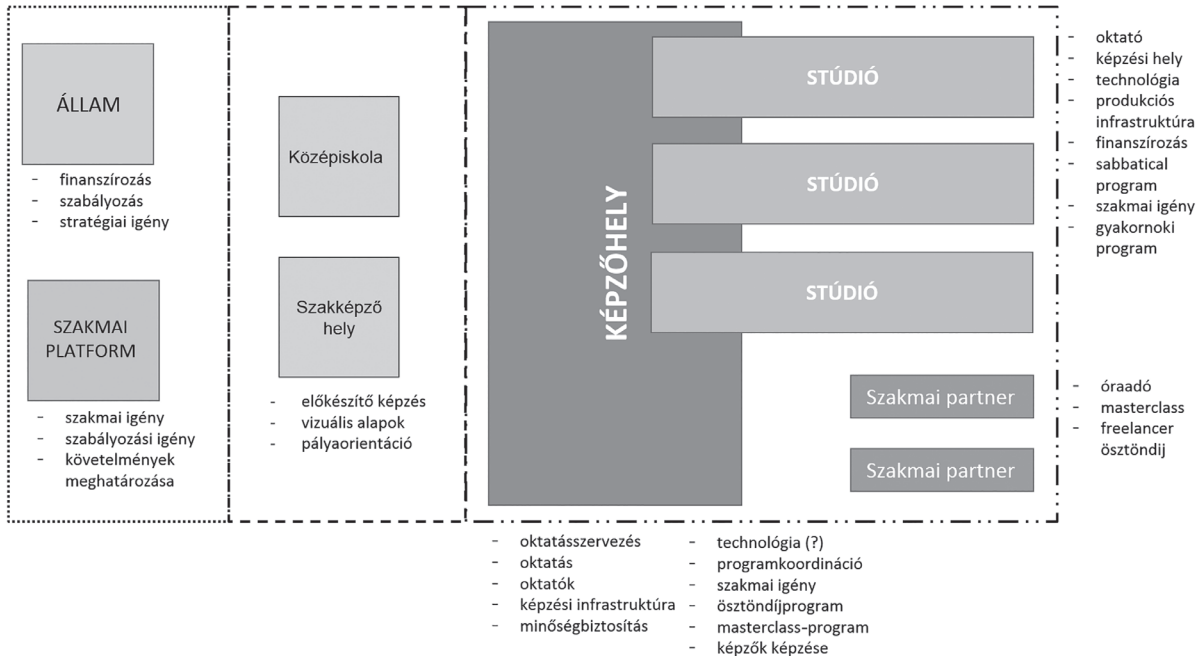
Állam:

- Finanszírozási háttér: direkt működési, képzőhely- és stúdiótámogatások; oktatói sabbatical és freelancer oktatói ösztöndíjak; résztvevői ösztöndíj és gyakornoki programok; képzésfejlesztési támogatások.
- Szabályozási háttér: a képzés akkreditációs és finanszírozási kereteinek rugalmasabbá tétele.
- Animációs szakmai stratégiai irányok megfogalmazása: a magyar animációs ipar fejlesztési irányainak megjelölése.
- Ágazatfejlesztés, katalizatori szerep.

Képzőhely:

- Konzorciális projektmenedzsment: a program koordinációja.
- Oktatásszervezés: a képzés megvalósításával kapcsolatos pénzügyi és szervezési operatív feladatok.
- Oktatók, technológia és infrastruktúra biztosítása.
- Minőségbiztosítás.
- Masterclass-rendszer működtetése.

- Képzésfejlesztés.
- A képzéssel kapcsolatos szakmai fejlesztési igények megfogalmazása.
- Képzők képzése: oktatók, szakemberek, tanárok.
- „Közvetítő” a konzorciumi szereplők között.
- Tudástranszfer a piac és a teljes ökoszisztéma irányába.

Partnerstúdiók:

- Oktatók, technológia, infrastruktúra biztosítása.
- Finanszírozás: oktatók (rész)finanszírozása; résztvevői/gyakornoki ösztöndíjak; produkciós tevékenység finanszírozása.
- Produkciós kapacitás: a szimulált projektek produkciós háttérének biztosítása.
- A képzéssel kapcsolatos szakmai fejlesztési és szakemberigények megfogalmazása.
- Tudástranszfer a képzőhelyek irányába.

Szakmai partnerek: oktatók biztosítása, a képzésbe bevont oktatók delegálása.

Animációs ökoszisztéma oktatási szakmai platform:

- Szakmai egyeztetési platform, érdekképviselet.
- Képzési tartalmak és kimeneti követelmények megfogalmazása.

- Képzésfejlesztési irányok megfogalmazása.

A közoktatási és a szakképzési rendszer szereplői:

- Animációfókuszú, alapvető vizuális képességek fejlesztése.
- Pályaorientáció.
- Alternatív animációs szakmai programok, foglalkozások fejlesztése és megvalósítása.

A felsőoktatás lehetséges szerepe a struktúrában

Külön kérdés a felsőoktatás pozicionálása ebben a rendszerben. A képzőhely természetesen nem csak felsőoktatási intézmény lehet, azonban egy egyetem az a forma, amely a konzorciális struktúra központi helyéből adódóan a legtöbb lehetőséget ki tudja használni. Egyrészt a tartalmak moduláris felépítésével a létrehozott képzési tartalmak egyszerre erősíthetik a graduális és a felnőttképzési portfóliót, így a képzések kurzusai egyfajta hibrid rendszerben egyszerre lehetnek elérhetők a graduális hallgatóknak és a képzések résztvevőinek. Másrészt a stúdiókkal folytatott együttműködés keretében itt valósulhat meg tényleges és hatékony technológia- és tudástranszfer, amely az egész intézménynek új lehetőségeket biztosít. Harmadrészt az intézményesülő partnerség utat nyit a piaci szereplőkkel közös – akár pályázati alapú – K+F+I-tevékenységeknek és a piaci, projekt típusú együttműködéseknek, így szinergikusan maximalizálva a kooperációk lehetőségeit.

Szintén a lehető leghatékonyabban hasznosulhat a felsőoktatási keretek között a masterclass-rendszer, amely a bevont – adott esetben külföldi – szakemberek tudását egyszerre tudja a graduális és a felnőttképzések résztvevőikhez eljuttatni, illetve az egyetemi, közoktatási oktatóknak és a stúdiók szakembereinek továbbképzéseket biztosítani. Szintén járulékos haszon, hogy a képzési rendszerben megjelenő számos szakember középtávon segítheti és megalapozhatja az egyetem stratégiai HR-fejlesztését. A közoktatási rendszer elérése, a felnőttoktatási láb kiépítése erősíti a hallgatói, tanuló utánpótlás biztosítását, egyúttal megteremti a tehetséggondozás és a több irányba mutató karriertámogatás kereteit is. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az esetben egy egyetem csak hitelesít, de ez nem egyetemi szintű, graduális képzés.¹²

(Kapcsolódó hatások) A visszajelzések alapján az egyik legnagyobb probléma, hogy az alapvetően produkciókban dolgozó szakemberek nehezen mozgathatók, illetve produkciós tevékenységükbe nehezen illeszthető be az oktatási munka. Kapacitásaik kiváltása és ennek reális szintű finanszírozása kulcsfeladat. A produkciós szakemberek sabbatical típusú vagy részmunkaidős oktatói tevékenysége ugyanakkor segítheti céges szinten a – beszélgetések során egyébként több ízben megfogalmazott – kiegészítés és a fluktuáció problémáját is kezelni. Szintén ágazati haszon, hogy a produkciókban dolgozó szabadúszókat – akik két projekt között bizonytalanságban vannak, ezért mind a külföldre vándorlás, mind a szakma elhagyása veszélyezteti őket – a produkciós szünetekben mint oktatókat lehetne foglalkoztatni, így stabilizálva egzisztenciálisan őket, egyúttal itthon és egyben tartva a hazai szakemberállományt.¹³

Külön projektem lehet a masterclass-rendszer, amelyben a konzorcium kiemelkedő, főleg külföldi vagy külföldön dolgozó szakembereket hívna meg tanítani. Amellett, hogy egy ilyen szakember mind a résztvevőket, a graduális hallgatókat, mind az oktatókat és a produkciós szakembereket tudná támogatni, külön feladat lehetne, hogy a következő képzések képzési tartalmának fejlesztésébe is bevonják őket. Az oktatók egy bizonyos körével közösen kidolgozva egy-egy tantárgy kurrikulumát, az oktatók oktatása is megoldott lenne.

Ezáltal a vendégtanárok szakmai tudásai hosszú távon is beépülhetnek és kamatoztathatóvá válnak az oktatási intézményeknél és áttételesen az egész animációs ökoszisztémában.¹⁴

Szintén külön hasznosítható kommunikációs eredménye a működésnek, hogy a stúdióknál folyó szimulált gyakorlati munka eredményei – amelyek csak kivételes esetben lesznek valós piaci folyamatokban hasznosítható tartalmak – a szakmai platform által meghatározott közösségi vagy társadalmi témákhoz szolgáltathatnak vizuális anyagokat.

A konzorciumi képzési modell lehetséges kockázatai

Az első és legfontosabb veszély a *stúdiók produkcióalapú működésének hullámszerűségében és kiszámíthatatlanságában áll*, ami az oktatói kapacitások átcsoportosítását vonhatja maga után, kivonva őket a képzés rendszeréből. Ezért is fontos több stúdióval együttműködni, hogy az ilyen folyamatokat közösen lehessen kezelni.

A második veszély a *túlzott finanszírozási igény*. A produkciókban dolgozó hazai és külföldi szakemberek díjazása jelentősen magasabb az itthon – akár a felsőoktatásban – dolgozó tanárok megszokott díjazásánál. Ennek a problémának csak nagyobb állami finanszírozási szerepvállalás, illetve a stúdiók finanszírozási szerepvállalásának fokozatos erősítése lehet a megoldása.

A harmadik veszély az *akkreditációs és minőségbiztosítási problémák*. A produkciós szakemberek tekintélyes része nem rendelkezik szakirányú végzettséggel – jelentős részben azért, mert jelenleg nem létezik ilyen képzési program Magyarországon – vagy tudományos fokozattal, illetve hogy az alapvetően gyakorlatorientált képzés akkreditációs szabályozási keretei nem léteznek. Ha ehhez meg kell teremteni a szakképzési rendszerben is értelmezhető szakmai elnevezéseket, leírásokat és követelményrendszert, az a struktúra végzetes rugalmatlanságát válthatja ki.

A negyedik veszély a *túl bonyolult működés*, hiszen a sok érintettből, szervezeti szereplőből és programelemből adódóan egy komplex, párhuzamos folyamatokat futtató működési modell alakul ki. Ennek a kezelésére és működtetésére alkalmassá kell tenni elsősorban a képzőhely – és a koordinációt végző szervezet – menedzsmentjét és adminisztrációját, ami valószínűleg új szervezeti kereteket is igényelni fog (ennek hozadéka viszont az lehet, hogy a képzőhelyek adminisztrációja piacközeli és felhasználóbarátabbá válhat).

Az ötödik veszély a modellben említett és tervezett validációs szerepet betöltő *szakmai oktatási platform*, hiszen a visszajelzések alapján jelenleg nincs egy olyan rendszeresen működő ernyőszerkezet, amely vállalni tudna egy ilyen állandó feladatot és szakmai felelősséget. A bizottság vagy munkacsoport típusú működés a jelentősen más dinamikájú produkciós környezetben nem látszik hatékony, járható útnak, illetve nem biztos, hogy megvan a szakmai platformot alkotó személyeknél és szervezeteknél a képzésfejlesztéshez szükséges elméleti tudás és kapacitás. Ennek ellensúlyozására mindenképpen a képzőhely az, amelynek ehhez a szakmai elméleti és az operatív képzésfejlesztési tudást kell biztosítania.

A művészeti oktatás fejlesztéséről megfogalmazható általános javaslatok

Az animációs terület is az oktatást érintő általános kihívásokra keresi a választ úgy, hogy közben komplexitása és trendérzékenysége miatt egyszerre van nehezebb, az ágazatban rejlő hatalmas piaci potenciál miatt pedig könnyebb helyzetben.

Az előzőekben felvázolt konzorcialis képzési modell alkalmas lehet minden olyan művészeti felsőoktatáshoz tartozó szakma szakemberállományának fejlesztésére, ahol a szakmák mögött gazdasági fejlesztési folyamatok, iparági és gyártási igény van, azaz az ágazat fejlesztési potenciállal bír, a piaci szereplők gyakorlati szakemberhiánnyal küzdenek vagy szakemberigénnyel lépnek fel. Ilyen lehet a filmipar, a divat- és textilipar, a médiadizájn

és az intermédia, a formatervezés és azon belül is a bútorgyártás, a tárgytervezés. Tehát minden területen, ahol szükséges megteremteni a kreatívipar képzett, vizuálisan érzékeny, gyakorlati szakemberbázisát, akár olyan általános alaptudással, hogy ezek a szakudások a lehető legkönnyebben átképezhetőek legyenek egymásba. Ezzel az esetleg mégsem az animációs szakmában elhelyezkedők is olyan vizuális, média- és animációs alapkészségeket kaphatnak, amelyek sok más területen vagy munkakörben nagyon hasznosak.

A továbbiakban a más szakterületeken is alkalmazhatónak tartott fejlesztési javaslatokat összegezzük.

Ágazati szintű tervezés és ebbe integrált oktatási stratégia

Az oktatás és a képzésfejlesztés ne csak oktatási vagy piaci szempontból, hanem az egész kreatívipari ágazat szempontjainak figyelembevételével történjen, és így a lehető legtöbb ágazati problémára próbáljon választ adni, a lehető legtöbb szereplőt próbálja bevonni és érdekeltté tenni.

(Oktatási képviselői platform) A szakma bevonása a képzési és szakmai kimenetek, valamint a tartalom meghatározásába, hogy a képzésfejlesztés során – különösen a szakképzés esetében – a kimeneti és gyakorlati követelményeket alapvetően a piaci szereplők véleményére alapozva határozzák meg.¹⁵ Erre fontos egy, az egész ágazatot – és természetesen az állami ágazatirányítást is – integráló operatív oktatási szakmai platform létrehozása és működtetése, amely egyszerre tudja a lehető legtöbb szereplő érdekét érvényesíteni, illetve az ezzel kapcsolatos kompromisszumokat létrehozni.

(Projekt jellegű, közvetlen cél-, feladat- és költséghely-finanszírozás) A szakemberképzés ne intézményi bázis- vagy normatív alapon, hanem tényleges „üzleti terv” alapján, feladatalapon, évfolyamonként/képzésenként megtervezve történjen, lehetőleg mindig közvetlenül a támogatni kívánt szereplőt, személyt elérve. Ez átláthatóvá, mérhetővé, rugalmassá teszi a rendszert, amely pénzügyi szempontból is könnyebben reagál az igények – vagy éppen a lehetőségek – változására.¹⁶

(A gyakorlati képzési helyek szakmai diverzitásának biztosítása és ezek integrálása a képzésbe) A gyakorlati tudások megszerzésének lehetőségét több, lehetőleg a legmagasabb szakértelmet biztosító, speciális tudású piaci szereplők mint gyakorlati „képzőhelyek” között kell felosztani. Mindez így növeli a résztvevők szakmai kapcsolatrendszerét, szélesíti a gyakorlati működéssel kapcsolatos tapasztalatokat, bővíti a választási lehetőségeket, színesíti a képzési kínálatot, egyúttal elosztja és ezzel csökkenti a produkciós kapacitások elvonásának terheit a bevont szereplőknél.

(A senior szakemberállomány sabbatical típusú bevonása) A kreatív és produkciós szakmákban jellemző kiégés és a produkciók közötti üresjárat jelenségének tompítására egyik megoldás lehet a senior szakemberek oktatásba integrálása. Ez utóbbi lehetőséget biztosít a produkciós szakembereknek arra, hogy kipróbálják magukat az oktatás területén, ami egyrészt növeli a motivációjukat, valamint inspirációt, feltöltődést és eközben egzisztenciális háttérrel is biztosít nekik.

Ehhez az oktatási formához fontos rugalmas rendszert biztosítani. Jó eszköz lehet például a tömbösített órarend, melynek köszönhetően nagyobb valószínűséggel vonhatók be a piacon tevékenykedő szakemberek, akár külföldről is. Ez nagyban szolgálhatja

a hazai szakemberállomány stabilizálását, itthon tartását, a fluktuáció és a külföldre vándorlás gyengülését, egyúttal csökkenti az akadémia és a piac közötti kommunikációs távolságot, erősíti a szektorok egymás iránti megbecsülését.

(Masterclass-rendszer működtetése és integrálása a képzésfejlesztésbe) Fontos lehet neves külföldi szakemberek meghívása és integrálása a konkrét oktatási és továbbképzési, valamint a képzés- és kurzusfejlesztési folyamatokba, masterclass-rendszer kiépítésével és működtetésével. Kiaknázható előny lehet a szakmával vagy a szakterülettel kapcsolatos ismeretterjesztő és kommunikációs tevékenységekhez is.

(Tudástranszfer-alapú piac-képzőhely együttműködés) Lényeges, hogy a képzőhelyek – különösen a felsőoktatási intézmények esetében – és a piaci szereplők lehetőleg ne „megrendelő-megbízotti” viszonyban, hanem a K+F+I vagy a piaci, pályázati együttműködési lehetőségek szinergikus kihasználásával partneri viszonyban, a valós technológia és a tudástranszfer-helyzetek létrehozásával működjenek együtt. Ehhez természetesen meg kell érteni és el kell fogadni a másik fél speciális igényeit és nézőpontját, azonban csak így lehet az egész ökoszisztémának hasznos, szoros és hosszú távú együttműködéseket létrehozni.

Külön kiemelt terület lehet a stratégiai szintű graduális képzésfejlesztés, amely a szakképzésekre és felnőttképzésekre alapozva az új és szakmailag fontos tudások oktatásba történő gyors integrálásának és a külső oktatói kör bevonásának, elköteleződésének és doktori képzés felé irányításának hatékony eszköze, megalapozva ezzel új és fontos graduális szakok alapítását és indítását.

(Tehetség gondozás és a karriermenedzsment erősítése) A tehetség alapú, kreatív szakmák szempontjából nagyon fontos a tanulói, hallgatói utánpótlás, amely hosszú távon az ezekhez szükséges képességek és tudások lehető legkorábbi felismerésével, értő fejlesztésével és megfelelő tehetség gondozással biztosítható. Ez felsőoktatási szinten is fontos, ahol a művészi ambíciók realizálásának felmérése és természetesen a kiemelkedő tehetségek ilyen irányba segítése, továbbá az egyes ágazatokon belüli egyéb fontos szakterületek, szakmák megismertetése mint reális karrierút felvázolása lehet az intézmények hallgatók iránti felelőssége. Fontos, hogy az esetleg kevésbé sikeres művészeti, alkotó életutak ne a pálya teljes elhagyásához, hanem az egyes kapcsolódó szakterületeken, produkciós folyamatokba és pozíciókba való beilleszkedéshez vezessen – ez mind létszámban, mind tudásban erősíti a hazai szakemberállományt.

(Fokozott pályaorientáció és tájékoztatási tevékenység a szakmáról) A közoktatásban vagy szakképzésben tanuló diákok alapvetően sokszor nem tudják, hogy egy-egy egyetemi szak „mögött” milyen szakmák léteznek. Ezek megismertetése és elmagyarázása kiemelt feladat, különösen a nem erős művészi ambícióval rendelkezők számára. Lényeges lenne átadni azt az információt, hogy a kreatív területeken a szakképzés és a felnőttképzés területén is van számos sikeres, izgalmas, jó kereseti lehetőséget biztosító szakma, amelyek elérhetőek, művelhetőek egyetemi végzettség vagy művészi ambíció nélkül is.

(A vizuális képességek szerepének és megbecsültségének erősítése a vizuális nevelésben, a tanárok továbbképzési rendszerének szakmaspecifikus fejlesztése) A sikeres kreatívipari és művészeti szakember és alkotó utánpótlásának biztosításához – összefüggésben az előzőekkel – alapvetően szükséges a közoktatásszintű vizuális nevelés és oktatás szakmai

megerősítése és ezen szakmák presztízsének megteremtése. Ehhez fontos a szakmák és a kapcsolódó technológiák fejlődésének megismerttetése, az oktatók rendszeres továbbképzése, módszertani anyagok fejlesztése, illetve ismeretterjesztő programok szervezése.

(A művészeti, kreatívipari szakképzési, felnőttképzési, iskolarendszeren kívüli képzések fejlesztésének megkönnyítése, rugalmas és alakítható képzési környezet) A tapasztalatok alapján a jelenlegi akkreditációs és finanszírozási környezet sok esetben túlságosan nehézkessé, lassúnak és merevnek bizonyul ahhoz, hogy reagáljon a gyorsan változó igényekre. Nehezen valósulnak meg piaci kooperációk vagy a tudományos fokozat nélküli gyakorlati szakemberek bevonása az oktatásba. Mindezek nélkül a képzések piaci igényekhez közelítése nehezen elképzelhető, ezért fontos a kötöttségek lehető legnagyobb mértékű lazítása, akár új képzési és finanszírozási formák létrehozásával.

SZAKMAI INTERJÚK

Fülöp József – rektor, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

Jankovits Petra – HR-igazgató, DIGIC Pictures

Kiss Melinda – Animáció és Média Design Tanszék, tanszékvezető, Animáció BA- és MA-képzések szakfelelőse, Budapesti Metropolitan Egyetem

Lányi Eszter – képzési igazgató, Nemzeti Filmintézet

Mikulás Ferenc – ügyvezető, Kecskemétfilm Kft., Animációs Stúdió; igazgató, Kecskeméti Animációs Filmfesztivál

Orosz Anna Ida – alapító és programkurátor, Prímanima Nemzetközi Animációs Filmfesztivál; alapító, Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér (BABtér)

Patrovits Tamás – fesztiváligazgató, Prímanima Nemzetközi Animációs Filmfesztivál; kreatív igazgató, Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér (BABtér)

Szigeti Attila – igazgató, Karakter Divízió, DIGIC Pictures

Takács Ildikó Katalin – executive producer, DIGIC Productions

Temple Réka – executive producer, Cinemon Entertainment

(A tanulmány a Budapesti Metropolitan Egyetem Fenntarthatósági és Versenyképességi Kutatóintézete 2022. évi kutatási programjának keretei között készült.)

JEGYZETEK

1 Lásd: Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt: A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai. 1. rész. <i>Valóság</i>, 2023. 10. sz. 1–11. o. 2 Lásd: Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt: A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai. 2. rész. <i>Valóság</i>, 2023. 11. sz. 1–15. o. 3 Lásd: Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt: A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai. 3. rész. <i>Valóság</i>, 2023. 12. sz. 12–26. o.	4 Az interjúk során volt olyan vélemény is, hogy a helyzet a koronavírus okozta globális távmunkapiac megnyílásával jelentősen romlott, jelenleg egyes piacilag frekvenciált szakmában lassan már kritikusként minősíthető. 5 Petri Zsolt: <i>A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai – Keretek, trendek és válaszok. MMA-kutatóshoz készült szakmai interjú.</i> Időpont: 2022. Interjúalany: Mikulás Ferenc ügyvezető, Kecskemétfilm Kft. 6 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila, Karakter Divízió igazgatója, DIGIC Pictures.

- 7 Volt olyan interjúalany, aki szerint ebben az esetben semmilyen akkreditált végzettség nem szükséges, tekintettel arra, hogy itt a stúdiók igényei számítanak. Azonban a képzésben részt vevő, adott esetben tandíjat fizető tanulók szempontjából aggályos lehet, hogy nem tudja érvényes tanúsítvánnyal, végzettséggel igazolni a megszerzett tudását.
- 8 A rugalmas struktúra ugyanakkor nem veszélyeztetheti a képzés nappali munkarendben való megszervezését. A MOME Open CGI- és VFX-képzésein is kiderült, hogy a munka mellett, pályamódosítási céllal érkező résztvevők bekapcsolódása a képzésbe nem ideális és nem reális, mert nem tudják azt az időt és energiát belefektetni a tanulásba, amennyit ez a képzés megkövetel. Egyértelmű tapasztalata ezeknek a tanfolyamoknak, hogy egy komplex szakemberképzés csak nappali képzési munkarendben végezhető el.
- 9 Temple Réka felvetése a szimulált produkció kapcsán: egyrészt fontos, hogy legyen végeredménye a munkának, hogy a tanulók azt is lássák és értssék, hogy egy folyamat honnan hová jut el, illetve finanszírozási oldalról azt tartaná optimálisnak, ha ezeknek a szimulált produkciós helyzeteknek a támogatására stúdiósinten lehetne pályázni. Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Temple Réka executive producer, Cinemon Entertainment.
- 10 Már most elmondható, hogy a MOME Anim „márkanév” az elmúlt két évtizedben elvégzett nagyívű és következetes fejlesztéseknek köszönhetően a nemzetközi szakmában egyértelműen azonosítható, jól csengő és elismert oktatási albránd, amelyet a sikeres hallgatók mellett olyan nemzetközi programok igazolnak, mint például a tizenöt éve működő Animation Sans Frontières, <https://animationsansfrontieres.eu/>.
- 11 Ilyen indikátor lehet például, hogy a végzett tanulók közül évente hány főt kell alkalmazniuk a hazai stúdióknak, évente hány szakma esetében tűnik el a hiányszakma minősítés stb.
- 12 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila, Karakter Divízió igazgatója, DIGIC Pictures.
- 13 A kiegészítés jelenségének másik „kezelési” módja lehet a szervizmunkák helyett a saját tartalomfejlesztési projektekből való részvétel, ami növeli a belső motivációt, illetve folyamatosan kreatív kihívások elé állítja a szakembereket.
- 14 Ez segíthetné a stúdiók belső továbbképzési rendszerét is, ahol az elmondások alapján van hasonló gyakorlat, de inkább online tanfolyamok formájában valósul meg.
- 15 Hangsúlyozandó, hogy különösen a felsőoktatás szintjén létfontosságú a szellemi szabadság, a távlatos gondolkodás és a kísérletezés lehetőségének biztosítása és inspirálása, továbbá természetesen az ehhez szükséges közösség, motiváció és elköteleződés autonóm megteremtése. Ezen a szinten pusztán a direkt piaci igények kiszolgálása már középtávon is komoly problémákat vet fel az ágazat jövője kapcsán.
- 16 Fontos a projektalapú gondolkodás és a közvetlen cél-, feladat- és költséghely-finanszírozás.

A szabadság védelmében

Nagy Miklós papköltő emlékezete

Nagy Miklós (1894–1973) római katolikus pap, pápai kamarás, költő, novellista, a Mindszenty-per V. rendű vádlottja, aki kínzásokkal teli három évet töltött börtönben, majd szabadulása után testileg megtörtén, de a lélek éltető erejével még húsz éven át szolgált plébánosként az Esztergomi Főegyházmegye egyik legkisebb plébániáján, Únyon.

Nagy Miklós életműve mára sajnálatos módon nagyrészt feledésbe merült, bár tanítványai, költőtársai és paptársai időről időre felidéztek munkásságának egyetemes értékét. Köszönet ezért különösen Seres Ferencnek és Szeifert Ferencnek, a hagyaték egykori gondozóinak, valamint az igaz barátnak és költőtársnak, Czigány Györgynek.

A jelen írás is folytatni kívánja a sort, mert az évfordulók mindig jó alkalmat szolgáltatnak az utókor adósságainak törlesztésére. 2023-ban volt Nagy Miklós halálának ötvenedik évfordulója, 2024-ben pedig születésének 130. évfordulójára emlékezünk. Itt szeretném én is kifejezni hálás köszönetemet Kovács Lászlóné Nagy Gizellának, aki felhívta figyelmemet Nagy Miklós életművére.

A szabadság védelme Nagy Miklós egész pályáját kísérő elköteleződés maradt az üldöztetések közepette is. Ezen a címen jelentek meg kötetbe rendezve az Új Ember katolikus hetilapban 1945. október és 1948. november között napvilágot látott publicisztikai írásai. Ez a címválasztás fejezi ki legtalálóbban azt a belső szabadsággal véghezvitt küldetést, amelyhez minden körülmények között ragaszkodott, bár a külső szabadság nem mindig volt osztályrésze.

Nagy Miklós a Szatmár vármegyei Homok községben született 1894. szeptember 6-án, Nagy Sándor és Nagy Karolin öt gyermeke közül másodikként.

A többségében ma is magyarok lakta Homok vagy Sándorhomok már az őskortól lakott település. A 19. században vált híressé a Kovács család kúriájáról. Ebben született 1812-ben járdánházi és berzenczei Kovács Lajos közirő, 1848-as országgyűlési képviselő, közlekedési államtitkár, a magyar vasútépítés egyik úttörője. A falu felekezetiileg legalább annyira megosztott volt, mint majd Nagy Miklós utolsó plébániai szolgálati helye, Úny esetében látjuk. Szatmár vármegyére a változatosság a természeti értékek tekintetében is jellemző, itt szinte minden tájegység jellegzetessége megtalálható. Szülőfalujának ezek a meghatározó sajátosságai minden bizonnyal inspiráló közeget jelentettek a tehetséges ifjú számára.

A gimnázium első öt évét a közeli Szatmárnémetiben végezte. A jezsuiták itt figyeltek fel az éles eszű gyerekekre. Segítségükkel került két évre a Jézus Társasága főgimnáziumába Kalocsára, majd középiskolai tanulmányait Nagyszombatban – ahol kosztos diák volt – fejezte be 1914-ben.

Az Innsbrucki Hittudományi Egyetemen tanult filozófiát és teológiát 1914-től 1917-ig. Ezt követően két tanévben latint és magyart tanított a Pécsi Katolikus Főgimnáziumban. 1921 és 1923 között nevelőként dolgozott Sárospatakon Windisch-Grätz herceg gyermekei mellett, itt kezdett szépirodalommal foglalkozni. A Központi Szeminárium papnövendéke volt 1923 szeptemberétől 1924 júniusáig. A papságra való készület ideje tehát nem szokványos, a hitbéli fejlődés mellett megjelenik a tanítás, irodalommal való foglalkozás is, s Nagy Miklós már harmincéves, amikor pappá szentelik.

Győrött 1924. június 29-én, Szent Péter és Pál apostolok ünnepén szentelte pappá Fetsér Antal győri megyéspüspök, de a kassai egyházmegye szolgálatára. A szentelő Fetsér püspök szintén Szatmár szülöttje, Nagykárolyban született 1862-ben, és 1914-től volt győri püspök. A Fetsér-Fecser családnévvel Nagy Miklós majd únyi plébánossága idején is találkozunk, a községben is többen viselték ezt a nevet.

A Kassai Egyházmegyének a trianoni békediktátum után Magyarországra került részein kezdte meg papi szolgálatát. 1925-ben Hernádkércsen, 1926-ban Tállyán, 1928-ban pedig Szerencsen volt káplán, majd 1929-től tíz éven át plébános Girincs községben.

1939 szeptemberében Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek az Actio Catholica országos paptitkárává nevezte ki, amely tisztséget egészen 1948. novemberi letartóztatásáig betöltötte.

Mihalovics Zsigmond az Actio Catholica szaklapjában így köszöntötte az új országos titkár: „A kinevezés által a falu lelkipásztorainak rendjéből kerül ki az új titkár. Hisszük, hogy erre a papság felfigyel, imádságával és tevékenységével siet az új titkár működésének támogatására.”

Az Actio Catholica – magyarul Katolikus Akció – mozgalom a 20. század első felében az egyik legfontosabb missziós intézményrendszer volt a Katolikus Egyházban, világi katolikusok és a papság együttes apostoli munkássága. Célja, hogy a katolikus társadalom minden erejét és készségét összefogja, a hitélet, az egyház és a haza érdekében öntudatos, cselekvőképes, társadalmi szervvé egyesítse, általa a papság működését támogassa, a katolikus jogok és érdekek védelmét, a katolikus intézmények virágzását s a katolikus törekvések fellendülését szorgalmazza, és ezáltal Krisztus országának érvényesülését minden irányban elősegítse.

Szent X. Piusz pápa 1905. június 11-én az „Il fermo propositio” kezdetű enciklikájában megfogalmazta az Actio Catholica alapelveit. XI. Piusz pápa az 1922. december 23-án kiadott „Ubi arcano Dei” kezdetű enciklikájával elindította az Actio Catholica megszervezését. A Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciájának 1929. október 25-ei ülésén vetődött fel először a magyarországi Katolikus Akció megszervezésének gondolata. XI. Piusz pápa az 1931. május 15-én kiadott híres „Quadragesimo Anno” kezdetű enciklikájában hitet tett a társadalmi kérdések keresztény szemléletű megoldásának szükségessége mellett. Ennek hatására a Püspöki Kar is döntött az Actio Catholica magyarországi megszervezéséről. 1931. szeptember 17-én Mihalovics Zsigmond budapest-herminamezői plébánost kinevezték a fővárosi karitás érseki biztosává, 1932. október 19-én kinevezték az Actio Catholica Országos Elnökségének tagjait is, majd november 12-én az Országos Elnökség megtartotta alakuló ülését Budapesten.

Az Actio Catholica országos vonatkozásban a püspöki karnak, az egyes egyházmegyékben az illetékes főpásztorok legfőbb vezetése s felügyelete alatt állt. Elnöke a Püspöki Kar feje, a bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek volt, az ügyvezető elnök pedig a püspöki karnak egy tagja volt.

Az Actio Catholica a Horthy-korszak második felében a magyar katolicizmusnak egyfajta mozgalmi központja volt. Jelentős hatást fejtett ki a helyi közösségek életére az egyházközségeken és az egyesületeken keresztül, ugyanakkor megszervezett számos országos jelentőségű eseményt, így a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust is 1938-ban Budapesten.

Nagy Miklós, a fiatal titkár az Actio Catholica országszerte népszerű szónoka, tehetséges előadója, ügybuzgó apostola és agitáló hitvallója volt szolgálatának tíz éve alatt. Mihalovics Zsigmond mellett intenzív munka várt a titkárra, gyakran kellett estéről reggelre írásokat előkészíteni, rendezvények szervezésében részt venni, előadásokat tartani.

Nagy Miklós ezeket természetesen mindig pontosan és időben elvégezte. Mihalovics a titkárát mindig is értékelt, és őszintén szerette. Közbenjárására XII. Pius pápa 1944. február 24-én Nagy Miklóst tiszteletbeli pápai kamarássá nevezte ki.

1939-től 1944-ig a Katolikus Akció című szaklap főmunkatársa, 1940-től 1944-ig az Egyházi Lapok című papi közlöny, 1945 és 1948 között az Egyházi Kórirat című lelkipásztori tájékoztató, majd 1947-től letartóztatásáig az Új Ember című hetilap szerkesztője volt.

Szerteágazó egyházi munkája mellett termékeny írói, költői tevékenységet is végzett. Rendszeresen publikált katolikus lapokban, folyóiratokban, a fővárosi irodalmi élet elismert alakja volt, a társadalmi problémák megoldása iránti felelősségvállalása miatt szinte természetes, hogy legközelebb a népi írók tábora, valamint Mécs László és köre állt hozzá.

A második világháború vészterhes időszakában, sőt Budapest ostromakor is fáradhatatlanul dolgozott, végezte szolgálatát a harcok, bombázások alatt. Sokat tett az üldözöttekért, lehetőségei maximális kihasználásával védte, segítette őket. Ez kis híján végzetesnek bizonyult. Így ír sebesüléséről *Véletlenek Buda ostrománál* című novellájában: „1944. december utolsó napjaiban elindultam a krisztinai lakásomból pesti munkahelyemre, az Actio Catholica irodájába. Utána akartam nézni a félbemaradt tennivalóknak. Előtte három napon át sűrű légitámadásban volt részünk. Aznap reggel csönd állt be. Optimizmusom arra következtetett, hogy ma szünetelnek. Nekik is kell egy kis pihenés. Az üres Erzsébet híd közepén haladtam, amikor egy repülőgép tompa moraját hallottam. Ösztönszerűen a fejemet fölemeltem, hogy a röptének az irányát megkeressem. A következő pillanatban ütés ért. Egy golyó hasított át deréktól le, és a lábamon futott keresztül. Csontot nem ért, az izmokat roncsolta szét. Nem tudom, meddig hevertem véremlen, míg egy mentőautó fölvert és hazavitt. Heteken át volt időm az eseten elgondolkozni. Ha a fejemet nem emelem föl, centiméter pontossággal a fejemet, vagy a nyakszirtemet érte volna a golyó. Az ösztönszerű mozdulatomat az életmentő véletlenek közé sorolom.”

A háborút követő néhány évben az Actio Catholica ismét a lehetőségek adta keretek maximális felhasználásával kivette a részét az újjáépítésből, valamint a külföldről érkező segélyek szétosztásában volt nagy szerepe. Ebben természetesen a sebesüléséből felépülő Nagy Miklós is aktívan részt vett, sőt 1948-tól az Actio Catholica központi irodájának a vezetője lett. Seres Ferenc plébános, Nagy Miklós barátja, munkatársa, hagyatékának megőrzője így emlékezik erre az időszakra: „Még német bombák repültek Budáról Pestre, a munka megindult, hogy népkonyhákat nyissanak, otthonokat a gyermekeknek, és a főváros legyengült gyermekeit vidékre vigyék. Ez az asztal a karitászközke különösképpen. Ma komoly cselekedetekkel bizonyítja, hogy a kereszténység él. Nem pusztán vitákkal, szervezéssel, kultúrpolitikával a szabadegyetemen; hanem kézzelfogható apológiával, a szeretet gyakorlásával.”

Ezenkívül az Actio Catholica szülőszövetséget szervezett a katolikus iskolák védelmére. Fontos szerepet töltött be a katolikus ifjúsági egyesületek életében, és nagy befolyással rendelkezett a katolikus sajtóban mint az Új Ember lapfőosztályának vezetője. Az Actio Catholica szervezte a Boldogasszony Éve programjait 1947–48-ban.

1948 második felétől kezdve az Actio Catholica tevékenysége viharos gyorsasággal épült le az egyre erősödő egyházüldözés következtében. A kommunista hatalom megfélemlítéssel, rágalommal próbálta ellehetetleníteni a működését. Kikezdték hitbuzgalmi életének megnyilvánulásait, kulturális kiadványait, szociális és karitatív munkáját, segélyezési és gyermeküldötési programjait. Természetesen minden keresztény alapokon folyó munkát támadták, a hitoktatást, az egyházi iskolákat, a szerzetesrendeket, a vallási egyesületeket, mozgalmakat is.

Az Actio Catholica központi irodájában az ÁVO 1948 júniusában házkutatást tartott, az ott tartózkodókat egyenként vallatták. Mihalovics Zsigmond országos igazgatót a kihallgatás után elengedték, elment Esztergomba, és beszámolt Mindszenty bíborosnak a házkutatásról, a kihallgatásokról. A hercegprímás megkérte, hogy az esetleges letartóztatás elől meneküljön Ausztriába, amit Mihalovics teljesített is. Nagy Miklós nem akart elmenekülni, hiszen Mindszenty megbízásából az akkori katolikus sajtó szélesebb nyilvánosságot is elérő folyóiratát, az Új Ember szerkesztését látta el, s amíg lehetett, nem akarta ezt átengedni az akkori hatalom lekötelezettjeinek.

Külföldre távozásakor Mihalovics Zsigmond Nagy Miklóstra bízta a szociális célokra – köztük a gyermekekkel foglalkozó intézmények fenntartására – elkülönített 24 ezer amerikai dollárt és 20 ezer svájci frankot, a rendelkezési jog Nagy Miklóst illette. Ebből az összegből néhány ezer dollárt már kifizettek a rászoruló intézményeknek, a fennmaradó részt azonban Nagy Miklós nem ajánlotta fel vételre a devizahatóság részére, ahogy az akkori – egyébként 1931-től egészen 2011-ig fennállt, de 1946-ban megszigorított – kötött devizagazdálkodásra vonatkozó jogszabályok előírták, hanem egyik bizalmi emberénél, Váradai János jezsuita páternél helyezte letétbe. Ezt a mulasztást a hatalom természetesen felhasználta a Nagy Miklós elleni fellépésre, amelyre 1948 novemberében került sor.

A Mindszenty-per után is még két évig próbálkoztak az Actio Catholica hitbuzgalmi jellegű fenntartásán, ám a Grösz-per után ez a lehetőség is megszűnt. Az Actio Catholicának csak a központja maradt meg és a püspökkari ülések egyik előkészítő hivatalaként működött. Az 1956-os forradalom után szintén a külföldi segélyek rászorulókhhoz való eljuttatásában jutott időlegesen érdemi szerephez, de a kádári rendszer értelemszerűen nem volt érdekelt az egyházi karitatív tevékenység megerősítésében. Az 1950-es évek végétől kezdve az a hivatal, amelyik a nevet tovább vitte, békepapi vezetés alá került, s ez olyan mértékben lejáratta az Actio Catholicát, hogy a rendszerváltoztatás időszakában, 1990-ben a Püspöki Konferencia megszüntetni kényszerült.

Nagy Miklós személyes életét, de az egész magyar társadalmat tekintve is meghatározó fordulópont volt 1948 második fele. A kommunista hatalom elérkezettnek látta az időt a demokráciának még a látszatát is felszámolni, az egyházak ellen a totális fellépést megindítani.

Az 1945 és 1948 közötti éveket egyre élesebb konfrontációk sora jellemezte. Mindszenty bíboros mindent elkövetett az ateista kommunizmus hatalomra kerülése ellen, bízott az európai erőviszonyok megváltozásában. Mindszenty még részt vett az ottawai nemzetközi katolikus kongresszuson, 1947–48-ra Boldogasszony-évet hirdetett Magyarországon, az augusztus 20-i Szent Jobb-körmeneteken pedig százezreket mozgósított. A kommunisták végül hosszas diplomáciai és politikai hezitálásokat követően 1948. december 26-án hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával – Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára személyes döntése alapján – rendőrhatalósági őrizzetbe vették Mindszenty József bíborost. Ezt megelőzően Mindszentynek már több munkatársát is őrizetbe vették, így Zakar Andrást és Nagy Miklóst is.

A perrel kapcsolatos néphangulat befolyásolására propagandaszövegek harsogtak mindenhol, a megyei néplapok is kivették részüket a hangulatkeltésből: „Mindszenty József és társai: Baranyai Jusztin, Zakar András, Eszterházy Pál herceg, Nagy Miklós, Ispánky Béla és Tóth László a főpapi palást vélt védelme alatt kezét emeltek a magyar demokráciára, orvul tört akartak döfni millió magyar dolgozó hátába. Tettükre nincsen mentség! Mindszentynek és társainak büntette ismét megmutatta, hogy a fokozott éberség mit jelent országunk életében! A népbíróóság Olti-tanácsa meghozta ítéletét a nép ellenégei felett!”

Hetvenöt évvel ezelőtt, 1949. február 3-án kezdődött a Mindszenty-per, melynek végkifejletként február 8-án a kommunista népbíróság életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte a bíborost, akit a koncepciós per során hazaárulás és valutaüzérkedés vádjában találtak bűnösnek.

Nagy Miklós széleskörű egyházi tevékenysége is kellő hivatkozási alapot teremtett a koncepciós eljárásra: a demokratikus államrend megdöntésére tett kísérlet és valutaüzérkedés volt a vád. 1948 novemberétől hetvenkét napon át vallatták, kínozták, ezzel készítették fel az előre megírt vallomás felolvasására az egyház elleni nagyszabású kirakatperben. Nagy Miklósnak kiverték kilenc fogát, betörték az orrát, eltörték az ujját, egyik fülére megsüketítették, körmét fogóval kitépték.

Nagy Miklóst, mint az Actio Catholica országos titkárát, Mindszenty József bíboros perének V. rendű vádlottját, a budapesti Népbíróság háromévi fegyházra ítélte. Nagy Miklós a budapesti és a váci fegyházban raboskodott 1948 novemberétől 1951. december 20-áig.

A per során Schirilla György ügyvéd látta el Nagy Miklós védelmét. Schirilla György nemcsak, hogy szabadon, de eredményesen is védett. A perben elmondhatta Nagy Miklós világháború alatti hőstetteit az üldözött emberek védelmében, Olti Vilmos tanácselnök ebben nem gátolta meg. Nagy Miklósnál az igen súlyos állam elleni bűncselekménnyel kapcsolatos vádat az ügyész feljelentési kötelezettség elmulasztására enyhítette. Nagy Miklós tudomást szerzett arról, hogy Mindszenty József bíboros tárgyalásokat folytat Magyarország legitimista államformájáról, és ezt a hatóságoknak nem jelentette. Akkoriban koncepciós eljárási gyakorlat volt, hogy a fő vádpont mellé köztörvényes bűncselekményeket is kreáltak. Erre Nagy Miklós esetében az adott lehetőséget, hogy a katolikus egyház jelentős deviza forrásokkal rendelkezett, amelynek kezelésében, karitatív célokra való felhasználásában Nagy Miklós is részt vett. Végül Schirilla György hatékony védői szerepének köszönhetően a perben Nagy Miklós „csak” három évet kapott.

A rendszerváltoztatás után Nagy Miklós rehabilitálásáért is sokáig küzdött Schirilla György, mert az 1990-ben hozott semmisségi törvény alapján a Mindszenty-per valamennyi vádlottjának elítélését semmisnek nyilvánították, Nagy Miklós kivételével. Nagy Miklós ügye nem esett a semmisségi törvény hatálya alá, miután a valutával kapcsolatos cselekmény nem minősült politikainak. De Schirilla György folytatta a harcot. Kitartását dicséri, hogy az Alkotmánybíróságnál is kezdeményezte az idevonatkozó büntetőeljárási rendelkezés felülvizsgálatát, amely csak egyenes ági leszármazottak esetében tette lehetővé a felülvizsgálati kérelem elindítását. Időközben a jogalkotó úgy határozott, hogy egyházi személyeknél a felettes egyházi hatóság – jelen esetben Erdő Péter bíboros – is benyújthat felülvizsgálati kérelmet, ami eredményre is vezetett. 2004-ben a Nagy Miklós elleni ítéletet semmisnek nyilvánította a Legfelsőbb Bíróság Kónya István vezette tanácsa. Nagy Miklós védője a felülvizsgálat során is az akkor már 95 éves Schirilla György volt. A Legfelsőbb Bíróság a semmisséget azt követően nyilvánította ki, hogy az 1949. évi ítéletet felülvizsgálva hatályon kívül helyezte a külföldi fizetési eszközökkel való üzérkedés büntetvényében a bűnösséget megállapító, valamint a letétbehelyezés elmulasztása bűncselekmény jogi minősítésével kapcsolatos rendelkezést. A semmisség kimondása az egyszerű rehabilitációnál jóval több: olyan elégtétel, melynek értelmében úgy kell tekintenünk az egykori eljárásra, mintha az meg sem történt volna. A szenvedést azonban, amelyet az ítélet okozott, semmi sem teheti semmissé.

Schirilla György ügyvéd (1909–2009) a *Mozgó Világ* folyóirat 2002-ben vele készített interjújában idézte fel a történeteket: „A Regnum Marianum régen összekötött a katolikus egyházzal. Hívó katolikus lévén számos papot ismertem. Az egyik pap

adta a címemet a másiknak, „spontán módon” szerveződött meg az ügyfélköröm. Én azonban a börtönben is úgy köszöntem nekik, hogy Laudetur Jesus Christus, amire azt válaszolták, hogy in aeternum, amen. Az első ügyem egyébként már 1945 nyarán keletkezett, amikor Pusztá Sándor közismert leányfalui papköltőt háborús bűntett miatt letartóztatta a rendőrség. A vád alapja az volt, hogy a költő a Magyar Rádióban a háború folytatására buzdított. A perben sikerült bizonyítanom, hogy Pusztá Sándor központi közleményeket olvasott be a rádióban, és ezért fel is mentették. Azt is előadtam, hogy Pusztá Sándor sokat tett az üldözöttekért. [...] A Mindszenty-perben az ötödrendű vádlottat, Nagy Miklóst, az Actio Catholica titkárát védtem. Nagy Miklósnál az igen súlyos állam elleni bűncselekménnyel kapcsolatos vádat az ügyész feljelentési kötelezettség elmulasztására enyhítette. Persze ez is abszurdum, mert egy katolikus pap nem jelentheti fel érsekét. Nagy Miklós a börtönben irodalmi értékű naplót és számos verset írt, ő volt a szerzője az esti zárás után a foglyok által közösen elmondott »rabimádságnak« is.”

Nagy Miklós 1125 napot töltött börtönben, ahol lelki segítséget nyújtott rabtársainak, írta verseit, és bízott egy szebb jövőendő elérézésében. Verseinek egyik részét levelei szövegébe rejtve küldte ki a börtönből. 1950-től ez a lehetőség is megszűnt, ettől fogva emlékezetébe vésve őrizte fogságban született verseit, amelyeket majd csak szabadulása után, az únyi plébánián foglalt írásba.

Nagy Miklós *Börtönnaplója* megrázó kordokumentum. Ebből való a következő idézet: „A cellában természetesen állandóan villany égett. Villanyfény 72 napon át, amíg eget és általában napvilágot nem láttam. Villanyfény mellett történt éjjel-nappal. Csak azon tudtam a napot észlelni, hogy reggel beadtak egy csajka daralevest, és estefelé egy csajka bablevest. Ez volt az egész étkezésem. Sajátos dolog, az időt rövidítette a várakozás arra a meleg és híg darára, vagy este a szintén meleg és híg bablevesre. Soha másd nem kaptunk. De meleg volt, étel volt, és vártam. Amikor fejünk felett egy nagy kondért húztak és a csajkák csörgése hallatszott, az emberben az állat, ez a szédelőgő és elkínzott állat odanyújtózott az ajtó felé, és várta, hogy betolják a csajkát. Szégyen az életösztonnek ez a fájdalmas megnyilvánulása? Azt határozottan tudom, meg voltam győződve, hogy élve vészelem át ezt a helyzetet. A naiv optimizmusom most egy szilárd, makacs küzdelemmé változott, belső ellenállásra, amelyik óvatosan tűrte a veréseket, szidalmakat, beugratásokat. Belezuhanam a szenvedésnek egy olyan tömkelegébe, amit el sem tudtam volna képzelni. Itt segítségemre volt a passzív természetem. Lassankint láttam, milyen ereje van a passzív rezisztenciának, amelyben a magyar történet a történelem folyamán nemegyszer jókora példát mutatott. Ezt másképp nem is lehetett volna átvészelni. Ez a lélek tartalék ereje, a passzivitás. Nem negatívum ez, amint később beláttam. Amint a pástyor, a gulyás, a csikós a mérhetetlen legelő közepén a rárobbant vihar dühöngése közt letűri kalapja karimáját, megfordítja subáját és mozdulatlanul áll a szél és eső tombolása közt. Mást mit is tehetne? Ez az egyedüli emberi magatartás ilyenkor. Áll, és tudja, hogy majd csak vége lesz.”

Nagy Miklós 1951. december 20-án szabadult. Két hétig a krisztinavárosi plébánián lakott Szabó Imrénél, a későbbi segédpüspöknél, majd két hónapig Seres Ferenc, herminamezői plébános nyújtott számára menedéket. 1952 tavaszán helyezték plébánosnak Únyra. A hatszáz lakosú bányásztelepülés többhitű volt, a néhány katolikus családon kívül főleg reformátusok és néhány zsidó család lakta.

Az Únyi Szent Mihály Plébánia jelenleg az Esztergom-Budapesti Érsekség területén, a Dorogi Espereskerületben található. Első okleveles említése 1193-ból származik, amikor III. Béla király megerősíti az Esztergom-Szentkirályon 1150 körül alapított ke-

resztes konventet únyi birtokukban. 1588-ban már az elpusztult helységek lajstromában szerepel. 1732-ben a templomot, amelyet a kálvinisták az előző, Szent József-templom alapjaira építettek, a katolikusok elvették, és Szent Mihály főangyal tiszteletére benedikáltatták, szentelték fel. A község lakosai közül 1755-ben 111 katolikus, 214 református. A reformátusok 1794-ben új templomot építettek. Úny 1787-ben lesz helyi lelkészség, 1810-ben plébánia. 1867-ben nagy tűzvész pusztít a településen. A Vallásalap mint kegyúr 1907-ben renováltatja a katolikus templomot és az egyházi tulajdonban levő plébániaházat.

„Az únyi plébánia ablakából a kis kertet nézem 1952. március végi napon. Tulajdonképpen nincs mit nagyon nézni rajta. Késik a tavasz. De már duzzadnak a rügyek. Három éven át, pontosan 1125 napon át ezt nem tehettem, csak itt-ott lopva láttam ég-darabot. Talán ezért nem tudok ma betelni ezzel a kis darab földdel itt a domb-élen és a nagy ég-karéjjal.” – írja első únyi emlékeiről Nagy Miklós.

Az elnyomó rendszer persze szándékosan helyeztette a Mindszenty fogsága alatt helynökökkel kormányzott főegyházmege egyik legkisebb településére, hátha ott nem zavar több vizet. Egy katonai rakétabázis működött a falut Dorogtól elválasztó hegyen, így a titkosszolgálat szinte naponta ellenőrzött mindent, ami a községben történt. Az ötvenes-hatvanas évek előbb kemény, majd fokozatosan felhíguló diktatúrája időszakában igazán ideális őrzött száműzetésnek volt tekinthető az únyi plébánia.

A hatalmas tudású, sokat tapasztalt Nagy Miklós azonban nem adta fel. Irodalmi munkásságát folytatta, és a hit terjesztését, ápolását, a fiatalok nevelését továbbra is művelte. A hittanórákon mindig a helyes, követendő útról beszélt, arról, hogy mit kellene csinálni. Az egyes embereknek szemtől szembe, egyenesen elmondta a véleményét, szigorú volt és igazságos. Gondja volt a fiatalok nevelésére, foglalkozott híveivel a rendszer által engedélyezett hivatalos egyházi szertartások keretén kívül is. Sokszor behívta a híveket a plébániára beszélgetésre. Voltak érdekes társasjátékai, szenteste délutánján mindig teával, süteménnyel, beszélgetéssel kötötte le a falubeli gyerekeket, amíg odahaza „megjött a Jézuska”.

Nagy Miklós bátyja Kanadában élt, és jóvoltából 1956-ban, a forradalom kitörése után egyszer csak az únyi parókia lépcsőjén több száz, jó minőségű amerikai cipő díszelgett, vihetek belőle a rászorulók ingyen, szabadon. Amikor Nagy Miklós a falu főutcáján ment, a reformátusok is megsüvegelték, tisztelték. Emberi és lelki tartása, példamutatása tiszteletet keltett mindenkiben.

A kánonjogi előírások szerint 75. életévének betöltése után nyugdíjazását kérte 1970-ben, de egészen haláláig tovább végezte lelképásztori szolgálatát Únyon. 1972-ben tüdődaganatot fedeztek fel nála, operáció után is sokat szenvedve halt meg Budapesten, a Széher úti egyházi kórházban 1973. július 9-én. Temetése az únyi templomkertben volt 1973. július 17-én.

Nagy Miklós háromszáznál több novellát, ezerhatszáznál több verset írt, továbbá cikkek, tanulmányok sokaságát. Írói munkájával egységben végezte szerkesztői és lelképásztori tevékenységét. 1926-ban jelent meg első verseskönyve *Keselyűk a mohácsi mezőn* címmel. *Emberek a sötétben* című novelláskötete 1941-ben, újabb negyven novellája két évvel később, *Különös háztűznéző* címmel látott napvilágot a Szent István Társulatnál. Ez a kötet 50 történeti és néprajzi jellegű novelláját adja az olvasó kezébe. A templomokban még ma is éneklik a „*Néked ajánljuk Szűzanyánk*” című versére írt éneket. Városi István szerint ő volt a lélek költője, a költők lelke.

Nagy Miklós alapos történelmi műveltséggel, az egyházi és a népi kultúra iránti fogékonysággal, a múlt történéseit mindig a jelenre való hatásukban, aktualitásukban bemutatva írta novelláit, elbeszéléseit. Szeretettel fordult a magyar nép felé, ráirányította

figyelmünket népünk erkölcsi és szellemi értékeire. Írásainak figyelmes áttanulmányozása tágitja szellemi látóhatárunkat, de cselekvésre is indít és segít, hogy mai viszonyaink között keltsük sok ma is aktuális célkitűzését, melyek megvalósítását erőszakkal megakadályozták életében. Új feladataink megoldásához is adhat indítá sokat. Nemcsak szempontokat kaphatunk tőle a problémák megoldására, de stílust is tanulhatunk tőle. Soha nem durva, nem nyers az ellenfelekkel vagy a más nézetet vallókkal szemben. A közös jót, egy jobb világot akar megvalósítani. Szavai szerint: „Ha nem is tudjuk mennyországgá változtatni világunkat, legalább akadályozzuk meg, hogy pokollá váljon.”

A költő-barát Czigány György idézte fel, hogy a II. világháborúban, Buda ostromakor, szorongatásai és szenvedései napjaiban egy szent életű katolikus pap tartotta bennük a lelket. Nagy Miklós volt az. Czigány György gyakran meglátogatta a börtönbüntetés után Únyban is. „Nem a gumibot csapásai, nem a gennyes gyulladás, nem a fogóval kitépett köröm, s nem is az ezeregyszázhuszonöt éjszaka a »terror házában« és Vácon, csak az a derű számít, mely ezek után átjárta Úny kis templomát, mikor a pléhszillagos, szomorú falu magasában egyetlen öregasszonynak mondta el a szentbeszédet. Ketten voltak: nénike, létezésünk nagykövete és Miklós, a Jézus küldötte pap. Gyalog bandukoltam hozzá Piliscsabáról Tinnyén át Únyba, zsebemben versekkel, új novellával, valamikor az ötvenes évek közepén. A missziós nővérek krisztinavárosi óvóhelyén barátkoztunk meg az ostrom alatt, hiszen a kamarás úr – akkor még létezett ez a cím: pápai kamarás – a rendház melléképületében lakott. Gyertyafénynél olvasta fel a menekülteknek szép novelláit a kedves nővérek boltíves, nagy pincéjében. Az ostrom lármájában irodalmi délután. Nagy Miklós lett az első író-mesterem.” – vall a találkozó-sokról Czigány György.

Nagy Miklós 1949. május 17-én, a börtönben írta az *Égbolt* című versét, amelyben felmutatta az igazi szabadság lényegét, amelynek védelmére egész életét szentelte: „Oly sokszor láttam régen / A nagy égboltot kéken / S mondtam: jó volna elérni / Most csupán tenyérsny, / De mintha most mélyebb lenne / S több titok volna benne.”

IRODALOM

- Balogh Margit: *Mindszenty József*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Czigány György: Tenyérsny égbolt a diktatúra börtöne fölött. *Lyukasóra*, XXVIII. évf. 2019. 7. sz. 6–9. o.
- Nagy Miklós: *A szabadság védelmében*. Pilisszentlélek, 2004, „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója.
- Nagy Miklós: *Karácsonyi üzenet. Börtönversek 1949–1951*. Pilisszentlélek, 2004, „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója.
- Nagy Miklós: *Tenyérsny égbolt*. Budapest, 2019, Hét Krajcár Kiadó.
- Tóth Krisztina: *Esztergom megye történeti földrajza a késő középkorban*. Budapest, 2020, ELTE Eötvös Kiadó.
- Veér Károly: „A lélek költője, a költők lelke”. Tatabánya, 2010, Regio Regia Nonprofit Kft.

A szülői bevonódás hosszú távú hatásai

Egy narratív életútelemzés

A diákok iskolai sikereit, tanulási teljesítményét és az oktatásban töltött éveinek számát számos tényező befolyásolja. Nem véletlen tehát, hogy a szülői bevonódás mint az iskolai pályafutás családi környezettel szervesen összefüggő tényezőinek egyik legkiemelkedőbb dimenziója, egyre több kutatásnak képezi tárgyát. Míg a nyugati kutatások a szülők egyre nagyobb mértékű támogatásáról és érdeklődéséről számolnak be a gyermekeik iskolai életét illetően, addig a hazai eredmények az alacsonyabb képzettségű szülők érdeklődésének és támogatásának viszonylag alacsony mértékére hívják fel a figyelmet (Epstein et al., 2002; Ivan, 2010; Lannert & Szekszárdi, 2015). A szülői támogatás hiánya, a szülői bevonódás alulmaradása azonban hátráltató tényezőként határozhatja meg a gyermek tanulási pályafutásának alakulását. Jelen írás első részében a narratív életútelemzés elméleti hátterének áttekintésére, illetve néhány olyan módszertani javaslat bemutatására kerül sor, melyek elősegíthetik a narratív életútelemzésen alapuló kutatás gyakorlati kivitelezését. A narratív életútelemzés gyakorlatban történő alkalmazása képezi a kutatás második részét, amely egy romániai magyar óvónő életútjának elemzésén alapul. A narratív életútelemzés eredményeként számos összefüggésre derül fény a kiemelkedő tehetségnek számító Z iskolai eredményessége, sikere, továbbtanulással kapcsolatos döntése és a szülői bevonódás családi környezetben jellemző formái között. A tehetséges gyermek iskolai életének fordulópontjaihoz kapcsolódó, feltétel nélküli szülői támogatás elmaradása mederben tartja életútjának alakulását.

(A narratív életútelemzés elméleti áttekintése) Jóllehet a tudományos kutatások igen nagy részét kvantitatív kutatási módszerekkel vizsgálják, a saját, természetes közegükben vizsgált, nehezen kvantifikálható, egyedi jellemzőkön és összefüggéseken alapuló jelenségek tanulmányozásához a kvalitatív kutatási módszerek szükségesek (Szokolszky, 2020). A narratív pszichológiai kutatások alapjául szolgáló életútelemzés egyike azon kvalitatív módszereknek, mely előszeretettel elemzi a személyes dokumentumokból származó adatokat (László, 2005).

Az elmúlt időszakban széles körben hódító kvantitatív módszerek kizárólagos terjedésének megtörése elősegítette a személyes dokumentumok felértékelődését, illetve a személyes dokumentumokon alapuló kutatások fellendülését (Bögre, 2003). A személyes dokumentumok (önéletrajz, naplóbejegyzés, élettörténet, levél stb.) szociológiai céllal való elemzése a biográfia módszerével valósítható meg, mely a személyes dokumentumok elemzése által teszi lehetővé a különféle társadalmi jelenségek és folyamatok értelmezését (Denzin, 1989; Atkinson, 1998).

A történetírás és orális történet művelőinek személyes dokumentumokon alapuló vizsgálódásai számos kétely megfogalmazódásához vezettek, melyek zömében a hihetőség és a módszer kizárólagos alkalmazásának kérdése köré szerveződtek (Gyáni, 2000). Charles Tilly (1984) az egyedi megfigyelések alapján az egész struktúrára jellemző vonások feltárására vonatkozó aggodalmainak adott hangot. Bár Thomas és Znaniecki (1958) is látta a személyes dokumentumok szociológiai elemzésének veszélyeit (hangsúlyozva az egyéni magatartásokon alapuló, elhamarkodottan hozott általánosításokat), mégis belátták, hogy az élettörténet a szociológusok által leginkább óhajtott adattípus.

Az erdélyi tudományos életben a '60-as évekig igen sok módszertani vita övezte az oral history kérdését, ám a '80-as évekre már egyetemi tárggyá nőtte ki magát (Biró, 1996). Az emlékezések mint személyes dokumentumok terjedésének hátterében többek közt a megnövekedett élettartammal járó felnőtt- és időskori emlékezések egyre népszerűbbé válása, valamint a személyes történetekben bekövetkező változások elemzése áll (Bögre, 2003). Noha még mindig előfordul, hogy a társadalomtudomány művelői megkérdőjelezzik a személyes dokumentumokból származó adatokat, a narratív életútelelemzés önálló módszerként való alkalmazása egyre szélesebb körben elfogadott. Thomas és Znaniecki (1958) szerint a személyes dokumentumok mint a szociológiai elemzések tárgyai, már a huszadik század első felében elterjedtek a tengerentúli gyakorlatban, így az utóbbi évtizedekben tapasztalható térhódításuk joggal tekinthető visszatérésnek.

A személyes dokumentumok szociológiai céllal való elemzése további veszélyeket is rejthet, melyek közül Bögre (2003) az emberi elme szelektív jellegét, az egyes történetek kronológiai sorrendjének újrendezéséből adódó torzításokat emeli ki. Gyáni Gábor (2015: 46) megfogalmazásában „*a múlt szükségképpen mindig utólag megismert tapasztalati világa, amire memoárokból, élettörténeti elbeszélésekből, fikciós alkotásokból vagy az oral history módszerével feltárt történelmi szubjektivitásból derül csupán fény, messzemenően ki van szolgáltatva az utótörténet torzító hatásának*”. Bögre (2003: 156) szerint a személyes dokumentumokon alapuló, szociológiai elemzésekkel szemben egyik leggyakrabban feltett kérdés az egyes események valóságára, hitelességére vonatkozik: „*Tényleg így történt?*”. Mára bebizonyosodott, hogy az élettörténeti módszerekkel való munka során nem az események hitelessége a fontos, hanem az elmesélt eseményeken keresztül kifejezésre kerülő látásmód. Mivel az emlékek az emberek alakuló identitásának képezik részét, folyamatos változáson mennek keresztül, újabb és újabb konstrukciókat hoznak létre az egyén önmagára vonatkoztatott értelmezésében (Bögre, 2003). Így a kutató feladatát nem annak megválaszolása képezi, hogy az egyén az igazat mondja-e, vagy sem az egyes események kapcsán, hanem arra kell választ találnia, miért az adott módon jelennek meg az egyes események a narráció során.

A narratív elbeszélés elemzéséhez az elbeszélői logika megértésére van szükség, ami a narratívában rejlő, családi vonatkozású, életrajzi adatok kronologikus sorrendbe való állítását teszi szükségessé (Kovács & Vajda, 1994). Az élettörténetek folyamatszerűségéből adódóan a kutatónak számolni kell azzal, hogy minden bizonnyal kisebb-nagyobb változások következnek be a történetben, ahol a nagyobb mértékű változások törésekhez, fordulatokhoz vezethetnek az események láncolatában (Bögre, 2003). „*Az élettörténetek nem egyszerűen elszigetelt tapasztalatok láncolatai, hanem [...] az egyén fontosságai alapján sajátos struktúrákat alkotnak. A személy a rá jellemző struktúra függvényében beszéli el az életet*” (Bögre, 2003: 156).

Az életutat „*interpretációs gyakorlatként kell felfognunk, amely a maga során a saját életvilág konstruálásának egy része. [...] Azt mondjuk, hogy számunkra az élettörténetek mondásának helyzetei – mint a saját világból való kilépés nyomán termelődő interpretációs gyakorlat domináns része – elsősorban kutatási terepként jelentkeznek, [...] amelyet ugyan a kutató megjelenése is konstruálhat, de amely a kutatótól függetlenül is létezik*” (Biró, 1996: 17). Tehát nem csupán az élettörténet tárgya, hanem az elmesélés hogyanja és mikéntje is rendkívül értékes adatként értelmezhető, hiszen az egyén önértelmezését tárja a kutató elé. Életeseményeik elbeszéléseiben az egyének „önmagukat fogalmazzák meg”, ahol az elbeszélés során, identitásuk megkonstruálásával többek közt kifejezésre jut a társas világhoz fűződő viszonyuk is (László, 2005: 1366). Frederic C. Bartlett (1985) az emlékezést inkább konstrukciós kérdésként látja, és nem pusztá reprodukcióként.

Gyáni Gábor (2000) az emlékezés mint narráció kapcsán kiemeli a folyamat retrospektív minőségét, amely a jelenből feltárható múltat eleveníti meg. Ebben a szemléletben a múltban átélteknek a jelenben való lecsapódása, az aktuális körülmények közötti átélés értelmezése a fontos.

Az oral history legnagyobb problémáját „*az emlékezés, vagyis a múlt, a valamikor velünk megtörtént és bennünk lezajlott tapasztalati események tudati reprezentációjának az episztemológiája jelenti*” (Gyáni, 2005: 129). Az emlékezés kollektív emlékezet révén történő működését mára már igen széles körben elfogadottnak tekintik (Halbwachs, 1971). A kollektív emlékezetben rejlő transzgenerációs traumák, lenyomatok jelenben is érződő hatásainak, azok negatív lenyomatainak vizsgálata számos fennálló probléma megoldásában hozhat jelentős eredményt (Orvos-Tóth, 2018). Az egyes élettörténetek elbeszélése tehát nem pusztán a kutató számára van pozitív hozadékkal, hiszen a történetmeselési folyamat egy önkifejezési lehetőség, amely hozzájárulhat a terhes események, történések elfogadásához, feldolgozásához (Atkinson, 1998; Havelka, 2008).

(*A narratív életütelelemzés módszertani háttere*) Az adatfelvételt követően kutatóként „*még nem dőlhetünk hátra elégedetten a fotelünkben, mondván, a munkát sikeresen befejeztük*”, hiszen a munka legjava még azután következik (Héra & Ligeti, 2005: 253). A következőkben néhány olyan módszertani javaslat kerül bemutatásra, melyek alkalmazása elősegítheti a kutatót a narratív szociológiai elemzés gyakorlati részében.

Bögre (2003: 157) a narratív életütelelemzést végző kutató legfontosabb feladatának annak a múltnak a megértését tekinti, „*amelyekkel a mesélők az elbeszélés pillanatában együtt élnek*”. A szociológus elemző munkája az írott szöveggel kezdődik, ahol az értelmező munka legelső lépését az adatözön rendezése képezi (Bögre, 2003). A kezdeti rendezetlen, zürzavaros adatok értelmezhető sémába szerveződését a különféle szempontok alapján kiépülő analízis követi. „*Minden élettörténet egyedi és megismerhetetlen kalandként jelenik meg először; s csak az értelmező után lesz az egyszeri szövegből, általános, az egyediségből társadalmi érvényesség.*” (Bögre, 2003: 158) Az élettörténet kronológiájának elkészítése lényegében az élettörténeti vázlat elkészítését jelenti, amelyhez Bögre (2003) egy részletes adatlap kidolgozását javasolja. Továbbá a narratív életütelelemzés készítéséhez a kulturális, társadalmi és pszichoszociális dimenziók érvényesítését tanácsolja, melyek során a kutatónak érdemes időt szánni a családi környezet, a helyi társadalom, az iskola és karrier dimenzióinak vizsgálatára. A kulturális dimenzió az alany karrierjének jellegére és tartalmára fókuszál, ahol azonosítani lehet „*azokat az embereket közötti elvárásrendszereket, viselkedési mintákat*”, melyek meghatározták az illető személy felnevelkedésének időszakát (Bögre, 2003: 158). A kutatónak fontos szem előtt tartani, hogy nem csupán az egyes szituációkban hozott döntések és cselekedetek elemezhetőek a társadalmiság hatásának kontextusában, hanem a személyiség integritása is, melyet alapjaiban meghatároznak az interszubjektív megnyilatkozásokban tapasztaltak, átéltek, különös hangsúllyal az elismerések (Honneth, 1997). Az élettörténeti elbeszélésben megfogalmazottak kiemelten fontosak a vizsgálat „*énjének kontinuitása, egysége, integráltsága és identitásának egyéb minőségei szempontjából*” (László & Péley, 2005: 250). Mead (1973) szerint az egyén „*Me*”-je mások visszajelzései függvényében alakul, így fennállhat a személyi identitás veszélyeztetettsége a megvetés vagy megsértés tapasztalatai kapcsán.

Az egyéni élet sorsfordulóinak megfigyelése és elemzése, illetve a sorsfordulók előtti, utáni és közötti időszak életfeltételeinek vizsgálata kiemelkedően fontos az élettörténet elemzése során. Az egyéni sorsfordulókat, melyek az élettörténet „*legradikálisabb és*

egyben legrészletesebb” pontjait képezik, szintén célszerű kronologikus vázlatba szervezni (Bögre, 2003: 159). A sorsfordulókat megjelenítő elbeszélések alapján a kutatónak lehetősége nyílik feltárni, hogy az interjúalany mit gondolt élete adott pontjairól, illetve milyen okokra vezeti vissza azok bekövetkeztét. Az egyes történetek élménymínőségében kifejezésre kerül az illető egyén viselkedéses alkalmazkodása a különféle megpróbáltatásokra, személyiségének állapota, valamint a személyiségfejlődés mértéke is, mely a különböző helyzetekre, fordulatokra adott válaszreakciókból olvasható ki (László, 2005). Az alkalmazkodási stratégia ugyanis a fordulópontok közötti viselkedésmódok különbségeiből rajzolódik ki leginkább.

A narratív életútinterjú elemzése során a sorsfordulók kronológiájának felállítása mellett az alkalmazkodási stratégiák kronológiájának összeállítását is javasolt, mivel az egyes személyek életében bekövetkezett fordulópontok, illetve az újonnan kialakult körülmények mindig egyfajta alkalmazkodási stratégia életbe léptetése által kerülnek áthidalásra, így az egyének élete gyakorlatilag ilyen alkalmazkodási stratégiák újra- meg újratervezése, -szervezése (Bögre, 2003). László és Péley (2005) szerint a teljes élettörténettel való munka helyett célszerű csupán a releváns epizódokkal dolgozni, amennyiben az identitásfejlődés sajátosságait, annak aktuális állapotát kívánja vizsgálni a kutató.

Az emberi nyelv, beszéd és az adott illetőben lejátszódó lelki folyamatok között erőteljes összefüggés van (László, 2005). Az elbeszélés nyelve mint *„lelki tartalmakat hordozó komplex mintázat”* alkalmas a társas alkalmazkodás pszichológiai folyamatainak tudományos vizsgálatára, hiszen az egyes nyelvi alakzatok *„pszichológiailag releváns jelentéstartalmaknak”* tekinthetők (László, 2005: 1366). Véleménye alapján az elbeszélésekben megjelenített szereplők pszichológiai szempontból igen jól csoportosíthatók. Pohárnok Melinda (2004) kutatásai alapján létrejön egy olyan tér, amely az egyének egymással való viszonya alapján szerveződik: létezik egy konkrét, fizikai értelemben vett tér, illetve egy másik tér, amely az én és a másik viszonya alapján szerveződő interaktív tér interszubjektív vonatkozásában nyer kifejezést.

Pólya Tibor (2004) az élettörténeti elbeszélő két formáját különbözteti meg annak függvényében, hogy az elbeszélő milyen narratív nézőpontot érvényesít. Ennek alapján elkülöníti, amikor az elbeszélő narrátori nézőpontból mesél – azaz visszaemlékezés-szerűen közli az eseményeket –, illetve elkülöníti azt, amikor az elbeszélő az események aktív szereplőjeként tolmácsolja a történeteket – vagyis abban a formában, ahogyan ő akkor megtapasztalta. Mindezek azonosításában és elemzésében rendkívül fontosak a narrátor által használt névmások, a térre és időre utaló fogalmak, nyelvi jelek. Erre vonatkozik Biró A. Zoltán (1996) direkt szereplés és indirekt interpretációjának elkülönítése. Míg a direkt szereplés egyes szám első személyben kerül kifejezésre, ahol a történetmondás általában igen tapogatózó, helyezkedő jellegű, addig az indirekt interpretáció biztosabb alapokat szolgáltat az illető személy társadalmi helyzete és identitása tekintetében. Tehát míg az előbbi a jól beszélő, társadalmi presztízzsel rendelkezők gyakorlatában elterjedt, addig ez utóbbi a kilépőről, a mások általi interpretációról szól. Biró (1996) megállapításában az egyes kilépések alkalmával létrejövő értelmezés együtt jár a világ bizonyos módosításával is.

Barclay (1996) három szempontot javasol a narratív struktúra elemzéséhez. E három szempont az idői struktúrára, a narratív funkciókra, valamint a narratív sűrűsége vonatkozik. Meglátása szerint az idői struktúra vizsgálata során a tér-idő kapcsolatokra utaló különféle nyelvi megfogalmazások, illetve az oksági-feltételeességi viszonyok kifejezői igen lényegesek. A narratív sűrűség a szövegben található elemi kijelentések számosságára

vonatkozik, míg a narratív funkció az orientálás, referálás és értékelés megjelenésében értelmezhető. László János (2005: 1370) szerint „*az idői szervezés az élettörténeti elbeszélések olyan bensőleges sajátossága, ami összefüggésbe hozható az intrapszichés folyamatokkal és állapotokkal*”, s melyek alapján két idősíkot lehet elkülöníteni az élettörténet-mondás és a felidézett események ideje függvényében. Az elbeszélés szövegében megjelenő minősítések, értékelő hozzászólások a mesélő eseményekhez fűződő személyes viszonyáról árulkodik.

László János (2005) felhívja a figyelmet az elbeszélés koherenciájára – mely a mesélő belső állapotainak, intrapszichés történéseinek indikátora –, illetve a tagadás különféle formáira. László és Péley (2005: 258) alapján „*az integráltság és koherencia ugyanis az identitásnak csak egyik, ha úgy tetszik, a cselekmény síkján megjelenő aspektusa*”, mely képet fest az egyén kompakt vagy adott esetben széttöredezett személyiségéről. László (2005: 1373) szerint „*a nemet mondás formája és mértéke*” az egyén és a közösség viszonyáról hordoz értékes információkat (pl. az egyén és a közösség között jellemző viszony).

Noha a narratív életütelelemzéshez nem áll rendelkezésre egy jól bevált recept, melyet minden anyag feldolgozásának során sikerrel lehetne alkalmazni, az előzőkben bemutatott gyakorlati javaslatok, módszertani fogódzók alkalmazásával lehetőség nyílt egy magas színvonalú elemző munka létrehozására. Bögre (2003) szerint a receptből csupán a hozzávalók, azaz a megismert feldolgozási technikák adóttak, azonban a megfelelő arányokat, mennyiségeket a kutatónak kell felállítania az aktuálisan elemezni kívánt anyaghoz igazodva.

(Narratív életütelelemzés a gyakorlatban. Z élettörténete.) Z egy négygyermekes magyar család harmadik gyermekeként jött világra Erdély egyik hegyvidéki településén az '50-es évek elején. Édesanyja háziasszony volt. Édesapja először nagy tiszteletnek örvendő katonára, aki leszerelését követően kovácsnak tanult, majd molnárrá kepezte magát, mígnem végül üldözötté vált. A fordulatokkal és megpróbáltatásokkal teli életút számos kihívást, csalódást, megtorpanást és talpra állást rejtett. Története elején mosolygva meséli kisgyermekkorai emlékeit, amikor a hegyi lelkész – felismerve a benne rejlő Isten adta tehetséget, a különleges énekhangot – fejleszteni kezdte ének- és hangszertudását.

„Engem már 4 éves koromban a pap bácsi zongorázni tanított a hegyen. Akkoriban a papok is nagyon sokoldalúak voltak. Ő sokat foglalkozott velem. Még a papír most is megvan, amire a pap bácsi leírta a Krisztus király a porban éneket, hogy édesanyám tanítsa meg nekem... Mert én kellett azt énekeljem a templomba, 4 éves létemre.”

Z narratívájának e részlete erőteljesen az ő énje köré szerveződik. A kisgyermekkorai emlékek felidézésében megjelenő egyes szám első személyű névmások („*engem*”, „*velem*”, „*nekem*”, „*én*”) intenzív használata a domináns én kifejeződését teszi lehetővé. Meglehetősen fiatalon ismerkedett meg az élet kevésbé édes oldalával. Elemista korában – az iskolába érkező tehetségkutató csoport javaslata ellenére – édesanyja nem engedte a városi képzőművészeti iskolában való továbbtanulást. A szülői döntés, melyet részben az anyai aggodalmak, részben az anyagi vonatkozású nehézségek vezéreltek, élete első akadályának számított a művészi pálya beteljesedésének útján.

„Kicsi koromban volt egy érdekes dolog, ami nyugaton ma is van, és én ezt igazán hiányolom. Jöttek a tehetségkutató-csoportok az iskolába, s készítettek egy-egy felmérést országszerte. A tanítók persze segítettek, hogy melyik gyermek miben tehetséges. Például nekem egyszer az iskola előtti székely kaput kellett lerajzolni. Az alapján tanácsolták, hogy menjek a művészetibe. Én olyan harmadikos

lehettem akkor, de édesanyám azt mondta: »Szóba sem jöhet! Egy ekkora leánykát nem lehet elengedni olyan messzire!« Meg a legnagyobb probléma az anyagi oldala volt, hogy hogyan lehet engem oda szállítani. Mindez nagyon költséges lett volna, így ebbe nem mentek bele a szüleim.»

A narratíva ezen részében egyfajta minősítés jelenik meg a mai oktatási rendszerre vonatkozóan, mely az egykori tehetségkutatás hiányolásában nyer kifejezést: „volt egy érdekes dolog, ami nyugaton ma is van, és én ezt igazán hiányolom”. A hiányérzet kifejezését az „igazán” fogalom használatával teszi még nyomatékosabbá, ami a nyugati rendszerrel való összehasonlításban kerül megfogalmazásra. A szülői visszatartás ellenére Z nem tette félre a ceruzát, de a hangszert sem, szorgosan tanult tovább. A lenyugodott gyermeki lelket azonban egy év múlva ismét felzaklatta a tehetségkutató csoport újbóli látogatása.

„A következő évben megint jött ez a tehetségkutató csoport. Akkor már zenéből javasolt engem a tanító nénim. Ma is emlékszem, kellett énekelnem egy népdalt s egy román éneket. Meghallgatás után megint mondták, hogy nagyon el kellene menjek a művészetibe. Akkor 4 óktávot tudtam kiénekelni. Telt, érett hangom volt. Viszont édesanyám megint azt mondta: »Szóba sem jöhet!« Ő csak nem engedett, pedig a szívem mélyén nagyon szerettem volna. Sírtam, hogy én menni szeretnék, de hiába. Édesanyám azt mondta: »Kapsz egy hegedűt. Írunk az angyalnak.«”

A tehetségkutató csoport második alkalommal tett ajánlata ismét fellobbantotta Z-ben a művészeti iskolában való továbbtanulás reményét. Holott a szülői védelmezés, féltés „cselekményfunkciója jól értelmezhető a védekezés és biztonság pszichológiai funkciója mentén”, gyermeki lelkét igazán gyötörte a kemény szülői visszatartás (László, 2005: 1367). Édesanyja – enyhítve saját terhén és lánya szomorúságán – hegedűt ígért neki karácsonyra. Így a következő évtől tanítója fiával közösen hegedűtanulásba kezdett.

„Én ötödikes korom óta hegedültem. Egy tanító házaspár tanított. A tanító bácsi karmester is volt, a felesége szintén tanító. Egészen nyolcadikos koromig jártam hozzájuk. A tanító néniéknek volt egy velem egyidős fia, s akkor kettőnket tanítottak. Nekik is jó volt, hogy a sajátjuk mellett volt még egy gyerek.”

A narráció több pontján is utalás történik arra az erős hitbéli nevelésre, melyben Z felnőtt, és mely egész életében meghatározó volt. Már kisgyermekként anyja kezét fogva – nem számolva a későbbi megszegyenítés lehetőségével – rendszeresen látogatta Isten házáat. Holott a kommunizmus vallásosság elleni törekvései igen nagy nyomást jelentettek, mégsem tudták eltántorítani hitének gyakorlásától.

„Negyedikes koromban szinte zokogtam, hogy mehessek pionírnak, mert szinte mindenki az volt. Én jó tanuló voltam, de engem nem vettek be. Mi a templom mellett laktunk, s így édesanyám mindig elvitt a kicsi misére. Aztán mindig kiállítottak az osztály elé, hogy megszegyenítsenek ez miatt. Még a magaviseletet is lehúzták, ha úgy tetszett. Az iskola és kötelező foglalkozások voltak betéve hétvégére, hogy ne tudjunk menni templomba. Sajnos teljesen az egyház ellen akartak nevelni minket. S pont azok a pedagógusok kellett így oktassanak, akik viszont vallásos nevelésben részesültek valamikor.”

A kommunizmus szellemiségének egyik meghatározó pontja az idézett szövegrészből tárul elénk, amikor Z narratívájában megjelenik a vallás és egyház elleni erőszakos nevelés. A hitétől megfosztott ember, akinek semmije nincs, minden bizonnyal könnyebben alárendelte önmagát a kommunizmus eszméinek. Az államosítás mély nyomot hagyott a

négygyerekes családban, ahol mindenüket elvették, ami segíthette volna a szerény, önfenntartó élet folytatását. Az ellehetetlenített gazdálkodás, önálló munkavállalás nehéz időket hozott a családra.

„Akkor, az államosításkor mindent elvettek az emberektől. Minden munkaeszközt, malmokat. Ami egyszer valamit termelhetett egy embernek, egy családnak, azt mind elvették. A kollektivizálásnál a kézi kapát, az ekét, az állatokat, mindent-mindent állami kézbe vettek. Ez volt a kommunizmus elve, hogy minden egy helyen legyen. Mert ha egy helyen van, azt egységesen osztják majd el. De, nem az lett belőle. Aki közel volt a tűzhöz, hazavitt mindent. A többi meg...”

A narratívában megjelenő ismétlések, nyomatékosítások a rendszer mélységét, megpróbáltatásokkal, kihívásokkal teli légkörét tükrözik. Az ellentétes kapcsolatot teremtő „de” kötőszó a rendszer vezérgondolata és a komor valóság közötti kapcsolatot érzékelteti. A be nem fejezett gondolat végén álló három pont a ki nem mondott fájdalmakat, a bennragadt szavakat pótolja. Z édesapja, aki eredetileg kovács volt, nem folytathatta mesterségét, hiszen minden munkaeszközétől megfosztották. Így a kialakult helyzethez alkalmazkodva, molnárnak állt, hogy eltarthassa családját. Z sóvárogva mesél az egykori erdélyi gazdasági életéről, ahol azonban a kommunista rendszer megannyi kegyetlensége is megelevenedik.

„Édesapám molnár lett, bár eredetileg kovács volt. Aztán államosították a malmot, úgy, hogy a tulajdonos ott lakott az udvaron, s a malom már nem volt az övé. Akkor édesapám elvállalta, hogy segédmolnárnak megy a Szatmárról hozott, szakképzett, molnárok mellé. Itt komoly, szervezett gazdasági élet volt Erdélyben. Nem ez a degradált valami, hogy akárki akármit csinálhatott. Aztán, amikor a molnárok elmentek, édesapám lett a molnár, s mellé is jött egy segédmolnár. Igen ám, de a tulajdonos semmiképpen nem volt kibékülve a sorsával. Érdekes módon ezek az emberek – akiket megfosztottak a sajátjuktól – a kommunisták felé kezdtek pártolni. Gondolom, abban reménykedtek, hogy hátha így valamilyen módon vissza tudnák kapni, amit elvettek tőlük – de ez csak az én fejtegetésem.”

A jelenlegi, bizonytalan lábakon álló gazdasági helyzet erős bírálata hangzik el a narratívában, amikor Z így fogalmaz: *„Nem ez a degradált valami, hogy akárki akármit csinálhatott”*. Az „ez” mutató névmás mintegy lealacsonyítja az aktuális társadalmi-gazdasági helyzetet a hajdanihoz képest. A „degradált” minőségjelző szintén a jelen silány körülményeinek kifejezésére szolgál. Továbbá a saját malmától megfosztott molnár színváltása és megalkuvó karaktere szemléletes képet fest a nyakukat igába hajtó, rendszerrel lépaktáló emberek jelleméről. A családtól kilenc hónapra elszakított édesapja sok megpróbáltatáson és keserűségen ment keresztül. Hazaérkezve még jobban gyűlölte a rendszert, mint előtte. Pártellenes fellépése és határozott elvei az egész család életére hatást gyakoroltak. Egyértelműen megtiltotta gyermekeinek, hogy valaha is párttagok legyenek. Ennek közvetlen következményeként Z bármennyire is sóvárgott a pionír lét után, soha nem léphetett közéjük.

„Na, és akkor hazajött édesapám. Azt mondta, hogy ő a hegyben – ahol akkor laktunk – soha többet semmit nem csinál. Édesanyám szegény a kollektívben kellett robotoljon, hogy tartsa el a családot, amíg édesapámat hazaengedték.

Őt 9 hónapra vitték el tőlünk. Ebben az is szerepet játszott, hogy ő semmi áron nem akart kommunista lenni. S kényszeríteni próbálták. Úgyhogy édesapám azt mondta, a mi családukból soha senki a pártba be nem állhat.”

A sors által igen meggyötört, a megélhetéstől ismét megfosztott családapa – leleményes székelyember lévén – másik megélhetési forrásra tett szert. Nem nézhette, hogy felesége és négy gyermeke szűkölködik, így a németek visszavonulásából visszamaradt traktorokból alakított ki egy olyan favágógépet, mellyel ismét biztosítani tudta megélhetésüket.

„Az én édesapám lényegében vállalkozó lett a múlt rendszerben. Ő egy olyan traktort hozott létre, amivel járta a falut, és vágta a tűzifát. Mert arra azért nagy igény volt. Megvásárolta az olyan régi Ford traktorokat, amit a németek hagytak hátra egy-egy csűrben – annak reményében, hogyha majd lejár, utána fognak jönni, és elviszik. De ez soha nem történt meg. S ezeket adták a helyi emberek tovább, mert nem volt mit csináljanak vele. Így apám a hegyi falvakból összeszedett párat.”

Z narrációjában az egykori háborús helyzet mélysége a „*hogyha majd lejár*” be nem fejezett gondolatban nyer kifejezést. A ki nem mondott szavak a háborús nyomor szavakba nem önthető légkörét idézik. A kisebbségi léttel járó nehézségek és a kommunista szellemiség többször is akadályt állított Z elé. Holott rendkívüli tehetségnek számított – aki erején felül tett annak érdekében, hogy egyszer zenei pályára léphessen –, hegedűtanára szerint esélytelenül ábrándozott a kolozsvári zeneakadémián való továbbtanulásról. A narratívában megjelenő „*nekünk, magyaroknak*” felütés előrevetíti a romániai többségi és kisebbségi lét kiváltságait és kihívásait.

„Nekünk, magyaroknak, nagyon sok minden be volt határolva. A jogi egyetemen meg volt szabva, hogy mennyi magyart vesznek fel. Már a tanáraink is eltanácsoltak, hogy arra ne is gondoljunk. Az orvosi egyetemről terjedt a hír; hogy oda csak akkor mehetsz, ha kommunista vagy és van kapcsolatod. Vagy pedig úgy tudod a bonctant, hogy még a vesszők is helyükön vannak. Oh, a művészetekről nem is beszélve. Hát, én világeletemben zenetanárnak készültem. A tanárnőm azt mondta, ha a nevem megváltoztatom, még van esélyem, hogy Kolozsvárra felvegyenek, de így ne is álmodjak róla.”

Az iskolai feladatok mellett Z a középiskolában is pallérozta zene- és énektudását. Ettől semmi nem tántoríthatta el, még az sem, hogy a zenélésben már nem volt mellette társ, mint annak előtte. A sikeres érettségi után végül meghozta élete első nagy döntését.

„És akkor itt kanyarodok vissza arra az időszakra, amikor én zenetanárnak készültem. Én folyamatosan jártam zenetanárhoz, szorgosan tanultam magánúton, mert mi csak tizedik osztályig tanultunk zenét. Középiskolában már nem volt társam, akivel tudtam volna hegedülni, csak énekelni. Aztán tizedik után már készültem az érettségire. Én nagyon szerettem tanulni. S akkor... aztán, na... Én végül aztán érettségi után azt mondtam, zenetanár leszek.”

Habár a kisgyermekkorban fellobbantott lehetőség lángját a szülők végül elfojtották, mégsem aludt ki teljesen. A kialakult körülményekhez alkalmazkodva, Z folytatta tanulmányait, elfogadta a kompromisszumos megoldásként felajánlott hegedűt az anygalkától, azonban álmairól nem mondott le végérvényesen. Ugyan nem emlegette fennhangon, mégis

minden cselekedete arra irányult, hogy felnőttként beteljesítse azt, amitől gyermekként megfosztották. A sikeres érettségi után tehát bejelentette, zeneatanárnak fog tanulni: „S akkor... aztán, na... *Én végül aztán érettségi után azt mondtam: zeneanár leszek*”. A kijelentést felvezető „akkor”, „aztán”, „na” a folyamatosan mérlegelő személyiség lelki tusáira utalnak. A „végül” időhatározó-szó a végső döntést, nagy elhatározást vezet be, mellyel szülei elé állt „zeneanár leszek”. Immáron önálló akarattal rendelkező fiatal felnőttként, rálépett a régen dédelgetett álom beteljesítésének útjára, és elment a vásárhelyi kántor-tanítóképző főiskola felvételijére. A gyermekkorban kétszer is átélt szülői tiltás visszahúzó emléke mintegy hivatlan társként szegődött mellé. A végső próba előtti váratlan megtorpanással, és az utolsó meghallgatás előli meneküléssel esélyt sem adott magának, hogy beteljesülhessen a rég óhajtott álom. Hazajött.

*„Én el is mentem felvételizni Vásárhelyre a tanárképzőbe, de amikor én ott meghal-
lottam, hogy a többi felvételiző milyen szinten tudta a zeneelméletet... Én azt mon-
tam, kész, vége. Én csak tizedik osztályig tanultam zenét, de a hangom szép volt.
De nekem úgy elment az önbizalmam... Amikor ők ott egymás között úgy beszél-
gettek... Aztán az első vizsgára mégis bementem. Kihúztam a kétnegyedes ütemet,
s beszéltem is róla, mert pofonegyszerű dolog volt ez. De itt még énekelnem nem
kellett, mert külön volt az énekpróba. S képzeld el, hogy arra meg nem mentem el.”*

Az énekpróba előli meghátrálásról beszélve kizól az elbeszélői szólamból, megszólítja az interjúkészítőt – „képzeld el” – mint beszélgetőpartnert, és szavakba önti élete egyik legnagyobb fordulatát: „arra meg nem mentem el”. A Z életén át folyamatosan működő önanalízis a meghozott döntését is görcső alá veszi, és racionális érvekkel igyekszik magyarázni egykori meghátrálását.

*„Mert én akkor egyedül voltam, a szüleim nem jöttek velem a felvételire. A bá-
tyám, aki a városban lakott, nem tudott elkísérni. Én meg feltettem magamba,
hogy így milyen zeneanár leszek én, hogy elméletből nem vagyok jó. Meg hát
aztán kellett még énekelni. Oh, eldöntöttem, hogy én nem megyek énekelni!
S szépen hazajöttem. Mondtam, hogy nem megyek tovább. Valahogy olyan ki-
sebbrendűségi érzés fogott el. Nem volt, aki úgymond mellém álljon. Hogy vala-
ki azt mondja, hogy: »Z, ne hülyéskedj! Hogyha már elmentél és az elméleti pró-
bát megcsináltad, akkor azt a részt, amiben te jó vagy, ne hagyd ki! Hogy tudják
meg, kicsoda hangod van!« Talán mindössze ennyi kellett volna akkor. Mert én a
zeneanárság mellett mégis csak a zenének szenteltem volna az életem.”*

A végső meghallgatás előli meghátrálást Z részben a szülői támogatás helyett megtapasztalt fizikai hiányérzettel magyarázta: „egyedül voltam”, „a szüleim nem jöttek velem”. Másrészt a szülők szellemi támogatásának hiánya pecsételte meg a lelki harcot a vivo felvételiző helyzetét „nem volt, aki úgymond mellém álljon”, „hogy valaki azt mondja...”. Mindezek mellett – kisebbségi családból származó gyermekként – az élete folyamán már több ízben megtapasztalt kisebbségi érzés ismételten úrrá lett rajta. A sikeres érettségi és abbahagyott felvételi után végül a csíkszeredai óvónőképző főiskolán folytatta tanulmányait.

*„Végül aztán az érettségi után bekerültem az óvónőképző főiskolára Csíkszere-
dába. Bár a román állam csak három évfolyam erejéig hagyta működni, utána
megszüntették. Románia átvette Magyarországtól az egészet, mert fel akarták
zárkóztatni az óvodát az iskolai rendszerhez. S Magyarországon már a '70-es
évektől főiskolai szinten történt már az óvónőképzés is.”*

A narratívában kifejezésre kerül egy erőteljes alá- és fölérendeltségi viszony. Mondhatni a magyarországi oktatási rendszer mintegy magasabb színvonalú, jól működő rendszer jelenik meg Z nézeteiben, ahol a románok csak „átvesznek” modelleket. A főiskolai oktatás olyan alapokat nyújtott az óvónői pályához, melynek gyümölcseit Z egy életen át élvezhette. Frissen végzett óvodapedagógusként hazatért szüleihez, ahol ösztől tanítani kezdett. Azonban a várt elismerés nem érkezett meg. Folyamatos megbélyegzések, előítéletek övezték munkáját. Könnyes szemmel mesélte fájó emlékeit fiatal, pályakezdő tapasztalatairól, rossz döntéseiről, melyek hozzájárultak élete egyik nagy döntéséhez.

„Igen, hazajöttem a faluba. Ez volt az én nagy hibám. Azóta is mondom, hogy senki ne akarjon a szülőfalujában proféta lenni, mert nem lehetséges. Igazából engem mint óvónőt csak a '90-es évek vége felé kezdtek elismerni és tisztelni. Addig nekem nagyon sok kellemetlenségen kellett keresztül menni. Ilyeneket hallottam vissza: »Annak a leánya nekem ne dirigáljon, nekem ne mondja meg! Há', hol végezte az óvónőképzőt? Ez mégis mit tanult?«”

A falubeliek kellemetlen megjegyzései, lenéző gondolatai közel negyven év után is meg-elevenednek Z narratívájában. Az elbeszélői szövegből való kilépés és a szülői mondatok élőbeszédként történő felidézése érzékletesebbé teszik az egykor átélt megaláztatásokat. A falusi emberek mondatai már-már megvetően csengnek fülünkbe, amikor saját gyermekük óvónőjére „ez”-ként, az óvónő édesapjára pedig „annak”-ként utalnak. A pályakezdési nehézségek sodrásából menekülve, Z – az őt körülvevő közösség hatására – egy megözvegyült, háromgyerekes férfi szerelmi csapdájában találta magát. Elfogadta lánykérési ajánlatát, majd gyermeket szült neki, még mielőtt igazán megismerhette volna.

„Az itteni szellemnek, a közösségnek köszönhetem, hogy én akkor férjhez mentem. Minket úgymond összeboronáltak. A nagyobbik fiam édesapjának akkoriban halt meg a felesége. Ők Bukarest mellett laktak, ott halt meg a nő. Engem meg olyan szépen ostrom alá vettek: mást sem mondtak, hogy én hasonlítok a volt feleségre. Ő közben, a gyermekeket hazahozta a nagyszülőkhöz, s a közelben vállalt munkát. A gyermekeket pedig oda járatták hozzám, az óvodába. A nagypapa hozta nekem a virágot, hogy ne haragudjak, de olyan vagyok, mint a lánya. Egy idő után én vittem haza a gyermekeit, de nem jöttek érte. Fél tíz volt s én még otthon őriztem őket. Egy fiú és egy lány volt. A legkisebbet – aki nek születésekor meghalt az édesanya – beadták az árvaházba. S akkor ez így bonyolódott egy kerek esztendeig.”

A megözvegyült ember életét könnyíteni szándékozók mintegy nyomást gyakoroltak a gyermekekhez igazán értő fiatal óvónőre. Számptalan nyelvi megfogalmazásban is érzékelhetővé válik a nyomásgyakorlás: „ostrom alá vettek”, „mást sem mondtak” stb. A lányát elvesztő édesapa (gyermekeket óvodába hordó nagypapa) virággal igyekezett megnyerni az óvónő kegyeit megözvegyült veje számára, mely adott ponton már-már groteszk léggörcs fest a tragikus helyzet köré. A kitartó ostrom egy idő után egyre kevésbé ütközött ellenállásba, hiszen Z az árva gyermekekkel együtt apjukat is közelebb kezdte engedni magához.

„Hát, egyszer jött a férjem... Jóképű férfi volt, tetszett. De nem éreztem azt, hogy rajongásig lennének egymásért. Édesanyámnak pedig egyáltalán nem tetszett ez a helyzet. »Mi azért tanítottunk? Annyi mindenben átmentél, harcoltál, hogy tanuljál. Mit akarsz? Miért mentél el vele kávézni?« Elmentem kávézni velük, amikor a gyermekekért jött. Nagyon haragudott édesanyám, hogy hazaviszem

a gyermekeket, s utána még kávézni megyek vele. Azt mondta: »Akkor téged már pletykálnak a faluban. Ezzel már rontottad a te presztízsedet. Te már nem leszel rendes lány a faluban, ha egy házasséberrel leülsz kávézni.« Én meg is értetem, de úgy sajnáltam a gyermekeket. Úgy ragaszkodtak hozzám.»

Z narrációjában az édesanyja kezdeti féltése és aggodalma egyre erősebb bíráló, majd megbélyegző hangnembe csap át. Az elbeszélői szólám éles váltása tükrözi ezt leginkább, melyben racionális érvekkel – „mi azért tanítottunk”, „téged már pletykálnak a faluban” – igyekezett lányát jobb belátásra bírni. Az édesanya nem járt sikerrel, így Z életében újabb fordulat következett be. A jóképű férfi – akivel azonban nem volt módjuk igazán megismerni egymást a lánykérés előtt – nem teljesen az volt, mint akit a fiatal feleség társként elképzelt maga mellé.

„Aztán addig-addig, hogy egyszer megkérdezte, nem-e lennék én a felesége. Hát... én a felesége lettem. Amikor már terhes voltam a nagyobbik fiammal, akkor zúdult rám az, amire nem számítottam, s amit nem lát előre senki. Ő tulajdonképpen a feleségét akarta bennem feltámasztani. Mert neki nem volt alkalma, hogy engem megismerjen igazán. De nagyszülők, a környezet szó szerint összehorondált. Így lettem én az úgynevezett áldozati bárány. Férjhez mentem. Elhagytam a falut. Versenyvizsgáztam. Megkaptam a városi állást, ahol négy évet tanítottam. A nagyobbik fiam még pici volt, s egyből lett 4 gyermekem. Mert ahogy hozzámentem, kivették a gyermekotthonból a legkisebbet. Én rendeztem, én tanítottam meg beszélni. Nekem mondta először, hogy édesanya. S rám szakadt az egész mindenség...”

Z férjhezmenetele élete következő nagy fordulatát jelentette, mely változások egész sorát idézte elő: „Férjhez mentem. Elhagytam a falut. Versenyvizsgáztam.” A tárgyilagosan, tömondatokban ismertetett változások az akkori érzelmi légkör nem részletezett nehézségeit, megpróbáltatásait takarják. A férfi hirtelen vált a szomorú valóság karakterévé, a szocialista világ klasszikus figurájává, aki a gyári munka után jobban szerette a barátokat, az italt, mint az őt otthon váró, fiatal feleség és immáron négy gyermeke társaságát.

„A férjem egy laza típusú ember volt, amit én addig nem vettem észre. Mert mindig sajnálattal néztem rá... S akkor aztán minden elromlott. Túl nagy teher volt, hogy dolgoztam s egyből négy gyermekem lett. De ez még nem is lett volna baj, ha lett volna mellettem egy olyan férj, aki segít, végzi a dolgát. De ő nem segített. Hiába voltam én megbecsülve mint óvónő, ha otthon nem voltak rendben a dolgaink. Amikor bejelentettem a szülőknek, hogy nem fogok ott maradni, a szülők levelet írtak a tanfelügyelőségre, hogy valamilyen formában maradjak. Én pedig időközben rájöttem, hogy a férjem sokat iszik. Volt egy ilyen időszak, amikor az volt a szokás, hogy kijöttek a munkahelyükről, s nem hazafelé mentek a családhoz... A férfiak mentek be a kerthelyiségekbe, főleg városban.”

Ahogy a boldogsággal teli, közösen töltött órák száma fogyott a fiatal pár életében, úgy lett Z egyre kimerültebb a reggeltől estig tartó robot, az óvónői hivatás és a négy gyermek melletti házvezetés terhe alatt.

„S akkor a férjem hazajött onnan, úgy estefelé. De már jól éreztem rajta a cigarettafüstöt, s az italszagot. És akkor ott volt nekem a négy gyermekem. S amikor valamire kértem őt, akkor mindig olyan fáradt volt. Ő az újságot nyugodtan kiolvasta. Leült kényelmesen vagy aludt egyet. Én meg nyújtottam a nyakamat...”

A pedagógusi hivatásban tapasztalt melegszívű fogadtatás, szülői elismerés és támogatás mosolyt hozott szürke hétköznapijaiba. Holott egyedül kellett 54 gyermekkel dolgoznia, mégis örömmel vette a kihívásokat, feladatokat.

„Dolgoztam az óvodában 54 gyerekkel, mert csak egy magyar csoportot engedélyeztek. De ezzel az 54 gyermekkel csodaszép műsorokat állítottunk össze. Egy március 8-ai műsor után – amikor még virágot nem lehetett kapni – egy akkora szegfűcsokrot kaptam a szülőktől, hogy 64 szál bimbót még hazavittem édesanyámnak. Soha el nem felejttem, hogy édesanyám hogy meg volt lepődve. A szülők nagyon akartak segíteni, hogy megoldják a dolgot. De én akkor nagyon elhatároztam, hogy ők azt nem tudják megoldani, ami nekem igazán fáj. Bármennyire is becsültek, azt nem tudták pótolni.”

Azonban a szakmai elismerés csak rövid ideig pótolhatta az otthoni keserűséget. Amikor Z-ben tudatosult, hogy nincs esély a változásra, mérlegre tette életét. Felülkerekedve a társadalmi megbélyegzésen – mely nagy valószínűséggel várt rá szülőfalujában –, úgy döntött, gyermekeivel karjában, elmenekül a kilátástalan rabságból, és inkább egyedül vállalja a rá váró kihívásokat.

„Én végül egyedül kellett helytálljak a két fiammal. És el kellett viseljem azt a pecsétet, amivel ez az egész járt: hogy elváltam, hogy megszülettem a második fiam. És én ezt mind felvállaltam. Végül én pereltem be a férjemet, mert ő egyszerűen nem akart elválni tőlem. Nem tudtam én ezt az életformát mellette vállalni. Én értettem őt is, mert amikor észbe kapott, ragaszkodni kezdett. De muszáj volt a gyermekeim jövőjéért is, mert éreztem, hogy itt mindenki rámegy. Viszont az akkori neveltetés is rossz volt, mert a férfiaknak nem voltak kötelezettségeik a gyermekek felé. Így kerültem én végül haza.”

Hazatérését követően fiai jelenléte és óvónői hivatása jelentette számára a mentőövet az újrakezdés kihívásaiban. A narratíva következő részeit már nem a magánéleti események dominálják, hanem zömében hivatásához kapcsolódó nézetei, tapasztalatai töltik ki. Erős hite, vallási kapcsolatai élete minden szakaszában meghatározók voltak. Ennek köszönhetően tagja volt egy olyan – főként katolikus – értelmiségiekből álló csoportnak, amely számos tapasztalatszerzési lehetőségnek, nézőponttágításnak adott teret az évek folyamán.

„1989 után összegyűjtötték a keresztény értelmiségieket, és nekik minden évben volt egy hetes képzésük Magyarországon. Hét éven keresztül én is aktívan részt vettem ezeken. Ott olyan nagy emberekkel voltam, hogy elképzelni nem lehet. Minket mindig felosztottak érdeklődési körökre: voltak orvosok, pedagógusok stb. S ott a csoporttagok az éves tematika alapján eszmecserét folytattak. Egyik évben azzal fogadtak, hogy én leszek a pedagóguscsoportnak a vezetője. Jaj, majd' rosszul lettem. Nem éreztem, hogy erre alkalmas lennék, hogy ilyen megtiszteltetésben legyen részem. Mert hát, az az önbizalom... Én, a kis erdélyi óvónéni, végül csak megcsináltam. És amikor lejárt, a kollégák kiértékeltek. Könny volt a szemükben, ahogy beszéltek: »Ez igen! Ilyent még nem láttak!« A végén odajött hozzám egy németországi keresztény folyóiratnak a szerkesztője, s azt mondta, »Te, Z, egyetlen problémád van: nincs elég önbizalmad! Te nem hiszel eléggé magadban. De miért? Te olyan csodát műveltél velünk, hogy mi csak kapkodtuk a fejünket.« S a gyermekeim ott hancúroztak mellettem. Ők pedig nem győztek csodálni, hogy ekkora fiaim vannak.”

A keresztény értelmiségiek körében való szerepvállalás – melyre első ízben alkalmatlannak érezte magát – elhozta az igazi kiteljesedést Z életében. Az elbeszélői szólamból való kilépés, és az elismerő szavak egyes szám első személyű formában való felidézése hozzájárul az erőteljes emocionális légkör megteremtéséhez. Az idegen folyóirat-szerkesztő részéről hangzik el Z többszöri meghátrálásának, megtorpanásának és menekülésének egyik legkonkrétabban megfogalmazott kútfője *„Te, Z, egyetlen problémád van: nincs elég önbizalmad! Te nem hiszel eléggé magadban.”* A direkt módon megfogalmazott, fájdalmas valóság mintegy megválaszolja a Z életének valamennyi fordulópontjához kapcsolódó, igen nehezen meghozott döntéseket. Közösségi emberként, erőteljes igényt formált a kulturális fejlődésre, a közösségi élet különféle programjaira, az értelmiségiek összetartozását jelképező eseményekre, melyeket adott esetben nem csupán a nézőtérrel figyelve élvezett, hanem oly sokszor szolgáltatott is óvodásaival. A narratívában komparatív módon jelenik meg a hajdani helybéli értelmiségiek erőteljes szerepvállalása a maiak visszahúzódott, befelé fordult életformájával szemben.

„Hol van az értelmiség? Mert itteni viszonylatban az értelmiség szinte farhám-ba ült. Most ne értsük csak a pedagógusokra, nem. Van még egyházi, műszaki, művészi... Hol van?”

Z, aki mindig hivatásként fogta fel az óvónői pályát, tudása legjavát igyekezett átadni a gyermekeknek. A szárnyai alatt nevelkedő generációk gazdag természetismerettel, keréskedési alapokkal, újrashanosítással, népi mesterségekkel és megannyi népi gyermekjátékkal gazdagodtak. Ez azonban többször is élesen eltért a kollégái bevett gyakorlatától, ami kollegiális súrlódásoknak adott alapot.

„S akkor sokan kezdték, hogy »Csodabogár! Mit akar itt?« De engem ez élte-tett, hogy az óvodában folyamatosan alkottunk valamit. A természeti dolgokat felhasználtam minden tevékenységben. Az én csoportom olyan volt, mint egy fű-vészker. Mindenhol valami csüngött, valamit neveltünk, csíráztattunk. Leszedtük a száraz leveleket, öntöztünk. S ez látszott is, mert következetesen csináltuk. Ez nagyon fontos a gyermekeknél. Nem lehet, hogy ide ugrunk, s oda ugrunk.”

A narratíva első két gondolata a Z nézeteitől elhatárolódó, el nem fogadó kollégák szólamból indít. Az ellentétes kapcsolatot létesítő „de” kötőszót követően saját nézőpontjából fogalmazza meg óvónői hitvallását, mely számos ponton különbözik a többi óvónő módszereitől, hozzáállásától. Az utolsó mondat azonban nem csupán a rendszer, hanem a kollegiális hozzáállás bírálata is egyben. Z narratívájának megannyi pontján visszatér a nézetek különbözőségéből fakadó kollegiális el nem fogadás keserű tapasztalata. Számára a kulturális értékek megismerése és a gyermekek magyarságidentitásának erősítése legalább annyira fontos volt, mint a tantervben foglaltak átadása. Z továbbra is azon igyekszik, hogy halhatatlanná tegye azt a tudást, értéket, ami meghatározta mindennapjait.

„Hát, én ezeket a dolgokat már sokszor végigvettem. Írtam én önéletrajzot is. S próbálom ezeket leírni, amikor érzem, hogy valami a maga nemében rendkívüli, és nem ártana erről tudni.”

Óvónői szerepével párhuzamosan néprajzi eszközök, használati tárgyak, kézimunkák és sok más értékes kincs gyűjtésébe kezdett. Álma volt egy tájház kialakítása, ahol a tetemes mennyiségűre nőtt gyűjtemény méltó helyre talál, s ahol a helyi kulturális értékek fennmaradhatnak.

„Én úgy nőtem fel, hogy mindenki mondta »Ne mind gyűjtsél össze mindent!« De nekem minden érték volt. A régi óvoda épületében tartottam a gyűjteményem vagy 3 évig. Csak aztán azt is lebontották. S azóta is hányódnak az összegyűjtött dolgok jobbra-balra. Nem adnak rá sajnós lehetőséget, hogy valahova kiállítsam, s ott eszi meg a fene. Jobb helyeken az ilyen gyűjteményeket – mint az enyém – értékelik, tájházat hoznak létre, berendezik, ápolják. Itt pedig nincs rá támogatás.”

Gyűjtögető szenvedélye végigkísérte életén. Z életének fájó pontja, hogy az általa megmentett értékek nem lelnek otthonra, hiszen a községben nincs támogatója a gyűjtemény elhelyezésében. Keserűségét fejezi ki, amikor így fogalmaz *„ott eszi meg a fene”*. Az aktívan töltött nyugdíjas évek nemegyszer iskolai-óvodai helyettesítési felkérésekkel volt tarkítva. Mint szakképzett, rentábilis munkaerő, több ízben is helyettesítette betegeskedő, távortartózkodó kollégáit. Bár feltöltötte a fiatalos légkör, nem tervez többé a hivatásnak élni.

„Én most már remélem, nem kell, többé menjek sehova helyettesíteni. Jó volt megint a fiatal kollégák között lenni, de fárasztó is volt. Én 11 éve, hogy már nem is tanítok. A gyermekekkel nem volt különösebb problémám, viszont így is elfáradtam. Legalább egy hónap, amíg magamhoz tudom szoktatni őket. Most viszont az egy hónap is kevés volt, mert érződik a pandémia alatti rendszertelen iskolalátogatás. Így nagy kihívás volt ennyi idő kihagyás után ismét lekötni magam. Én már tényleg csak az én dolgaimmal akarok foglalkozni.”

A nyugdíjas évek szabadsága után kihívást jelentett Z számára ismét tanítani. Bár feltöltötte a fiatalos légkör, nem tervez többé a hivatásnak élni. Narratívájának utolsó gondolata summázza jövőbeli terveit – *„az én dolgaimmal akarok foglalkozni”* – mely szerint nem kíván felhagyni a kulturális értékekhez kapcsolódó tevékenységeivel. Z egész életében két fiáért dolgozott, azonban az interjúból ez oly kevésbé domborodik ki. Az élettörténet vénáját ugyanis a saját tehetség kibontakoztatása érdekében hozott áldozatok és pedagógusi hivatásának főbb állomásai képezik.

(Összegzés) A szülői bevonódás fogalma a '60–70-es évek nemzetközi szakirodalmában fordul elő elsők között, azonban az iskolai pályafutásra, tanulásra, eredményességre gyakorolt hatását már lényegesen korábban érzékelték. A szülői bevonódás különféle formái igen nagy hatással vannak a gyermek iskolai eredményességére, sikereire, továbbtanulására, legyen szó akár az otthoni, családi közegben, akár az iskola kapuin belül megvalósuló támogatási formákról (Epstein et al., 2011; Imre, 2017; Koltói et al., 2019; Márton, 2019).

Z élettörténetében szemléletesen jelenik meg az alacsony szintű szülői bevonódás, illetve a szülői bevonódás adott élethelyzetekben történő elmaradásának a gyermek egész élete során érzékelhető hatása. A különlegesen egyedi énekhanggal és zenei tehességgel megáldott kislányt – akinek tehetségét a hegyi lelkész, a helyi tanító, tanárai mind-mind felismerték – egymást követően két évben ajánlották a marosvásárhelyi művészeti iskolába. A feltétel nélküli szülői támogatás azonban elmaradt, hiszen mindkét alkalommal megtiltották, hogy lányuk a városi iskolában tanuljon tovább. Holott a művészeti iskolában való tanulás ábrándja hamar szertefoszlott, szomorúságának enyhítésére hangszerrel kapott és magánúton gyarapíthatta zenei tudását. A zenetanári álom beteljesülése előtt azonban – az immáron már felnőtté vált Z – váratlanul megtorpant. Alacsony önbiz-

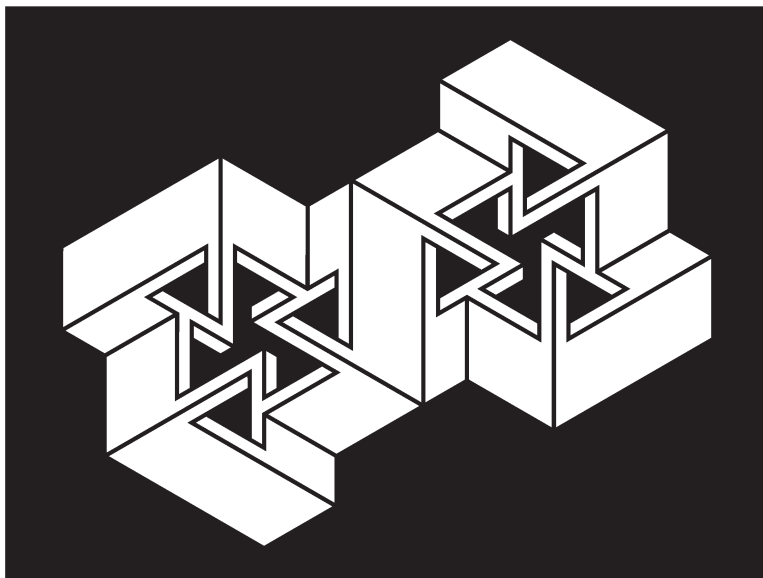
lommal, magára hagyottan, meghátrált a végső énekpróba előtt, és esélyt nem adva önmagának, elhagyta a várost. Minden bizonnyal a gyermekkorban több ízben is átélte szülői visszatartás, a szülői hit és támogatás elmaradása vezetett e végzetes fordulat bekövetkeztéhez. A kellő önbizalom hiánya, az otthoni, szülői támogatás és szakmai elismerés elmaradása táptalajt szolgáltatott ahhoz, hogy belemeneküljön egy szürke házasságba. Bár a nagy döntés meghozatala rengeteg lelki vívódással és nehézséggel járt, a házasságból való kilépés és hazaköltözés új fejezetet hozott életében. Az új fejezet nem csupán a lelki megnyugvást, hanem a saját falujában való szakmai elismerést és megbecsülést is elhozta.

A tehetséges gyermek, elhivatott óvónő és kétgyermekes anya életének kihívásai és nehézségei minden bizonnyal kevésbé lettek volna embert próbálók a szülői támogatás feltétel nélküli biztosítása mellett. A gyermeki lélekbe ívódott visszahúzás, az önmegvalósítás előtt emelt szülői gátak lenyomatai egész életen át hatással voltak meghozott döntéseire, elhatározásaira, sikereire és sikertelenségeire egyaránt.

IRODALOM

- Atkinson, R.: *The Life Story Interview. /Qualitative Research Methods Series. Little Blue Books/* Thousand Oaks, CA, 1998, SAGE Publications.
- Barclay, C. R.: Autobiographical remembering: Narrative constraints on objectified selves. In Rubin, D. C. (ed): *Remembering our past* (pp. 94–125). Cambridge, 1996, Cambridge University Press.
- Bartlett, F. C.: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány.* Budapest, 1985, Gondolat Kiadó.
- Bíró A. Z.: A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. Kutatásmódszertani tanulmány. In Bodó J. – Oláh S. (szerk.): *Elmentünk: Székelyföldi életutak* (245–258. o.). Csíkszereda, 1994, Pro-Print Könyvkiadó.
- Bögö Zs.: Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológia Szemle*, 2003. 1. sz. 155–168. o.
- Denzin, N. K.: *Interpretive Biography. /Qualitative Research Methods Series. Little Blue Books/* Newbury Park, CA, 1989, SAGE Publications.
- Epstein, J. L. – Sanders, M. G. – Simon, B. S. – Salinas, K. C. – Janson, N. R. – Van Voorhis, F. L.: *School, Family and Community Partnership. Your Handbook for Action (2nd ed.)*. California, 2002, Corwin Press.
- Epstein, J. L. – Galindo, C. L. – Sheldon, S. B.: Levels of Leadership. Effects of District and School Leaders on the Quality of School Programs of Family and Community Involvement. *University Council for Educational Administration*, 2011. 47. 3. pp. 462–495.
- Gergen, K. J. – Gergen, M. M.: Narratives on the self. In Sarbin, Th. R. – Scheibe, K. E. (ed): *Studies in social identity* (pp. 255–273). New York, 1983, Praeger.
- Gyáni G.: Emlékezés és oral history. In Gyáni G. (szerk.): *Emlékezés és a történelem elbeszélése* (128–144. o.). Budapest, 2000, Napvilág Kiadó.
- Gyáni G.: *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest, 2015, Kalligram Kiadó.
- Halbwachs, M.: Az emlékezet társadalmi keretei. In Ferge Zsuzsa (szerk.): *Francia szociológia (Válogatás)*. Budapest, 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Havelka J.: A poszttraumás állapotok jellegzetességei, a traumatikus élmények feldolgozásának terápiás nehézségei és a traumafeldolgozás új terápiás megközelítése. *Pszichoterápia*, 2008. 17. évf. 4. sz. 242–249. o.
- Héra G., – Ligeti Gy.: *Módszertan. Bevezetés a társadalmi jelenségek kutatásába*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Honneth, A.: Integritás és megvetés. Az elismerés moráljának alapvetése. In Honneth, A. (szerk.): *Elismerés és megvetés. Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből* (97–108. o.). Pécs, 1997, Jelenkor Kiadó.
- Imre N.: *A szülői részvétel szerepe a tanulók iskolai pályafutásának alakulásában*. Doktori (PhD) disszertáció, 2017. Forrás: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/37638/PhD_03_st.pdf?sequence=1 (Utolsó letöltés: 2021. 03. 29.)
- Ivan, C.: Generative Mechanisms of Parental Involvement in the Romanian Schools. *Journal of Social Research & Policy*, 2010. 1. sz. 26–48. o.

- Kovács É., – Vajda J.: Leigazoltam a zsidókhöz. *Thalassa*, 1994. 5. évf. 1–2. sz. 228–246. o.
- Koltói L. – Harsányi Sz. G. – Kovács D. – Kövesdi A. – Nagybányai-Nagy O. – Nyitrai E. – Simon G. – Smohai M. – Takács N. – Takács Sz.: A szülők tanulmányokba való bevonódásának összefüggése az iskolai teljesítménnyel. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 2019. 7. évf. 2. sz. 86–103. o.
- Lannert J. – Szekszárdi J.: Miért nem érti egymást szülő és pedagógus? *Iskolakultúra*, 2015. 1. sz. 15–34. o.
- László J.: A narratív pszichológiai tartalomelemzés. *Magyar Tudomány*, 2005. 11. sz. 1366–1375. o.
- László J. – Péley B.: Az identitásfejlődés vizsgálata élettörténeti epizódok narratív pszichológiai tartalomelemzésével. In Gervain J. – Kovács K. – Lukács Á. – Racsmány M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest, 2005, Akadémiai Kiadó, 250–261. o.
- Márton E.: *A szülő és iskola kapcsolata, szerepe a sikeres együttnevelés megvalósításában*. Doktori (PhD) disszertáció, 2019. Forrás: https://ppk.elte.hu/dstore/document/155/Marton_Eszter_disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2021.03. 21.)
- Mead, G. H.: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, 1973, Gondolat Kiadó.
- Orvos-Tóth N.: *Örökölt sors. Családi sebek és a gyógyulás útja*. Budapest, 2018, Kulcslyuk Kiadó.
- Pohárnok M.: A térben való mozgás narratív dimenziójának vizsgálata borderline és depressziós betegek élettörténeti dimenziójában. In Erős F. (szerk.): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 153–166. o.
- Pólya T.: A narratív perspektíva hatása az elbeszélő személy észlelésére. In Erős F. (szerk.): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó, 89–107. o.
- Szokolszky Á.: *A pszichológiai kutatás módszertana*. Budapest, 2020, Osiris Kiadó.
- Thomas, W. I. – Znaniecki, F.: *The Polish Peasant in Europe and America*. I–II. New York, 1958, Dover Publications.
- Tilly, Ch.: *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York, 1984, Russell Sage Foundation.

Smith munkafelfogásának filozófiai továbbgondolása *Smith, Hegel, Marx, Lukács György*

(Az Adam Smith-i alapokról) Az alábbiakban arról kívánok röpke áttekintést adni, hogy Smith munkafelfogása (a neves közgazdász születésének 300. évfordulójáról 2023 júniusában emlékeztünk meg) milyen termékeny hatást váltott ki a filozófia vizsgálódásaira e tárgyban. Nem gazdaságelméleti fejtegetésről lesz szó, hanem filozófiai elemzésről, melyet Smith inspirált. Jóllehet *A nemzetek gazdagsága* nem bölcséleti, hanem gazdaságtani mű, és mint ilyen, elsősorban közgazdászok vizsgálják-értékelik, ám beláthatjuk, hogy egy korszakos jelentőségű szaktudományos produktum közvetve sejtet vagy felvet filozófiai dilemmákat, megmozgatva a filozófusok fantáziáját. Hasonló helyzet áll elő Smith alpművével kapcsolatban is. Hosszas fejtegetések olvashatók a munka jelenségével kapcsolatos megannyi kérdéstről: mint például a munkamegosztás, a munkabér, a munkaérték, a munkaidő, a szükségletek problémáiról, ám direkt formában, „tételesen” nem adja meg a munka fogalmának általános, legmélyebb szintű jelentését. Nem fogalmazza meg, hogy egyáltalában *mi maga a munka?* Ez már a filozófusok dolga. Smith nem is bíbelődik ilyen feladaton, ami nyilvánvalóan nem hiba vagy valamilyen fogyatékoság. Nem véletlen, hogy a teljes közgazdaságtudományban sem tapasztalhatjuk a filozófiai kitekintés képességét, sokszor még a készség is hiányzik. Jellemző például a klasszikus műnek számító Samuelson–Nordhaus: *Közgazdaságtan*, amelynek az „Alapfogalmak” című része meg sem kísérel megadni a munka legáltalánosabb szintű, mondjuk így: filozófiai fogalmát (Samuelson–Nordhaus, 2006). Végül is Smith könyvében sem találhatjuk meg konkrétan a munka absztrakt definícióját, mégis felfedezhetünk nála olyan gondolattöredékeket, közvetett utalásokat, általános megközelítéseket, kijelentéseket, amelyek mintegy „kiáltanak” valamilyen filozófiai tartalmú fejtegetés iránt. Smith gazdaságelméleti vizsgálódásában – számomra egyértelműen – kimutatható serkentő hatás a későbbi *filozófiai munkakoncepciók* kialakulására.

Csak egyetérteni tudok Salvucci, olasz Smith-kutató megállapításával, hogy tudniillik „A klasszikus politikai gazdaságtannak nagy jelentősége van a modern filozófia számára.” (Salvucci, 1976, 112) Zeller Gyula, kortárs magyar szerző pedig éppenséggel arról értekezik, hogy Smith „olyan filozófusnak (!) tartotta magát, akinek érdeklődése nem a Locke, Berkeley és Hume által művelt episztemológiai kérdések felé irányul, hanem a társadalom és a jogfilozófia, illetve az etika és a hozzájuk kapcsolódó pszichológia” (Zeller, 2009/3, 29) problémái felé. Számomra azonban a fő műből nem derül ki ez a „filozófiai véna”, pontosabban e könyvében – meglátásom szerint – éppen a munka filozófiai összefüggése marad elvarratlan. Még mielőtt hiányérzetemet taglalnám, szeretnék röviden reagálni Zeller azon felvetésére, hogy Smith munkásságának egy része az etikai problémák vizsgálatára vonatkozik. Szakmai körökben ismert tény, hogy a gazdaságtani vizsgálatai mellett Smith publikált hiánypótló etikai tanulmányt is. *A Theory of Moral Sentiments* – magyar nyelven *Az erkölcs érzelmek elmélete* címen megjelent – könyve a hazai politológiai, szociológiai, pszichológiai és pedagógiai szaktudományban még nincs feldolgozva, leszámítva Fehér Ferenc fordítói, illetőleg Ludassy Mária etikai munkáját. De maradjunk egy pillanatra *A nemzetek gazdagsága* egyik, etikát érintő részgondolatánál, amely fölöttébb aktuális tanulsággal szolgálhat a mai magyar oktatási és nevelési állapotok számára. Már önmagában sokatmondó tény, hogy Smith a nemzetek jólétének

kérdéseiről vizsgálódva, önálló fejezetet szentel az oktatás és a nevelés problémáinak tanulmányozására. A következő idézet mintegy 250 évvel ezelőtt íródott, ám mai etikai érzékenységünk számára – azt gondolom – csöppet sem lehet közömbös Smith megállapítása. (Smith alpművét nem csak közgazdászok olvashatják!) A közgazdász az oktatással kapcsolatos morális veszélyről szól, miszerint a kormányzatban és a hivatalokban, többek között, megjelenik a hivatali gőg, melynek során „gyakran hajlanak arra, hogy könnyelműen és igazi ok nélkül ítéljék vagy állásukból megfosszák a tanítót. [Ilyen és hasonló esetben a tanító kénytelen pártfogót keresni – K. S.] A pártfogást valószínűleg nem hivatásának ügyes vagy szorgalmas teljesítésével, hanem fölöttesei akaratának alázatos szolgálatával szerzi meg, [...] a becsületet [...] ennek az akaratnak feláldozni” (Smith, 2011, II. 310) kész. Anélkül, hogy napi politikai vitákba belebocsátkoznánk, minden kommentár nélkül kérdezem: nem volna-e kívánatos elgondolkodnunk napjainkban is ezen a negatív morális megítélésen? Nem szállhatnának-e magukba egyaránt a mai oktatási adminisztráció és a fölöttébb megosztott tanártársadalom tagjai?

Rátérve Smith munkaelemzésének és -felfogásának problémájára, újfent hangsúlyoznám, Smith gazdaságtani gondolatvilágában nincs jelen a filozófia, ugyanakkor benne rejlen mégis található olyan fogalmazásokat, általános felvetéseket, amelyek immár csupán lépésnyire vannak a filozófiai szintű kifejtéstől. De legalább jó esély mutatkozik filozófiai következtetések levonására.

Nem tudom taglalni (még csak futólagosan sem) a munka egyes vonatkozásaira utaló smith-i fejtegetéseket, viszont mindenképp kívánatos felfigyelnünk olyan mondataira, amelyek az általános értelmezés felé nyitnak kaput. Nem nehéz megállapítanunk: kiinduláspontul Smith fel- és elismeri a munka önmagában vett jelentőségét. Már a Vizsgálódás lelegején leszögezi: „Minden nemzet évi munkája [...] az alap.” (Smith, 2011, I. 9) Később látni fogjuk, ez az „alap” filozófiai mélységet fog kapni Lukács György ontológiájában. Lukácsnál a munka fogalma már nemcsak a nemzet, hanem *minden társadalom* meghatározó alapjává válik. Visszatérve Smith felfogásához, a munka kitüntetett szerepet kap, amit több helyütt is megindokol. „A munka [...] minden áru csereértékének valóságos mértéke. [...] Munka volt az összes javak első ára, eredeti fizetőeszköze. [...] Csak a munka [...] mint értékében sohasem változó, az egyetlen végső és igazi érték, amellyel minden jószág értéke [...] megbecsülhető és összehasonlítható. A munka az egyetlen általános és pontos értékmérő.” (Smith, 2011, I. 42, 45, 49) Más fordításban: „A saját értékében soha nem változó munka [...] az egyedüli, végső és igazi olyan érték, amelynek segítségével minden áru értéke [...] felbecsülhető és egymással összevethető. A munka az áruk valóságos ára, [...] az egyetlen *egyetemes* mértéke az értéknek.” (Smith, 1959, 82, 85) Számára tehát nyilvánvaló, a munka – amely által az emberek egyáltalán élni tudnak – különös sajátossággal bír: jelesül ez a képződmény képez *általános és egyetlen* értékmérőt. Ez biztosítja a folyamatos és követhető emberi együttműködést. Az együttműködés a cserekereskedelem által történik, amely folyamatban a szükségletek kölcsönös kielégítése, az értékek kölcsönös megfeleltetése zajlik. A munka válik a gazdagság forrásává.

Látható, hogy Smith mint szaktudós felismeri a munka általános, egyetlen voltát, és ennek megfelelően a gazdaságban betöltött kitüntetett szerepét. Innen kiindulva azután fontos gazdaságelméleti és -történeti eszmefuttatásokat tesz a munkamegosztásról, a szükségletek és a szerszámhasználat alakulásáról, a gépi termelés pozitív és negatív hatásairól, amely eredményeket a közgazdaságtudomány jórészt már megfelelően dokumentált is. A kevésbé vizsgált és ismert kérdés viszont éppen az, hogy Smith felfogása miként hatott a filozófia munkakoncepciójának kialakulására.

Azt szeretném állítani, hogy a munkának általános és egyetemes képződményként való felállítása után már *közvetlenül* átléphetünk a filozófia vizeire: a közgazdász Smith nyomán, azon alapulva legalább három markáns filozófiai koncepció jön létre a munka fogalmáról (és lényegéről). Előbb *Hegel* halad tovább Smith nyomvonalán, és jut el a munka absztrakt meghatározásához. Majd *Marx* építkezik a hegeli felismerésből, illetőleg fejleszti tovább a munka filozófiai koncepcióját. Végül elérkezünk a késői *Lukács György* eredeti munkafelfogásához. Fussunk át, ugyancsak röviden, a három filozófiai megközelítésen!

(*A hegeli felismerés*) Azt a tudomány- és filozófiatörténeti tényt, hogy Smith gazdaságtani nézetei és Hegel bizonyos filozófiai eszme-futtatása között kimutatható szerves kapcsolat, a szakma már korábban felismerte. Például a már idézett olasz kutató, Salvucci is nagy súlyt fektet a két klasszikus gondolkodó egymásra épülésének bizonyítására. Meggyőzően érvel a szükségletek, a termelési eszközök, a gépi munka kérdéseire vonatkozó smith-i és hegeli fejtegetések közös pontjai mellett. Rámutat arra, hogy Hegel elfogadja és nagyra értékeli Smith-nek a munka társadalomtörténeti értelmezését, legalábbis a munkajelenség dialektikus mozgását sejtető felismerését. „Az emberi szükségletekre és dialektikájukra vetett átható tekintet szabadítja meg az 'ember' képzetét régi elvonságától. [...] Az emberi vágy a munkával születik, amely felfüggeszti a vágy közvetlen kielégítését. [...] Így kezdődik az a dialektika, amelynek során az ember megszabadul eredeti természeti kötelékeitől. [...] A szükségképp kialakuló kötelék – K. S.] az élőlényeket eredetileg a természethez köti, az ember [viszont – K. S.] olyan viszonytal váltja fel, amely az ő terméke, munkájának terméke.” (Salvucci, 1976, 112, 114, 115) Hegel a smith-i szükségletekkel és munkával kapcsolatos gondolatokból indul ki, de tovább is viszi azokat. Egyrészt az egész problematikát filozófiai szintre emeli, amennyiben az ember és a természet közti viszonyt az objektum-szubjektum relációjaként értelmezi (kifejtését lásd később, a munka filozófiai definíciója nyomán). Másrészt a munka immanensen nem ellentmondásos mozgásának kifejtését következetesen végigvezeti, amelyet Smith már nem tud végrehajtani, ő ugyanis kibékíti az ellentmondásokat, a munka világában kialakuló egyensúlyzavarok feloldásáig képtelen eljutni. Joggal jegyzi meg ezzel kapcsolatban Ludassy Mária: „A gazdasági élet ágense kizárólag érdekközpontú számítást végez, [...] Smith *nem az antinomikus* kiélezés, hanem a feloldás felé folytatja a gondolatort, [...] a gazdasági életben az én éppúgy eszköz, a pusztá érdekkalkuláció egy mozzanata vagyok a másik számára, mint fordítva, helyreáll az erkölcsi egyensúly.” (Ludassy, 1977, 835) Ám a gazdaságműködés békés harmóniája – mint számos tapasztalat mutatja – nem jön létre. Miképp az erkölcsi egyensúly sem teremődik meg a reális folyamatokban. Az erkölcsi értékek visszás megnyilvánulása kapcsán gondoljunk Smith ismert és sokszor idézett „példabeszédére”! „A mézárósnak, a sörfőzőnek vagy péknek nem jóindulatától várjuk ebédünket, hanem attól, hogy azok saját érdekeikre vannak tekintettel. Nem emberségükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk, és sohasem emlegetjük előttük saját szükségletünket, hanem az ő előnyüket.” (Smith, 1959, 26) Vagyis az önérdek és erkölcsi megfelelője, az önszeretet válik elsődlegessé, alapmeghatározóvá. Ilyen körülmények között nehéz az érdekellentétek feloldásáról, az erkölcsi értékek egészséges megnyilvánulásáról beszélnünk. Morális szempontból marad a kíváncsóság, a vágyakozás. Ahogyan Smith másik fontos könyvében, *Az erkölcsi érzelmek elméletében* olvashatjuk: „amikor szeretet, hála, barátság és tisztelet kölcsönösen biztosítják a szükséges támogatást, a társadalom virágzik és boldogság-

ban él. Minden egyes tagját a szeretet és vonzalom kellemes kötelékei kapcsolják össze.” (Smith, 1984, 85) De hol van ez a „kellemes állapot” az emberi együttműködés világában? Azóta is csak várjuk, hogy megvalósuljon valamennyiünk boldogsága. Azt hiszem, itt Smith az illúzió foglya marad, bármennyire is szimpatikus ez a gondolata. Az erkölcsi természetű konfliktusok sem oldódnak meg, miként sokfajta politikai és gazdasági jellegű érdek- és értékfeszültségek között vagyunk kénytelenek élni.

Hegel a munka egyetemessége, mi több, a munka egyetlen egyetemes értékvilága, a szükségletek, a termelési eszközök, a javak és a vágyak dialektus mozgása nyomán jut el – összegzésképp – a filozófiai mélységig. Nem kívánok itt sem részletekbe bocsátkozni, csupán egyetlen (igaz, nem akármilyen) sorát idézem, majd veszem nagyító alá. Hegel megadja az önmagában vett munka legáltalánosabb, egyúttal legmélyebb tartamú *filozófiai* fogalmát, amely a következő: a munka „gátolt vágy, feltartóztatott eltűnés, vagyis formálja a dolgot.” (Hegel, 1979, 106) Hegel munkadefiníciója, sajnálatos tény, de nem vált általánosan ismertté, ami bizonyára összefügg azzal a nem mellesleges körülménnyel, hogy ezt a részmondatot – sokak szerint – a világ legnehezebben érthető könyvében, *A szellem fenomenológiájában* olvashatjuk. Jellemző, hogy maga Salvucci sem hivatkozik Hegel konkrét meghatározására, így azután annak filozófiai taglalása nála is hiányzik.

A hegeli definíció – értelmezésem szerint – három markáns összefüggésre bontható, amelyeket a szerző nyelvtanilag is elválaszt egymástól. Első pillanatra titokzatosnak, legalábbis különösnek tűnhet ez a munkafogalom. A tüzetes vizsgálata során azonban rendkívül mély gondolati tartalom derülhet ki.

A meghatározás első „tartópillére” a „gátolt vágy”. Célszerű először a jelzős szerkezet alapjának, tehát a „vágy” fogalmának a jelentését tisztáznunk. A kérdés magától adódik: miként függ össze a munka a vágy fogalmával? Azt gondolom, a vágy arra vonatkozik, hogy egyáltalában miért végez az ember munkát? A válasz csakis az lehet, mert különböző szükségletei vannak, és a szükségletek kielégítése céljából kénytelen az ember munkát kifejtetni. A vágy tehát valójában szükségletet foglal magában, mely egyidejűleg motiválja, inspirálja és sarkallja a munkatevékenységet. (Csak zárójelben visszaütök *Smith* gyakran használt gondolatára, hogy tudniillik *a gazdaságban a szükségletek kölcsönös kielégítése zajlik.*) És mit jelent a jelző, vagyis a „gátolt” kifejezés? Arról van szó, hogy az ember legnagyobbbrészt a természet javaiból (étel, ital, ruházat, az otthon építő kövei, a közlekedés, ásványanyagok, erőforrások) tudja biztosítani szükségleteit, miközben a természet az embernek nem adja csak úgy oda javait, azokat ki kell neki vonnia, mégpedig fáradozással, szorgalommal, találékonysággal, sokszor kínnal, szenvedéssel. Ezért az ember és szükségleteinek kielégítése közé szükségképp beiktatódik egy aktív tevékeny „szakasz” – abból a célból, hogy a természet javai fogyaszthatóvá váljanak. Vagyis éppen ezáltal a közvetlen, az azonnali és a könnyen elérhető szükségletkielégítés gátolva van.

A második tartalmi tagolás, a „feltartóztatott eltűnés” nyelvtani formulája ugyanolyan, mint az előzőé: jelzős szerkezettel állunk szemben. Itt is a jelzett szó, tehát az „eltűnés” jelentését szükséges először megadnunk. A kérdés, amelyet felteszünk, ez: mi tűnik el a munkában? Első pillanatra zavarba esünk, talán értelmetlennek is tűnhet ez a fogalmazás. Pedig nyilvánvaló összefüggésről van szó: valójában a munka tárgya tűnik el. Azzal, hogy elfogyasztjuk ételeinket-italainkat, elhasználjuk ruháinkat-cipőinket, autónkat, lakásunkat – egyszersmind meg is szüntetjük létezésüket. És egyáltalán ne tévesszen meg bennünket a konkrét időpontok eltérő természete. A felhasznált anyagok, tárgyak eltűnése bekövetkezhet néhány perc alatt (megesszük a kenyeret, megisszuk a teát stb.),

használjuk néhány évig kedvenc ruhánkat-cipőnket, egy-másfél évtizedig autónkat, több évtized alatt lelakjuk, tönkretesszük otthonunkat, több évszázad (évezred) után romossá válik egy építmény stb. A konkrét munkatárgyak létezése különböző ideig tart, azonban mindegyikre áll, hogy eltűnik, ahogy később fogalmaz Hegel: negáljuk a dolgot. A szöszszetétel első tagja, a „feltartóztatott” jelző is okozhat fejtörést. Ez a fogalom az alapszó, az „eltűnés” ellehetetlenülését fejezi ki. A tárgy eltűnése mégsem következik be, mert „valami” megakadályozza, feltartóztatja a folyamatot. Az ember éppen azáltal, hogy elfogyasztja, elhasználja a természet javait, tud életben maradni, boldogulni. És így másnap, holnapután újra indítja a tárgy létrehozási folyamatát. Tehát el is tünteti, meg nem is a tárgyat: a konkrét tárgyat megsemmisíti, ám abszurd vonatkozásban újratermeli és megőrzi. E ponton végső soron a természet és az ember viszonyának dialektikus mozgását érhetjük tetten.

Végül a harmadik logikai egység, a „*formálja a dolgot*” milyen összefüggésre utalhat? Úgy tűnik, ez szorul legkevésbé magyarázatra. Ugyanis könnyen beláthatjuk, hogy az ember a munkája során formálja, alakítja a dolgot. Am még itt is fölfedezhetünk mély és általános gondolatot. A dolog, nyilvánvalóan, a természet sokféle anyagát jelenti (most a természet anyagait hangsúlyozzuk, szemben az előző ponttal, ahol, mint láttuk, a természet tárgyról volt szó), amelyek az élettelen és az élő természethez tartozók egyaránt lehetnek. Például föld, víz, hegy, levegő, ásványi anyagok, növényi és állati termékek. Továbbá fontos az állítmány (formálja) összekapcsolása a dolog jelentésével. Miért hangsúlyozza Hegel pontosan ezt az állítmányt? Mire gondolhatott a filozófus, és mire gondoljunk mi? Úgy vélem: a formálni ige fölöttébb gazdag tartalmat foglal magában: az ember a munkája révén sok mindent tud tenni a természet anyagával. Alakítja, formálja, irányítja, általában változtatja. Ám két dolgot képtelen tenni: az önmagában vett, a legáltalánosabb értelemben tekintett anyagot sem teremteni, sem megsemmisíteni nem tudja.

Számomra egyértelmű: Hegel munkakoncepciója bizonyos pontokon Smith nyomvonalán indul el, az angol közgazdász gondolatai termékenyítően hatnak filozófiája fejlődésére. Többek között eljut a munka filozófiai kidolgozásához, amely a természet-ember viszonynak legmélyebb szintű összefüggését ragadja meg.

(*A marxi útmutatás.*) Nem taglalom itt a marxi életmű filozófiai gazdagságának kérdését, miként kerülöm a jogos vagy jogtalan szakmai viták ismertetését is a filozófiai teljesítményéről. Mindenesetre osztom a kortárs osztrák filozófus, Liessmann általános értékelését: „A kelet-európai forradalmak nemcsak az embereket, hanem magát Marxot is megszabadították a marxizmustól. Végre lehet úgy olvasni Marxot, mint egy nem-katolikus ember Aquinói Szent Tamást.” (Liessmann, 1992, 9)

Ha csak a szigorú értelemben vett munkafogalom mint téma szempontjából tekintünk Marx vizsgálódására, könnyű meglátnunk, hogy egyrészt folytatja Hegel felfogását (röviden összefoglalva és ismételten hangsúlyozva: a természet-ember viszony szükségszerű és dialektikus volta), másrészt radikálisan továbbfejleszti azt. Mindenekelőtt leszögezi: a munkát „először minden meghatározott társadalmi formától függetlenül kell szemügyre vennünk. A munka [...] olyan folyamat, amely ember és természet között megy végbe, amelyben az ember saját tetteivel közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét. [...] A munkafolyamat végén olyan eredmény jön létre, amely megkezdésekor a munkás elképzelésében, tehát eszmeileg már megvolt. A munkás nemcsak létrehozza a természeti dolog formaváltozását, hanem egyúttal a természeti dologban megvalósítja célját.” (Marx, 1978, 168–169) Nem egyszeri és véletlen fogalmazásról van szó, a gondolatot megismétli: „A munkafolyamat [...]

használati értékek előállítására irányuló célszerű tevékenység, a természeti dolognak emberi szükségletekre való elsajátítása, az ember és a természet közötti anyagcsere általános feltétele, [...] az emberi örök természeti feltétele, s ezért független ennek az életnek minden formájától. [...] Ezért nem volt szükségünk arra, hogy a munkást más munkásokhoz való viszonyában ábrázoljuk. [Majd következik az ismert, gyakran idézett hasonlata – K. S.] Ahogy nem érezni a búzán, hogy ki művelte meg, éppúgy nem látszik meg ezen a folyamaton sem, milyen feltételek között megy végbe, a rabszolga felügyelő durva ostorcsapásai alatt-e, vagy a tőkés aggóató pillantásaitól kísérve.” (uo. 174)

A szövegrészből kiderül, Marxot foglalkoztatja a munka absztrakt fogalmának dilemmája. Smith-től és Hegeltől átvész gondolatokat (például az angol közgazdásztól a hasznossági elvet, a szükségletekre vonatkozó felfogást, Hegeltől pedig az embernek a természethez való dialektikus viszonyát vagy az úgynevezett „ész csele” problematikát), majd összegezve azokat, kialakítja álláspontját (az átvételek részletes kibontását terjedelmi korlátok miatt mellőzném). A legtömörebben így összegezi filozófiai álláspontját (saját megfogalmazásomban – K. S.): *a munka teleológiai tételezés, amely egyúttal az ember-természet közti anyagcsere szabályozója*. Másképpen kifejezve: a munka olyan emberi tevékenység, amelyben sajátos tudati művelet zajlik, amennyiben célok tudunk kitűzni, olyan dolgokat, tárgyakat tudunk kigondolni, melyek a valóságban még nincsenek. Ugyanakkor általa létrejön a természethez való egyidejű alkalmazkodás, valamint változtatás készsége és képessége.

Marx azonban továbbgondolja az előbbi összefüggést. Felismeri, hogy – s többek között itt haladja meg a hegeli munkakoncepciót – az elvont, önmagában vett, általános, „egyszerű” munka mellett (vagy fölött) vizsgálni kell a szükségképp kialakuló többletmunka-termelés folyamatának lényegét és gazdasági-társadalmi következményeit. A látókörünk kiterjesztésére van szükség: nem elégséges az ember-természet viszonyának feltárása, hanem elsősorban az *ember-társadalom viszonyának* megragadására kell törekedni. Így válik központi kérdéssé Marxnál a munkás viszonya a tőkéshöz, a más munkásokhoz való kapcsolata, történelemfilozófiai szinten fogalmazva: az egyén viszonya a tulajdonhoz. E felismerése nyomán indítja a konkrét gazdaságelméleti és -történeti fejtegetéseit, amelyek bemutatása és kritikai feldolgozása elsősorban a közgazdaságtudomány feladata. Ugyanakkor Marx gazdaságtani elemzéseiben sok helyen hosszabb-rövidebb terjedelmű társadalomtörténeti vagy még inkább történefilozófiai megállapításokat tesz, amelyek nyomon követése már a filozófusok dolga és felelősége. Itt sem tudom és akarom követni az ezzel kapcsolatos marxi eredményeket, illetőleg az azokra kialakult szakmai reagálásokat. Csupán – témám szempontjából – a végső tanulásra hívnám fel a figyelmet. Marx rájön arra, hogy a munka alapvetően *társadalmi tárgyiaságot* kialakító folyamat, amely létében és dialektikájában a társadalmi lét történetiségét hordozza. Innen indulva, következetes vizsgálódás eredményeként eljut egy markáns és mindenképp eredeti koncepció felállításához: *tudniillik a társadalmi formáció elméletéhez*.

Arról van szó, hogy Marx bizonyos értelemben eltávolodik az elvont munkafogalom hegeli felfogásától, és a munka absztrakt fogalma helyett talál egy másikat, tudniillik a *termelés* kategóriáját, amelyet azután vizsgálata középpontjába állít. Külön dilemma lehetne, hogy mi a viszony a munka és a termelés fogalmak között. Bár jelentésben közel állnak egymáshoz, ám bizonyos vagyok abban, hogy a termelés kategóriája – összehasonlítva a munkával – erőteljesebben és közvetlenül bontható ki a konkrét társadalomtörténeti mozgások követésére. Amíg a munka pontosan leképezi az ember és a természet közti általános viszonyt, addig a termelés a társadalomalakulatok

formaváltozásait tükrözi vissza. Ezért summáz így Marx: a társadalomtörténeti folyamatban „a termelés [és nem a munka – K. S.] a valóságos kiindulópont, [...] az átfogó mozzanat.” (Marx, 1972, 21 és 25.) *A tőke* című művében megerősíti állítását: „a társadalmi életfolyamat [...] az anyagi termelési folyamatnak az alakja.” (Marx, 1978, 171)

Látható tehát, hogy Marx – Smith és Hegel általános munkafogalma után – eljut a termelés társadalomontológiai szintre való felállításához. Így válik nála az anyagi termelés (benne a tulajdon és a közösség) – újfent hangsúlyozva: a termelés, és nem a munka! – a valóságos történelem alapzatává, a társadalom alapkategóriájává.

(*Lukács György kísérlete*) Amikor a munkafelfogások alakulásának kérdését vizsgáljuk, aligha lehet kihagyni a késői Lukács koncepcióját, amelyet *A társadalmi lét ontológiájáról* című háromkötetes művében olvashatunk. A kísérletére nyilvánvalóan többféleképp reagálhatunk: üdvözölhetjük, fölértékelhetjük, vitathatjuk, degradálhatjuk, megtagadhatjuk, ám nem figyelembe vennünk, szakmailag méltatlan és elfogadhatatlan eljárás lenne.

Nem térhetek ki a mű részletes vizsgálatára, csupán egyetlen szempontra koncentrálnék értekezésemben, követve eddigi logikai nyomvonalamat. Mint Hegel és Marx esetében, itt is azt az egy alapkérdést venném szemügyre, hogy a magyar filozófus miként oldja meg a munka szigorú értelmében vett filozófiai meghatározását. A legközelebbi idézve válaszáat: a munka használati értéket előállító tevékenység, amely kettős mozzanattal bír. Egyfelől a munkát „teleológiai tételezések talpazatának és modelljének fogjuk fel, [melyben a változások – K.S.] többé semmiféle analógiát nem mutatnak magával a közvetlen természeti folyamattal, [...] másfelől az ember-természet közti anyagsere.” (Lukács, 1976, III. k. 188, 191, II. k. 49) Ez utóbbi állítás annyit jelent, hogy az ember (saját fogalmazásával összefoglalva, nem idézve a hosszas lukácsi fejtegetést) a munkatevékenységével alakítja át a természetet, kiváltva azokat az anyagokat, javakat, amelyeket azután már közvetlen formában fel és el tud használni, fogyasztani.

Lukács definíciója ismerősnek tűnhet a korábban idézett Smith-, Hegel- és még inkább Marx-felfogások nyomán. A magyar gondolkodó kitérítetett szerepet szán a marxi álláspont részletes kibontásának, és többször hangsúlyozza, hogy saját magát Marx-követőnek tartja, a „Vissza Marxhoz” elv mozgatja. Az előbbi lukácsi meghatározásból és hitvallásból kiindulva, nem egy szakember jut arra a sommás megítélésre, hogy Lukács végső soron csak megismétli Marx munkafogalmát. Csupán másolja mesterét, vagyis nem tud előállni eredeti, önálló gondolattal. *Mintha Lukács* – lényegében véve – *nem is szuverén filozófus lenne!* Ez a kép azonban – véleményem szerint – egyszerűsítés és fölértékelés csálóka. Ő valójában nem pusztán utánozza, másolja, rekapitulálja Marxt, hanem mint nagy formátumú gondolkodó, tovább is gondolja mesterét, és autonóm módon új gondolatot, szempontot vet fel. (Karikó, 2001, 179–180) Szerencsére, nem állok egyedül felfogással, a nemzetközi és hazai filozófiai szakmában ugyanilyen vagy hasonló nézetet vall például az olasz Oldrini vagy Infranca, a francia Tertulian, a német Benseler, az argentin Vedda. A magyarok közül Mészáros István, Joós Ernő (mint nem Magyarországon élt kutatók), a közelmúltban elhunyt Tőkei Ferenc, a maiak sorából Lendvai Ferenc, Szabó Tibor, Nyizsnyánszki Ferenc. Az utóbbiak közül hadd emeljem ki a szegedi Szabó Tibor Olaszországban, olasz nyelven megjelent Lukács-könyvét, melyben határozottan leszögezi: Lukács „eredeti, szuverén gondolkodó, [...aki] önálló, eredeti filozófiát dolgozott ki.” (Szabó, 2005, 35)

Többek között éppen Lukács munkakoncepciója bizonyítja, hogy autonóm gondolkodó állunk szemben. Hadd hívjam fel a figyelmet ezzel kapcsolatban egy kevésbé ismert spanyol nyelvű könyvre, amelyet olasz szerző jegyzett (Infranca, 2005), melynek feldolgozása újabb komoly szakmai feladat lehet. Lukács, mint látni fogjuk, képes új állítással jelentkezni, amellyel szükséges és kívánatos is szakmailag érdemben foglalkoznunk. Például az olyan felszínes vagy inkább fellengzős állítással, amivel a jeles konzervatív gondolkodó, Scruton előáll, hogy tudniillik az egész lukácsi ontológia nem más, mint „lidércek árnyéktánca, [...] álbölcsélet, [...] amely csupán – K. S.] értelmetlen mondatok tárházát adja” (Scruton, 1995, 8, 81, 95). Nos, azt gondolom, az ilyen megközelítést visszautasíthatjuk, amely valójában nem Lukácshoz, hanem magához Scrutonhoz méltatlan.

A magyar filozófus, továbbgondolva a hegeli és a marxi definíciós törekvéseket, két új „elemet” hangsúlyoz, melyek ugyan külön-külön benne találhatók Hegel és Marx – egyes vonatkozásban Engels – filozófiájában, vagy legalábbis felsejlenek gondolataikban. Ám „összehozva” és főként azok sajátos következtetése csak Lukácsnál jelenik meg. Szerinte a társadalmi lét minden fontos kategóriája – tulajdon, munkamegosztás, közösség, vallás, erkölcs, tudományos gondolkodás, művészet – a *már kialakult*, „kész” társadalmi léthez kötődik. Vagyis az úgynevezett ontológiai (ontikus) ugrás (a szerves létből a társadalmi létbe) már megtörtént. Egy kivételével – és pontosan ez maga – a munka, ahogy írja: „Csak a munkának van ontológiai lényege szerint határozott átmeneti jellege.” (Lukács, 1976, II. 14) Tehát a munka, és csak a munka *átmeneti* kategória abban a vonatkozásban, hogy az élőlény önnön erejéből kiküzdí magát a puszta biológiai állapotból a társadalmi létbe. Ezzel megtörténik a történelmi jelentőségű felemelkedés, az ontológiai ugrás. A munka a létformák köztes megnyilvánulása: *átmenet az egyik létformából a másikba*. Ez Lukács első állítása.

A másik felvetése arra a kérdésre vonatkozik, hogy mi történik ezzel a munkával az átmenet után. Amikor tehát már létrejött a társadalom, a maga minden fontos kategóriájával, az emberi együttélés és -működés valamennyi lényegi megnyilvánulásával. Lukács eltökélten leszögezi – és ennek eredeti voltát végképp nehéz lenne tagadni –: „A munka [...] csirájukban tartalmazza mindazokat a meghatározásokat, amelyek a társadalmi lét új sajátosságainak lényegét alkotják. Ezért a munkát a társadalmi lét ősjelenségének, modelljének tekinthetjük.” (Lukács, 1976, II. k. 14) Itt már könnyű felfedeznünk: Lukács koncepcionális állítással jelentkezik: a munka már létében, ontológiai nivoltában tartalmazza „az emberi lét valamennyi mozzanatának *alapját*, [...] a társadalmi lét *alapvető* mozgásformáját.” [uo. kiemelés tőle – K. S.]

Kirajzolódik Lukács kettős állítása: a *munka* egyfelől történetileg *átmeneti jelenség*, másfelől *minden társadalmi megnyilvánulás döntő megalapozója*, filozófiai fogalmazással élve, ontológiai síkra emelt alapképződménye.

Azt gondolom, Lukács koncepciójából kétféle szakmai elágazás képzelhető el: a vizsgálódás elindulhat filozófiai, illetőleg szaktudományi (szociológiai, politológiai) oldalról. Az előbbi út tisztázhatja azt a dilemmát, hogy Lukács felfogása milyen viszonyban áll Marx munkaértelmezésével. Ez ügyben megfontolhatjuk neves hazai filozófusaink kritikáját, hogy tudniillik Lukácsnak „nincs kifejtve a munkának az az oldala, amelyik [...] a társadalmi lét történetiségét létrehozta.” (Fehér–Heller–Márkus–Vajda, 1978/1, 105) Alighanem ezen a ponton különbség húzható meg Lukács és Marx munkafilozófiája között, ám az ilyen irányú fejtegetés is újabb tanulmány feladatként kínálkozna. Ami pedig a szaktudományi továbbgondolás kérdését illeti, csak egy szempontot vetnék fel befejezésül, mintegy keretbe zárva tanulmányomat. Visszatérnék ugyanis Smith és

meglátásához. A fokozódó gépesítés negatív hatásait taglalja az 1770-es (!) évtizedben: „Annak az embernek, akinek egész életét néhány egyszerű művelet elvégzése tölti be, és e műveletnek az eredménye [...] mindig ugyanaz, nincs alkalma, hogy képességeit kifejtse és találatkonyságát [...] gyakorolja.” (Smith, 2011, II. k. 293–294) Vagyis a gépesítéssel növekedhet ugyan a termelés, miközben monotonná válik a munka, és gúzsba kötheti a dolgozó egyén képességeit, képességeit. A folyamat dialektikája sejlik fel Smith-nél, amely gondolat aktualitása ma sem szűnik meg, inkább erősödik napjaink automatizálása során.

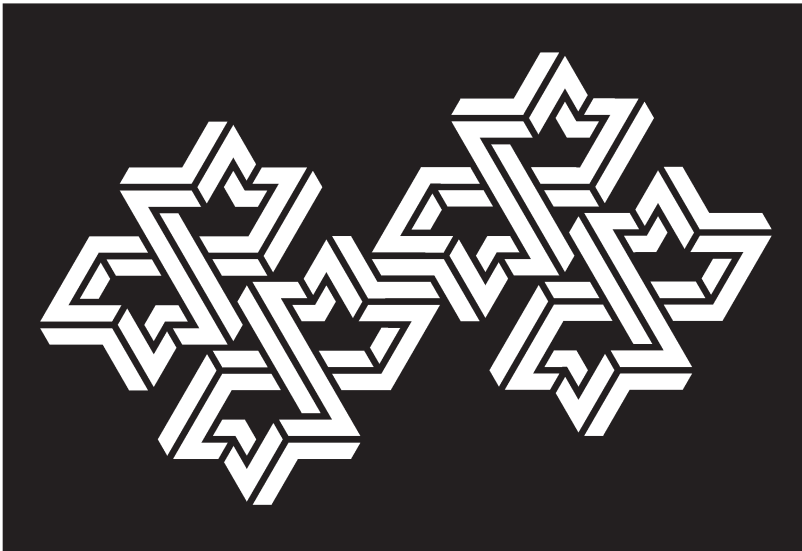
*

Csak felvillantani tudtam a munkafelfogás egy-egy „szeletét”, egyfajta logika mentén kívántam haladni Smith, Hegel, Marx és Lukács gondolatai nyomán. Remélhetőleg kiderült, hogyan épülnek egymásra gondolataik. Csak egyetérteni tudok Erdős Tibor hasonlatával, amelyet Smith fő művének 2011-es kiadása Előszavában fogalmazott meg: „A kutatás olyan, mint a stafétafutás. Minden követő átveszi az elődök eredményeit, és halad tovább.” (Smith, 2011, 28)

IRODALOM

- Erdős Tibor: Előszó. In Smith, Adam: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Budapest, 2011, Napvilág Kiadó.
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály: Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról 1968–1969. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1978. 1. sz.; Eredetiben: *Telos*, 1976. 29. sz.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A szellem fenomenológiája*. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó; Lásd továbbá Hegeltől *Ifjúkori írások*. Budapest, 1982, Gondolat Kiadó, 359. o.; *A logika tudománya*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 49–54. o.
- Infranca, Antonio: *Trabajo, individuo, historia. El concepto de trabajo en Lukács*. Buenos Aires, 2005. A hazai filozófiai szakma még nem fedezte fel Infranca könyvét, és ez idáig a magyar fordítást sem végezték el.
- Karikó Sándor: Kerülőutak Marxhoz és Marxtól. In *A filozófia keresztútjain*. (szerk. Szabó Tibor – Szécsi Gábor). Budapest–Szeged, 1998, MTA Filozófiai Intézet – Szegedi Lukács Kör, 185–205. o.
- Karikó Sándor: Lukács'Veerhaaltis zu Marx. In *Lukács 2001*. (Hrg. Benserler, Frank – Jung, Werner). Bielefeld, 2001, Aisthesis Verlag, 5. Jahrgang, 179–180. p.
- Liessmann, Konrad Paul: *Karl Marx 1818–1989. Man stirbt nur zweimal*. Wien, 1992, Sonderzahl, 9. p.; Ezért is állítja a szerző, hogy Marxtól nem olvasni ostobaság lenne, ám úgy sem lehet tanulmányozni, mint eddig tettük. Lásd: 8. p.
- Ludassy Mária: Utószó. In *Brit moralisták a XVIII. században*. (Válogatta: Márkus György) Budapest, 1977, Gondolat Kiadó, 835. o.; A materiális hasznosság elve az együttműködés kiinduló- és végpontja. Mindez a morális állapotokat is meghatározza.
- Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*. Budapest, 1976, Magvető Kiadó.
- Marx, Karl: *A politikai gazdaságtan bírálólatának alapvonalai*. Budapest, 1972, Kossuth Könyvkiadó; Kiemelés tőlem – K. S. Továbbá 25. o.
- Marx, Karl: *A tőke*. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó.
- Salvucci, Paquale: *Adam Smith politikai filozófiája*. Budapest, 1976, Gondolat Kiadó, 112. o.; A szerző filozófiai, politikafilozófiai és etikai szempontból vizsgálja Smith életművét, s nem közgazdasági alapon. Egyes megállapításait elfogadom, de kritikával is szeretnék élni.
- Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D.: *Közgazdaságtan*. Budapest, 2006, Akadémiai Kiadó.; Lásd az „Alapfogalmak” és a „Közgazdaságtani alapvetés” című részeket, különösen a 317. oldalt. A munka fogalma egyébiránt járulékos formában szerepel a könyvben.
- Scruton, Roger: *Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó.; Megjegyzem, Marx is hasonló jellegű támadásnak van kitéve a szerző részéről.

- Smith, Adam: *A nemzetek gazdagsága*. (Bilek Rudolf fordításában) Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó.; Kiemelés tölem – K. S.
- Smith, Adam: *Theory of Moral Sentiments*. (Edited by Raphael, D.D – Machie, A. L) Indianapolis, 1984, Liberty Fund, 85. p.; Smith az erkölcsi erények közül a könyörületet (szájalmat) és a részvétet emeli ki: 48. o.
- Szabó Tibor: *György Lukács. Filozofa autonomo*. Napoli, 2005, La Città del Sole, 35. p.; A szerző magyarul is megjelentette könyvét, bővített és továbbfejlesztett változatban. Szabó Tibor: *Lukács György: Az autonóm filozófus*. Budapest, 2017, Gondolat Kiadó, 15. és 266. o.
- Zeller Gyula: Létezik-e Smith-probléma, avagy mennyire egységesek Adam Smith nézetei? *Műhelytanulmányok*, 2009. 3. sz. 29. o. Közgazdasági- és Regionális Tanulmányok Intézete. Pécs, PTE, Közgazdaságtudományi Kar.; Meggyőzőnek tartom azt az állítást, hogy Smith-nek a szimpátiára alapozott erkölcsana és az önérdékről szóló gazdaságelmélete mögött egységes társadalomfilozófia húzódik meg.

Globális és lokális a környezetvédelemben – töprengések a *Zöld filozófiáról*

A címben említett *Zöld filozófia* Roger Scruton brit konzervatív filozófus 2012-ben megjelent könyvére utal, melynek alcíme – *Hogyan gondolkozunk felelősen a bolygónkról?* – átfogó perspektívát és kritikai attitűdöt sejtet.¹ A szerző ebben nem is marad adós, hiszen a könyv lényegében teljesen új alapokra szeretné helyezni a környezetetikai gondolkodást és a környezet-gazdaságtani, ökopolitikai gyakorlatot egyaránt, többször hangsúlyozva egy alapvető perspektívaváltás fontosságát. Ezzel körvonalazódik a környezetvédelem konzervatív felfogása. A következőkben Scruton gondolatainak főbb csomópontjait elemeznénk, ütköztetve nézeteit másokéval, s mindezt tíz év eredményeinek távlatából, ami egyfajta számvetés lehetőségét is megadja.

A könyv először a lokális szemlélet és az ennek jegyében működő gyakorlat oldaláról fejt ki erőteljes bírálatot, több oldalról közelítve a környezetvédelem mai helyzetére. Már a koncepciója kezdetén jelzi, hogy véleménye szerint a környezetvédelem mai felszólítását, miszerint „Gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan” jelmondatát fel kellene váltani egy másikkal, s erre az „Érezz lokálisan, gondolkodj nemzeti szinten” imperatívusz lenne a megfelelőbb.²

A perspektívaváltás a nemzetközi egyezmények elfogadásának (A Kiotói Egyezményt az USA a könyv megírásáig még nem ratifikálta) problémái és a környezetvédelemmel foglalkozó nemzetközi szervezetek és NGO-k gyakorlatának ellentmondásai miatt történik meg. Két példát említ, amelyek ambivalens, sőt káros következményekkel jártak, pedig a céljuk a természet védelme volt: A Greenpeace kampányát a Shell előregedett tengeri fúrótoronyplatformjának tengerbe süllyesztése ellen, ami pedig költségkímélőbb és a környezetre kevésbé megterhelő lett volna, mint az elvontatás és a szétbontás, valamint az állatok jólétéért küzdő szervezet, az IFAW vadállatokot védő kampányát, amely a kanadai eszkimókat és a namíbiai part menti vadászokat bírálta.³

Scruton mindkét esetben a nagy intézményszerű és intézményi megoldásokkal szemben foglal állást, melyek lehetnek jó szándékúak vagy pozitív figyelemfelhívó hatásúak (itt jegyzi meg, hogy a Greenpeace mérlege azért még nem egyértelmű),⁴ viszont megfélemedkeznek a helyi hatásokról, mivel általános vagy globális modelleket követnek. A lokális tapasztalat és eljárás ekkor eliminálódhat, ezért lesznek a következmények legalábbis ambivalensek.

A lokalitás felől kiinduló kritika második lépésben a klímaváltozás kezelését teszi a vizsgálat tárgyává, meglehetősen szkeptikus érveket hangoztatva, s a gyakorlati vonatkozásokat kihangsúlyozva. Scruton ekkor a globális felmelegedés kiváltó okainak komplexitását emeli ki, miszerint abban a Nap teljesítményváltozásai, a kozmikus szél, valamint a Föld Naphoz viszonyított hajlásszögének változásai és inklinációja is szerepet játszik. További faktorok még az állatok (kérődzők, természetek) és az emberek szén-dioxid-kibocsátása, a növények és más organizmusok (planktonok) szénlektötése, valamint a földfelszín hővisszaverő képességében a növénytakaró csökkenése és a légkörbe juttatott hővisszaverő anyagok, továbbá szulfát aeroszolok miatt bekövetkezett változások is. Az ipari emisszió tehát csak az egyik faktor a sok közül – állapítja meg.⁵ Ebből az következik, hogy: „A jelenleg zajló globális felmelegedés minden bizonnyal nem teljesen az ember műve.”⁶

Ez azt jelenti, hogy ma még nem tudhatjuk, hogy mit is kellene pontosan tenni, s ennek mi lehet a következménye. Vagyis a globális egyezmények, előírások nem hatékonyak, sőt, ha egyáltalán be is tartják őket, rengeteg energiát vesznek el a többi környezeti probléma megoldásától (a műanyagszennyezést említi).⁷

Harmadik lépésben a környezetvédelem jegyében fellépő aktivizmust bírálja, kompromisszumképtelenséget, a radikális szellemiséget és cselekvést. A politikai baloldalhoz kötődő aktivistákat egyfajta forradalmi attitűddel jellemzi, s a történelemből ismert példák alapján az egalitarianizmust megvalósítani szándékozó korábbi radikális pártokkal és mozgalmakkal hasonlítja össze a tevékenységüket. A katasztrófa-érzésre és a riadalomra építve ősi félelmeket hívnak életre, melyek már idejétmúltak – jegyzi meg.⁸ Az ökoanarchizmus, a Gaia-elmélet és a mélyökológiai mozgalom felfogása sorolható ide, mely elméletek egyfajta vallási jelleget adnak az aktivizmusnak.⁹ Összegezve: „Minden formájában, legyen az szekuláris vagy vallási, ez a hajthatatlan ítéletnap póz azt jelenti, hogy teljességgel el kell vetnünk az életet abban a formájában, ahogyan ismerjük.”¹⁰ Ugyanakkor ez az attitűd kiválthat a másként gondolkodókkal szembeni, az ereteküldözéshez hasonló jelenségeket. Az ideológiai alapú aktivizmus esetében ugyanúgy csökken az elszámoltathatóság, mint az üzleti szféra oligopóliumaiban vagy a túlbürokratizált állami szférákban. Scruton az ilyen defektusokra a volt szocialista országok környezetpolitikai kudarcát hozza fel példaként.¹¹

De a bírálat itt nem áll meg. A(z) (radikális) elővigyázatosság elvére épülő európai uniós javaslatokat és törvényhozást is elhibázottnak tartja, mivel általános jellegük nem enged teret a kockázatvállalásnak s az adaptív megoldásoknak. Ehelyett a mérlegelést, a helyi érintettek álláspontját és érdekeit sokszor negligálja, sőt, a bürokratikus elhárító mechanizmusokat erősíti. Szerinte a nagy intézmények (NGO-k, állami szereplők, az Európai Unió intézményei) sokszor nehezen elszámoltathatók, túlbürokratizáltak és a törvényi szabályozás általános jellege következtében nehezebben mérik fel a helyi hatásokat.¹² Erre példának a brit vágóhidak állatorvossal történő kötelező ellátását említi mint uniós előírást (Scruton könyve a brexit előtt jelent meg – *a szerk.*), melynek következtében sorra zártak be a kis, helyi vágóhidak. a diverzifikáció hiánya pedig a száj- és körömfájás-járvány idején ütött vissza. A felülről lefelé vezető megoldások nem vezetnek eredményre.¹³

Scruton ebben a kontextusban kritizálja a kockázat-társadalom Ulrich Beck német szociológus által megalkotott koncepcióját – mely szerint a modernitás mai szakaszában a gazdasági-társadalmi élet metódusa inherens ökológiai és társadalmi kockázatokat, veszélyeket tartalmaz, amelyekkel szemben többszintű szabályozás szükséges –, azt szintén a radikális elővigyázatosság eredménytelen szellemisége termékének tartja, a kockázatvállalás betiltásához vezető elgondolásnak, s így a környezeti problémák kezelésére alkalmatlannak.¹⁴

Végül az ökoetikai gondolkodás klasszikusai sem kerülnek el a bírálatot. Tőlük a konkrét tartalmi vonatkozások hiányát kéri számon. A konzekvencionalisták vagy az utilitaristák esetében a jövőben felmerülő költségek kiszámításának inherens megoldhatatlanságát, vagyis azt, hogy a jövő generációk terheit ma pontosan nem tudjuk felmérni, tehát ez nem lehet a jelen gyakorlata.¹⁵ Az antropocentrikus szemléletet meghaladni szándékozó környezetetika gondolkodóival jóval szigorúbb. Arne Naess mélyökológiai programja esetében például a jelentős népességcsökkentés konkrét metodológiáját hiányolja.¹⁶ Aldo Leopold normatív alapvetését, miszerint: „egy dolog akkor helyes, ha segít megőrizni egy életközösség integritását, stabilitását és szépségét. Akkor helytelen, ha nem ez történik” olyan bizarr formában bírálja, mely szerint megengedhető lenne egy fenntartható

ökoszisztémában, hogy a leopárdok gyerekeket egyenek.¹⁷ Szerinte ezek a normatív elgondolások nem képesek a közembereket megszólítani, belső motivációt sem adnak. Nem alkalmasak egy morális ökonómia megalapozására.

Ha a felsorolt kritikákat összeadjuk, akkor úgy tűnik, Scruton lényegében – a helyi kezdeményezések kivételével – elhibázottnak tartja a környezetvédelem második világ-háborút követő szinte teljes egészét!

Vagyis új motivációkat kell keresni a környezetvédelem kérdéseinek megoldásához. A problémák komplexitása lokális tudást követel, nem egyetlen általános választ, vagyis nem „zéró összegű játékot”, ahogy fogalmaz.¹⁸ Hanem mérlegelést, több alternatíva együttes percepcióját, a részeredmények esetleges kockázatának felvállalását. Továbbá a kockázatok közötti mérlegelést is, ha muszáj. A lokális ismeretek és eljárások alkalmazása azért is fontos, mert kialakulása analóg az evolúciós tanulási folyamatokkal, hiszen hosszú idő alatt létrejött és a helyi ökológiai körülményekhez adaptálódott tudásról van szó.¹⁹

A kétféle tudás bemutatása során a lokálisan gondolkodó vadór és a globális elvek alapján fellépő, állati jogokért küzdő aktivista szemléletmódja és tevékenysége közötti különbséget markánsan jellemzi: „A vadórnek az a dolga, hogy vigyázzon egy adott természeti területre és annak élővilágára. Ha védeni akarja a földön fészkelő madarakat, akkor ellenőrzése alatt kell tartania a róka- és borzállományt; megfelelő, védelmet nyújtó növényeket kell ültetnie, ha meg akarja óvni a fácánokat és a foglyokat; télen bogyós gyümölcsökről kell gondoskodni, nyáron takarmányról; védelmet kell biztosítani a kártékony állatokkal, a dűvadakkal és a kutyasétáltatók kutyáival szemben és még sorolhatnánk. (...) Ezzel szemben az állati jogokat védő aktivistának nincsen szüksége a különböző kockázatok összevetésére és kiegyensúlyozására, ahogy arra sem, hogy a tevékenysége hosszú távú költségeit felmérje.”²⁰

Roger Scruton ezektől eltérő, más szemléletet javasol: a terület fogalmát, a lokális előtérbe helyezését a többi aktorral szemben, az *oikophilia* érzését, vagyis a hozzánk tartozó területhez történő ragaszkodást, lokálpatriotizmust környezeti értelemben. Ez tudná motiválni az embereket a környezetvédelem ügye iránt, s egyúttal a jövő generációk iránti elköteleződést is előhívhatná. A cél az erőforrásokkal – a társadalmi, anyagi, valamint a gazdasági tőkével – való jó és felelős gazdálkodás, a megújulókról történő gondoskodás a hosszú távú politika jegyében. Ebben a nemzeti politikáknak kiemelkedő szerepet kell kapniuk. A konzervatívizmus és a környezetvédelem itt találkozik, az állam szerepe ebben a gondolatkörben manifesztálódik. „(...) a bölcs kormányzásnak nem lehet távolabbi célja annál, mint hogy az állampolgárai céljait összeegyeztesse egymással, amennyire csak lehetséges.”²¹

Az *oikophilia* több teret engedne a homeosztatikus módon viselkedő rendszerek működésének. Ilyenek a piac, a hagyományok, a szokások, a *common law*, a családok, a civil társulások. A piac érdekeltté tesz, a helyi igényekhez alkalmazkodik, s működése következményeit a piaci szereplőknek fel kell vállalniuk a várható haszon elmaradása miatt – véli Scruton.²² Továbbá a közösségi tulajdonlás intézménye, az angolszász jogrendszerben már hosszú ideje létező felelősség és károkozás elvének helyi bíróságok általi érvényesítése, valamint a vagyonkezelő szervezetek közvetlenül a helyi értékek és érdekek védelmében történő tevékenysége lennének azok az aktorok, melyek a konzervatív alapvetésű környezetvédelem letéteményeseit jelentenék a felelősség és elszámoltathatóság keretében.²³ Az ilyen szellemiségű kezdeményezések néhány esetét fel is sorolja, a nézőpontváltást bizonyítva: „amerikai természetvédők kezdeményezték az Egyesült Államok Kongresszusánál, hogy hozzanak létre nemzeti parkokat; Izland

kezdeményezte a tőkehal ívóhelyeinek védelmét; Írországból olyan törvényt fogadtak el, amely megszüntette az országot a műanyag szatyroktól; Svédországból és Norvégiából tiszta energiával kapcsolatos kezdeményezései; a svájci építésügyi szabályozás, amely lehetővé tette a helyi közösségek számára a környezetük feletti ellenőrzés megtartását, s ennek mint közös tulajdonnak az irányítását; a brit „zöld sávok” politikája, amely véget vetett a városok túlbujánzásának; a maine-i homárhalászatok és a norvég tőkehalhalászatok kezdeményezései, hogy olyan önszabályozó halászatokat hozzanak létre, amelyek élén helyiek állnak.²⁴

Itt tehát nem általános elvek alapján történő gyakorlatról, hanem lokális, a természet védelmét a helyszínen, a mindennapi együttélés során kimunkáló megoldásokról van szó. Ez lenne az *oikophilia* szellemében végrehajtott perspektívaváltás. Ennek legátfogóbb szintje a homo oeconomicus emberképével történő szembefordulás, az instrumentális gondolkodás korlátozása. Ez együtt jár a konzumerizmussal és a globalizált piaccal polemizáló kritikai attitűddel is.²⁵ Az átfogó változáson túl jelenti a rugalmas alkalmazkodóképesség kialakítását, az autonóm társulásokat, az ebben a szellemiségben működő piacot, a felelősségi és kárrendezési jogot, a nyílt diskurzus révén megállapított esztétikai szabályozást, a biodiverzitás védelmét, a természeti szépség megőrzését, a helyi autonómia hatékony működését, a kutatómunkát, az árképzés és visszacsatolás rendszerét, amely a felelősökkel fizeteti meg a károkat. Egyszóval: „Olyan körülmények megteremtése a cél, amelyekben az emberek viselik gondját a saját környezetüknek (...).”²⁶

Mint látható, Scruton elsősorban a gyakorlat, az érintettek és a cselekvők oldaláról bírálja az általánosságokból kiinduló, fentről levezényelt intézkedéseket, helyettük a lokális megoldásokat preferálva. Sőt, a globális felmelegedésre is csak így adható adekvát válasz: a nemzetközi szerződések helyett az otthonból kiinduló felelős gondolkodás keretében kell megtalálni az olcsó és megújuló energia előállításának módját, s megosztani másokkal. „A helyi kezdeményezések fogják vezetni a kutatást és a fejlesztést a céljaink elérése felé, a magántulajdon feltétele kötött, melyben a piaci ösztönzőket csak tovább erősítik az *oikophilia* nyújtotta motivációs tényezők. Először lokálisan, otthonunk védelmezésével, majd pedig globálisan, amikor felfedezéseinknek mások is hasznát veszik. (...) És ha az államnak is jut szerep mindebben, akkor az az, hogy ösztönzi és támogatja az égetően szükséges kutatást.”²⁷

Az ambivalens eredmények és a mindennapi gyakorlattal és felfogással nehezen összeegyeztethető absztrakt elvek erőltetése, továbbá a vadon és a vidék pusztulásának szomorú látványa okozta a *Zöld filozófia* kritikus hangvételét.

Roger Scruton lokalitás-tiszteletében, a nemzeti politikának és a helyi közösségek környezetvédelemben betöltött szerepének kiemelésében sok igazság van. Az állami és nemzetközi túlbürokratizálódás és a diktátumokként viselkedő szabályozás sokszor tapasztalható esetekben mint akadályban szintén. A radikális környezetvédők gyakran érthetetlen és tulajdonképpen kivitelezhetetlen követeléseit ugyanígy nem példa nélkül valók. Ezek a jelenségek ténylegesen akadályai a megfontolt, a helyi feltételeknek megfelelő, felelős cselekedeteknek. A lokalitás dimenzióit mindenképpen be kell építeni a környezetről szóló diskurzusba.

Ha a lokalitásból kiinduló szemléletet történeti perspektívába helyezzük, akkor kijelenthetjük, hogy a környezeti feltételekhez történő adaptációban alapvetően a hosszú idő alatt megszerzett tapasztalat, felhalmozott ismeret játszott a fő szerepet, az intézményesített, a tudomány által megalapozott szemlélet és eljárás mód a modern időkig kevésbé volt fontos. Mások tapasztalatának, tudásának erősen megszürt, a helyi adottságokhoz történő átvétele – a kulturális diffúzió – ebbe a hagyományba illeszkedett, bár a földrajzi felfedezésekig a kultúrák közötti kapcsolatok meglehetősen szórványosak voltak.

Emellett a gyakorlat oldaláról mutatkozó kevés eredmény – pontosabban fogalmazva kérdés és majdnem egy helyben topogás – még élesebben aláhúzza a könyv kritikus elemeit. Mert hiába a növekvő környezettudatosság, ha az utóbbi évtizedben szép számmal megjelenő figyelmeztetéseket, veszjelzéseket, a témában megjelent számtalan publikációt, a környezetvédő mozgalmakat, tüntetéseket, továbbá a nemzetközi szervezetek állásfoglalásait és a kormányzati vállalásokat nézzük, az eredmények lesújtók, s rendre a rosszabb forgatókönyvek valósultak meg. Úgy tűnik, hogy a hétköznapiak, a gyakorlat nem követi az elveket, s az érintettek széles körét sem készítetik cselekvésre még a közelgő katasztrófát bejelentő tudományos állásfoglalások sem. Scruton tizenkét éve írt helyzetelemzését ma is alátámaszthatjuk.

De a nézeteiben rejlő dilemmák pontosan a perspektívaváltás oldaláról, a lokális tudásra és tapasztalatra épülő gyakorlat versus a globális szemlélet és átfogó cselekvés oldaláról elinduló környezetvédelem dichotómiájából sejlenek fel.

Biztos, hogy a két megközelítés kizárja egymást? Biztos, hogy a terület, a lokális értékek iránti tisztelet és szeretet elegendő lesz ahhoz, hogy a globális krízisekre megoldást találjon? Globális perspektíva nélkül a Római Klubnak a növekedés hatáiról szóló jelentése vagy az úrhajó-etika koncepciója és a hamarosan bekövetkező klímakatasztrófa lehetőségének előrevetítése hiányában kialakulhatott volna egy sok vitát tartalmazó, de mégis közös gondolkodás?

Több oldalról is meg lehet közelíteni a fontosabb problémákat. Egyrészt, ha a lokális tudás és tapasztalat szerepét ismét történeti perspektívába helyezzük, akkor látható, hogy a modernitás – sokszor bizonyosan indokolatlanul – jórészt felszámolta a tradicionális tudást, s helyébe egy intézményekben oktató, a modern természettudomány felismeréseire alapozott, sokszor instrumentális tudáskészletet helyezett. Ennek a modern technológia által megvalósuló alkalmazása révén ment végbe a környezet soha nem látott mértékű átformálása, s következett be az antropocén, az ember kora.

Ugyanakkor ezt a tudáskészletet ma már nem lehet megkerülni, kihagyni, a lokális tapasztalatok ezt nem írhatják felül, mivel nélküle a modern világ nem tudna létezni. Ezt a modern tudáskészletet meg kell szerezni, el kell sajátítani, amire a helyi humán és anyagi erőforrások legtöbbször nem képesek. Tehát szükség van a nagy állami vagy egyéb intézményesített szervezetek bekapcsolódására is – amit a finanszírozás vonatkozásában Scruton is jelez, csak arra nem tér ki, hogy mit jelent mindez a végrehajtás szempontjából.²⁸ Vagyis a mai világunk környezeti problémáinak komplexitása eleve alapos tudományos ismeretet követel, ami sokszor felülírhatja a lokális tapasztalatot. Nem véletlen a számos vitapont, a konszenzuskeresés időben elhúzódó folyamata.

A modern tudáskészlet által működtetett modern technológia – ahogy Hans Jonas írja a *Miért tárgya a technika az etikának? Öt ok* című, szintén kritikus hangvételű tanulmányában – hatásában ambivalens jellegű, térben és időben globális méretű, valamint versenytársadalmi körülmények között alkalmazási kényszerrel jár. Átlépi az ember-ember közötti interakciók horizontját. Szélsőséges esetben akár a bioszférára és ezzel az emberiségre is végzetes csapást mérhet.²⁹ Hatásában a haszonelvű és antropocentrikus szemlélet számára is kihívást jelent: „Mert az emberen kívüli elszegényedett élet, az elszegényedett természet elszegényedett emberi életet is jelent.”³⁰

De hiányában nincs modern gazdaság és modern társadalom. Sőt, modern kultúra sem. Továbbá hathatós környezetvédelem sem. A modern technológia viszont ismét csak nagyobb intézményi forrásokat, kompetenciák megszerzését igényli.

A következő dilemma a modern életmód szintén megváltozott jellegéből fakad, a technokultúrában élő, fogyasztói társadalom urbanizált valóságából. A visszatérés az ipari forradalom előtti vagy a XX. század első felének életmódjához egyet jelentene

a társadalmak gazdasági és kulturális katalizmájával. Nézzük először a demográfia felől! Mivel 2022. november 15-én átléptük a 8 milliárdos lélekszámot,³¹ az emberiség kis közösségekben történő elhelyezése lehetetlennek tűnik, de mindenképpen még nagyobb művelhető földterületet igényelne. A népességnövekedés (túlnépesedés) szintén globális jelenség, vagyis a problémát a nagyvárosokkal együtt kell megoldani. A modern, nagyvárosi településszerkezet viszont megint nem a lokális megoldásokat preferálja, hanem akár globális minták átvételét is, ha muszáj.

Ezzel együtt jár a kulturális modernitás globális jellege: a fogyasztói társadalom valószínűsége és szinte kizárólagos érték- és preferenciavilága. Ennek Scruton is tudatában van, változást sürget, de nem a fogyasztói társadalom emberére nehezedő fenyegetés radikális felfogása mentén, hanem mint már említettük, a konzumerizmust korlátozó belső értékek keresése által. Ebben a kontextusban Scruton a helyi termelés megerősítésében és a támogatások, ösztönzők rendszerének a fenntarthatóság irányába történő átalakításában bíz. Az általános szemléleti kereteken túl, a könyv végén megjelennek olyan gondolatok, melyek az életmód és a fogyasztás viszonylatában is változásra hívnak fel. Például: ne vásároljunk szupermarketekben, csak a jó bánásmóddal tartott állatok húsát fogyasszuk, kerüljük az előre csomagolt élelmiszereket, válasszuk a helyi élelmiszert, vagy utazzunk kisebb léptékben.³²

A fogyasztás módjának strukturális szintű megváltoztatására tett általános igényű javaslatokat a megvalósíthatóság szempontjából szintén bírálja,³³ holott a fogyasztás világa már jócskán túlnövekedett a lokalitás keretein – még az alapvető élelmiszerek, ruházati cikkek, energiafelhasználás, közlekedés stb. terén is. A helyben létrehozott termékek preferálásában természetesen segíthetne az *oikophilia* szellemisége, formálva a fogyasztói attitűdöket a környezettudatosság jegyében. A gondot itt az jelenti, hogy sokszor még a helyi termelés sem csak lokális forrásokból merít, a globalizáció piaci viszonyai átrendezték a korábbi termelési és elosztási rendszereket.

Továbbá, ha csak és kizárólag a termelői piacokra támaszkodunk, akkor például az élelmiszerek esetében jelentősen beszűkülnek a termékválasztási lehetőségek, amiről elég kevesen mondanának le. Mondhatjuk, ez is a fogyasztás társadalmi csapdája, hozzá lehet szokni ahhoz, hogy szinte minden elérhető a piacon. A közösségi gazdálkodás és csere ebben a kérdésben természetesen segíthetne, de a regionális kínálaton túl akkor is távolabbról kellene beszerezni a javakat. Nem véletlen, hogy a környezetszennyezés egyik jelentős tényezője az áruszállítás. A gazdaságot kellene visszaállítani a nagyobb fokú önellátás szintjére? Minden bizonnyal ez lehetne az egyik célravezető megoldás a modern piaci viszonyok okozta környezetterhelés csökkentésére.

A helyi termelés és értékesítés megerősítését tartja Scruton is a legfőbb reménységnek a fenntarthatóság elérésének kérdésében és a költségek áthárításának megakadályozásában. De ehhez az állami szerepvállalásnak is át kellene alakulnia a helyi kezdeményezések és az *oikophilia* érzésének támogatójává – hangsúlyozza Scruton.³⁴ Ebből viszont az következik, hogy a kívánt lokális átalakuláshoz szükséges gyakorlat megvalósulása a helyi és az állami kooperációt is eléri. Csakhogy ma a környezetvédelemnek a globális szereplők hálózataival és a multinacionális vállalatok uralta globális piaci viszonyokkal kell megbirkóznia. Ezzel ismét a lokális, az állami és a globális szintek közötti viszonyrendszerhez értünk el. Rendszerszintű változás nélkül tehát a modern gazdaság és a fogyasztói társadalom fenntarthatóvá tétele meglehetősen problematikusnak tűnik.

A változáshoz viszont határozott, átfogó döntések szükségesek, mint például az uniós előírások a műanyag zacskók, tányérok és evőeszközök és egyéb termékek betiltásáról. Ez eddig nem történt meg, a műanyagszennyezés elképesztő mértékű növekedése ellenére sem.

Scruton a klímakérdésről szóló fejezetben ír a műanyagok problémájáról, de csak abban a kontextusban, hogy erről az üvegházhatású gázok kibocsátásának dilemmája eltereli a figyelmet.³⁵ A műanyagok használatának kérdése rávilágít a fogyasztói életmód sokoldalú környezetterhelésére. S a problémák megoldásának a lokalitáson túlmutató jellegére. A fogyasztás, a fogyasztói társadalom működése által okozott környezeti problémák lehetséges megoldásairól való töprengés során a lokalitásra támaszkodó szemlélet explicit módon összeütközik a globalitás valóságával.

A fogyasztói társadalom életmódjának dilemmái tehát többoldalú válaszokat igényelnek, ahogy ezt a kockázat-társadalom koncepciójának megalkotója, Ulrich Beck is javasolja. Az elemzésében – amelynek Scruton által adott bírálata az előzőkben említettük – nemcsak a nagyobb fokú (és ökológiai szempontból kedvező) állami szabályozáshoz történő visszatérést javasolja, hanem a technológiai és gazdasági fejlődés demokratizálódásáról és a differenciált politika kiépítéséről is beszél. A demokratizálódás ügymenete tartalmazhatja az „üzemek technológiai fejlődésének parlamenti ellenőrzését”, ahol mérlegelik és engedélyezik a terveket, továbbá civil csoportoknak a tervezésbe és a kutatáspolitikába történő bevonását.³⁶ A differenciált politika a gazdaság szférájának befolyásolási lehetőségeit bővítené jogi garanciákkal egyetemben. Ennek alapjai a bíróságok és a médianyilvánosság lenne, de a monopóliumok hatalmával szemben az intézményesen garantált ellenkutatásokat, alternatív szakmákat, továbbá a szakmákon és az üzemeken belüli vitákat is tartalmazná. A szakszervezet a technika kritikai jogát is jelentené, amivel a felmerülő kockázatok és elkerülésük lehetőségei tudatosíthatók.³⁷

Természetesen ezekhez a változásokhoz alapvetően állami beavatkozás szükséges. De a Scruton által javasolt lokális, decentralizált döntéshozatali eljárások kiépítéséhez szintén a jogalkotó hozzájárulása szükséges, amire mint feltételre maga is utal a közösségi tulajdon két kezelendő erőforrásának – a szárazabb spanyol területek vízkészleteinek és a svájci alpesi réteknek – a közösségi kezelése eseteiben a működési keretfeltételekről töprengve (itt Elinor Ostrom javaslatait használja fel).³⁸ Ugyanakkor az általa kritizált Beck szintén aggodalmát fejezi ki a „tudományos tekintélyelvűség” és a túlbürokratizálódás lehetséges visszatérése miatt, de a szubpolitikák – vagyis a monopóliumok, a kutatásfejlesztés – ellenőrzéséből kivonult állami politikának valamilyen formában vissza kell térnie szerinte.³⁹ A kockázat-társadalom léte mára globális valósággá vált.

Scruton lokalitás-központú koncepciójának hiányossága – a többszintű válaszok elmaradása – az *oikophilia* érzésvilágának kulturális forrásairól szóló igen alapos elemzésében is feltűnik. Scruton a XVIII–XIX. századi európai szellemi áramlatok világában – mint a *heimath* mozgalom és a romantika vonzódása a természet iránt –, továbbá az angol és amerikai irodalmi alkotásokban – tájleíró költemények, ábrázolások – véli felfedezni azt a szellemi előzményt, mely az adott területhez tartozás érzésvilágát megjelenítette. Ezt a lokalitás, a hagyomány szellemében megalkotott házak, kisvárosok világa is felidézheti – hangsúlyozza.⁴⁰ A tradicionális premodern vidék ilyen – némileg romantikus nosztalgiát tükröző – megjelenítése és felidézése kétségkívül segít a haza, a táj, a régió iránti kötődés megtartásában és/vagy újrafelfedezésében.

De – véleményünk szerint – ez az attitűd nem hiányzik az ökoetikai gondolkodásból sem, mivel a Scruton által az előzőkben keményen kritizált gondolkodók is perspektívaváltást akartak, a nem-emberi létezők iránti tisztelet és szeretet kialakítását, e létezők önértékének vagy az ökoszisztémák esetében rendszerértékének megfogalmazásával! Csak modernebb terminológiát használtak.

Az igaz, hogy Arne Naess valóban nem konkretizálja, hogy hol kellene a népességet csökkenteni, de a túlnépesedés ténylegesen az egyik legsúlyosabb krízisfaktor, amivel mindenképpen számolni kell. Már ezzel a felhívással elkezdődhetett egy globális gondolkodás, a népességszabályozás kérdését napirendre tűzve. Horváth Balázs a *Növekvő népességgel a fenntarthatóság felé?* című tanulmányában a globális ökológiai lábnyom utóbbi évtizedekben történő változásának kiszámítása után egyenesen azt állítja, hogy az emberiség összesített ökológiai lábnyomának növekedésében – tehát a rendelkezésünkre álló földterület, a természeti erőforrások csökkenésében – döntő szerepe van a népességrobbanásnak, a technológiai fejlődés ellenére. Gyakorlatilag eliminálta annak hozadékát.⁴¹ S tegyük hozzá, hogy a nagy népesség egyre nagyobb életszínvonalon – vagyis nagyobb ökológiai lábnyomon – akar(na) élni. Globális perspektíva kell ennek a problémának a kezeléséhez.

Ugyanakkor, ha Naess *Önmegvalósítás: avagy a világban-való-lét ökológiai megközelítése* című szuggesztív, az „ökológiai én” fogalmát kibontó tanulmányát olvassuk, akkor kiderül, hogy számára ugyanolyan fontos a hozzánk tartozó terület iránti szeretet, az a lokális egység, ahol élünk, s amihez ragaszkodunk. Erre példa a folyószabályozás ellen tiltakozó lapp ember felfogásának bemutatása, aki szerint a szabályozás alá került folyószakasz „az ő lényének a része volt”. A „ökológiai én” fogalma ebből az alapállásból indul ki.⁴² Véleményünk szerint a mélyökológia ilyen gondolatai nem állnak ellentétben az *oikophilia* szellemiségével.

Aldo Leopold – akiben a modern környezetetika gondolkodás egyik létrehozóját tisztelhetjük – a korábbiakban említett normatív megfogalmazásának inkorrekt, maliciózus bírálata elfelejtkezik arról, hogy az milyen célt szolgált: az erdők védelmét. Fel lehet fogni Leopold előírását úgy is, mint ökoszisztémák homeosztatisz állapotának fenntartására irányuló erkölcsi elvet, s akkor Kant kategorikus imperatívuszát felidéző etikai álláspontból indulunk ki. Amúgy Scruton maga is Kant etikájában látja az ökoetika gondolkodás egyik lehetséges kiindulópontját.⁴³

Az állatok jogainak kérdésében is alapvetően a velük való bánásmód a kiindulópont. Nem szó szerinti joggyakorlásról, hanem a szenvedésre való képességből, az érzőképeségből kiinduló felfogásról van szó, amely az állatok érdekeinek morális tekintetbevételére hívja fel a figyelmet. Egy megteendő és megtehető lépésre, az erkölcsi tekintetbevétel kiterjesztésének irányába.⁴⁴ Akár az említett vadór, csak általánosabb értelemben. Vagy – ha úgy tetszik – a nem-emberi létezők pásztora értelmében. Meglátásunk szerint a terület iránti kötődés és az élővilág általános tisztelete és szeretete nem zárja ki egymást. Ez a kettő szempont együtt is megjelenhet a gyakorlatban a megfelelő összhang kialakítása után.

Erre szolgálhat az ökológiai lábnyom, vagyis egy adott életvitelhez szükséges természeti erőforrások területegységre vonatkoztatott nagyságának mérése is, amely globális, országos, helyi és egyéni viszonylatban is megmutathatja a környezetterhelés mértékét. A globális nézőpontból itt eljuthatunk a kisebb keretekig, csak a fenntarthatósághoz szükséges mértékkel kell(ene) betartani. Ez az egyre finomodó mérőeszköz alkalmas a jelen helyzet elemzésére, s a megfelelő konkrét cselekvések elindítására.⁴⁵

Az átfogóbb szemlélet környezetvédelmi programokba történő beemelését az is indokolhatja, hogy a Scruton által példaként említett vidéki Anglia is megváltozott az említett költemények megjelenése óta. Az iparosodás átformálta az angol tájat is, ehhez kell ma alkalmazkodni. Ahogyan átformálta a világ többi részét is. Ennek ellenére Scruton úgy véli, hogy napjaink angol vidéke még továbbra is őrzi korábbi arculatát.⁴⁶ Ha kissé ironikusak szeretnénk lenni, azt mondhatjuk, hogy Scruton mintha elfeledkezne arról,

hogy az általa pozitív példaként említett kis léptékű kezdeményezések többsége, s legfőképpen az angol és amerikai gyakorlat olyan országokban játszódik le, amelyek széndioxid-kibocsátása és ökológiai lábnyoma a világon a legnagyobbak közé tartozik.¹⁷

Ugyanakkor a lokalitásra épülő perspektívaváltás nehézségét csak fokozza, hogy az urbánus életmód a technokultúra jellegéből fakadóan eltávolít, elidegenít a természettől. Elszakít a természet közvetlen megtapasztalásától. A város enklávét alkot kezdettől fogva, ahol az ember saját törvényei uralkodnak – mondja Hans Jonas *Az emberi cselekvés megváltozott természete* című tanulmányában.⁴⁸ De a mesterséges állapot hosszú távon mégsem nyújtott bizonyosságot a változással, a sorssal szemben, a természet korlátosságához és állandóságához képest. Az ember és a természet viszonyában mostanáig a természet fölénye megkérdőjelezhetetlen tapasztalat volt. Mára az emberi cselekvés megváltozott: a tudás és a technológia révén a természet sebezhetővé vált, a „város” tulajdonképpen bekebelezte a természetet.

De az elidegenedés nem szűnt meg. Az agrárium technicizálódása is ezt a jelenséget és tapasztalatot erősíti. A kérdéstünk ma így hangzik: hogy valósítható meg az *oikophilia* egy nagyváros, különösen egy metropolisz tömbházaiban és felhőkarcolóiban?

A további problémát a források és a végrehajtás jelentik. Scruton sokkal nagyobb szerepet szán a helyi közösségeknek, ami kétségtől a szubszidiaritás konzervatív elvével van összhangban. De például a krízisek – folyók és tengerek szennyezése, ipari balesetek, erdőtüzek, árvizek, viharok – esetében a helyi erőforrások kevésnek bizonyulhatnak. A szemléletváltás fontos dologra tapintott rá, de emellett kellene átfogó programok is, amelyek megkövetelik a megfelelő törvények betartását. Ezeket viszont nemzetállami – vagy annál is nagyobb – szinten lehet megszervezni, jogi formába önteni és betartatni. Végrehajtásukhoz az egyes államok – vagy nemzetközi szervezetek – erőforrásokat és eszközöket is nyújtanak, mert az átállás sokszor ezek hiányában marad el. Nagyon úgy tűnik, hogy a lokális megoldások preferálása inkább csak a gazdagabb társadalmakban járhat nagyobb sikerrel, a szegényebeknél forráshiány van.

Az igazi dilemma azonban a legsúlyosabb környezeti krízisnél, a klímakérdésnél jelentkezik. Említettük, Scruton a vészhelyzet meghirdetését, a klímakatasztrófa bejelentését túlzottnak tartja, mivel szerinte a klímakérdés sokkal összetettebb jelenség, tehát ebben a geofizikai és asztrófizikai tényezők is szerepet kell, hogy játsszanak. Vagyis több tudásra van szükségünk ezen a területen. Ez kétségtől igaz, mivel a tudásunk még nem teljes – ha az lesz egyáltalán. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) is erős vagy szigorú valószínűséggel számol, nem teljes bizonyossággal. De mégis az elővigyázatosság szellemében történő azonnali cselekvést sürget. S tegyük hozzá, hogy az erős valószínűség is olyan komoly tudományos magalapozottság, amelyben meg lehet bízni.

A klímakatasztrófa lehetőségének baljós kérdésében a könyv megírása óta eltelt tizenkét év sajnos nem Scrutont igazolta. Az extrém időjárási jelenségek, mint az aszályok, hóhullámok, heves esőzések, viharok, egyre erősebb hurrikánok és tájfunok, tornádók, jégesők, valamint a jórészt ezeknek köszönhető erdő- és bozóttüzek, villámáradások, földcsuszamlások és árvizek egyre sokasodó eseményei igazolják mindezt. 2022 nyarának történelmi léptékű aszálya az északi félteke sok térségében a legújabb, megkérdőjelezhetetlen bizonyíték. S az extrém időjárási jelenségek sora folytatódik. Úgy tűnik, a klímakatasztrófa hamarosan bekövetkezik.

A klímaváltozás esetében a lokális megoldások bár segítenek, de bizonyosan nem elegendők. Nem is lehetnek, mert az üvegházhatású gázok kibocsátása mellett egyéb faktorok együttes hatásáról van szó, melyek eleve globális térben helyezkednek el. Sőt, a pozitív visszacsatolási mechanizmusok, a szinergiák, valamint a kritikus vonalak

átlépése új szintre emelheti a kezdeti eseménysort. Ami azt jelenti, korántsem biztos, hogy a részeredmények megvalósulása elegendő a klímaváltozás komplex egészének kezeléséhez.

Tehát többszintű cselekvésre van szükség, amely átlépi a lokalitás határait, legalább nemzeti szintig bezárólag, vagy annál is tovább. A klímaváltozás ugyanakkor a legsúlyosabb krízistényező, amely a lakossági és ipari szennyezés kivételével tulajdonképpen minden egyéb környezeti probléma mögött ott van. S ma már nincs idő kísérletezni a megoldások kidolgozásával, hanem az erős valószínűség nevében cselekedni kell. Ami nem zárja ki az általános szempontok lebontását különböző kisebb elemekre.

Sőt, hogyha a globális felmelegedés mellett a világállapot egészét szemléljük, más faktorokkal együtt, az említett tizenkét éves időintervallumban, akkor a kép még szomorúbb. Az energiamixben a megújulók részaránya még a legfejlettebb térségek esetében sem javult érdemben az elmúlt évtizedben. Az erdőirtások messze meghaladják az erdőtelepítések mennyiségét. Az élővilág vad populációinak nagysága és a biodiverzitás egyszerűen csökken – a hatodik tömegkihalást éljük meg. A gleccserek és a jégsapkák zsugorodása felgyorsult. Az elsivatagosodás mértéke tovább emelkedett. Az óceánok felmelegedése tovább nőtt. Az újrahasznosítás szintje is alacsony, ami a lakossági és ipari hulladék felhalmozódásában érzékelhető. Ezekkel a jelenségekkel a híradások tematikus blokkjaiban szinte már naponta találkozhatunk. Vagyis az összes billenőponton komoly gondok vannak.

S ebben rejlik a koncepció igazi dilemmája: a helyi érdek, kötődés mit tud kezdeni a billenőpontokkal, amelyek létükben globális természeti elemek és globális közjavak? A fizikai közelség hiánya nem veti-e vissza a kritikus helyzetek észlelését? S mit tud tenni egy érintett közösség, ha a szennyezést alapjában véve nem ő okozza? A klímaváltozás egyre nyomasztóbb valósága tükrében Scruton koncepciója kiegészítésre szorul.

Ha ezen a gondolatsoron továbbmegyünk, akkor egy újabb, a szerző gondolatmenetéből fakadó dilemmával szembesülünk: a csak a lokálisra történő fókusz egy eltávolító magatartást is kiválthat, a „nem ránk tartozik” álláspontját, amely akár gátja is lehet az átfogóbb problémák kezelésének. Az *oikophilia* ekkor a közös emberi jövő elé emelhet akadályt. A kis léptékű megoldások önmagukban nem biztos, hogy elegendők a globális kihívásokhoz – húzzuk alá ismét.

Erre az óceánok szennyezése, felmelegedése, savasodása és túlhalászata szintén egy példa. A helyi kötődés nem tudja a nemzetközi vizek problémáit kezelni, mivel azok nem tartoznak a fennhatósága alá. S ez a bolygónk kétharmadát borító világóceán túlnyomó részében jelentkező dilemma! A szerző ebben a kérdésben már a koncepciója piaci megoldásokról töprengő fejezetében érzékeli a problémát, de alapvetésén nem változtat, miszerint lokális kezdeményezésekből, az érdekeltség kialakításából és a rugalmas ellenállóképesség (reziliencia) fokozásából kellene itt is kiindulni.⁴⁹

Végezetül a kollektív cselekvés területén is dilemmák rejlenek. Ami abból fakad, hogy az egyes lokalitások példája nem biztos, hogy másokat is követésre sarkall, mivel eltérők a preferenciák, a szándékok, a célok, mint ez már oly sokszor megtörtént. Vagy a politikai berendezkedés következtében nehéz az *oikophilia* érzését feléleszteni s környezetvédelmi fordulatot elérni. Scruton könyve helyteremtésről és a gyakorlati javaslatokról szóló fejezeteiben jelzi ezt a dilemmát is, de szerinte először a „megállapodott országokban” – amelyeket később úgy definiál, miszerint azok a nemzetállamok, ahol a jogrend, a demokrácia és a véleménynyilvánítás szabadsága felelősségtudatot hoz létre – kell elkezdeni a fordulatot, majd innen vesznek át példákat. A klímaváltozás kapcsán is ebben bízunk, s a megoldásból eleve kizárja Kínát, Oroszországot, a Közel-Kelet és Afrika egyes országait.⁵⁰

De pusztán a példamutatás elegendő lesz? Minden jogos bírálata és előremutató javaslata ellenére a Scruton által preferált lokális, helyi közösségi irányításra épülő ökológiai közgazdaságtan még mindig csak a közgazdaságtani gondolkodás és cselekvés perifériáját jelenti – még ha a szemléletben van is némi változás, s kis régiókra kiterjedő némi akciók születnek. Úgy tűnik, hogy a gazdasági növekedésre, a fogyasztás kultúrájára és a globális szereplők hegemoniájára épülő világgazdasági rendszer csak kevésbé érzékeli a környezeti krízist.

Véleményünk szerint Roger Scrutonnak abban igaza van, hogy a környezetvédelemnek lokális kötődésre kell támaszkodnia, de a megvalósításban már az állami szerepvállalás az elsődleges. Ebben segíthet a globális gondolkodás által életre hívott környezet-tudatosság. Ahogy az attitűdváltásban az *oikophilia* is. Rendszerszintű változásra van szükség, globális és lokális szinten egyaránt.

JEGYZETEK

- 1 Roger Scruton: *Zöld filozófia – hogyan gondolkozunk felelősen a bolygónkról?* Ford: Szilágyi-Gál Mihály, Zsélyi Ferenc, Budapest, 2018, Akadémiai Kiadó.
- 2 I. m. 25. o.
- 3 I. m. 32–37. o.
- 4 I. m. 37. o.
- 5 I. m. 53–58. o.
- 6 I. m. 55. o.
- 7 I. m. 68–69. o.
- 8 I. m. 76–85. o.
- 9 I. m. 85–86. o.
- 10 I. m. 84. o.
- 11 I. m. 90–93. o.
- 12 I. m. 103–133. o.
- 13 I. m. 109. o.
- 14 I. m. 125–126. o.
- 15 I. m. 181–188. o.
- 16 I. m. 189. o.
- 17 I. m. 192–193. o.
- 18 I. m. 39–40. o.
- 19 I. m. 107–119. o.
- 20 I. m. 111–112. o.
- 21 I. m. 38. o.
- 22 I. m. 16–17. o.
- 23 I. m. 135–160. o.
- 24 I. m. 29. o.
- 25 I. m. 203–244. o.
- 26 I. m. 357. o.
- 27 I. m. 354–355. o.
- 28 Uo.
- 29 Jonas, Hans: Miért tárgya a technika az etikának? Öt ok. Ford: Molnár László. In Molnár László (szerk.): *Legyenek-e a fáknek jogaik?* Budapest, 1999, Typotex Kiadó, 69–76. o.
- 30 I. m. 72. o.
- 31 <https://www.worldometer.info>, <https://ksh.hu/kiadvanyok> (Utolsó megtekintés: 2022.12.14).
- 32 Scruton: i. m. 392. o.
- 33 I. m. 355–381. o.
- 34 I. m. 381. o.
- 35 I. m. 68–69. o.
- 36 Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom*. Ford: Berényi Gábor, Kerékgyártó Béla. Budapest, 2003, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 407–420. o.
- 37 I. m. 420–426. o.
- 38 Scruton: i. m. 140–142. o.
- 39 Beck: i. m. 417–420. o.
- 40 Scruton: i. m. 203–278. o.
- 41 Horváth Balázs: Növekvő népességgel a fenntarthatóság felé? In uő. (szerk.): *Ökológiai lábnyom és fenntarthatatlanság*. Budapest, 2016, L'Harmattan Kiadó, 253–262. o.
- 42 Arne Naess: *Önmegvalósítás: avagy a világbanvaló-lét ökológiai megközelítése*. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. Budapest, 2005, L'Harmattan Kiadó, 221–228. o.
- 43 Scruton: i. m. 194–197. o.
- 44 Lásd ehhez például: Peter Singer: Minden állat egyenlő. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): i. m. 39–49. o.
- 45 Horváth: i. m.
- 46 Scruton: i. m. 310. o.
- 47 <https://www.footprintnetwork.org>, <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20211005/ezek-az-orszagok-felelossek-leginkabba-klimavaltozasert> (Utolsó megtekintés: 2022.12.14).
- 48 Hans Jonas: Az emberi cselekvés megváltozott természete (ford.: Györfly Miklós). In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika*. I. m. 27–28. o.
- 49 Scruton: i. m. 143–147. o.
- 50 I. m. 349. és 380–381. o.

Heidegger a *Fekete füzetek* tükrében¹

„Alles, was »ist«, »ist« *Seyn*.“²

Bevezetés: Hogyan olvassunk Heideggert?

Heidegger munkáinak olvasása közismerten nehéz. Ám e nehézségeket növeli, ha Heidegger munkáit fordításban olvassuk. Aki a szövegeit egyebek mellett csak angol, francia, olasz vagy magyar fordításban ismeri, nem tudhat arról a stilisztikai és tartalmi erőről, amely e gondolkodót eredeti fogalmazásaiban jellemzi. Messze túllép azon, amit Nietzsche írásairól szoktunk megállapítani: költőisége, gondolati tömörsége, látónoki többértelműsége Nietzschét a német irodalmi nyelv mesterévé avatja, s ezt alig tagadhatja bárki, aki munkáit eredetiben olvassa. Heidegger eredeti munkáinak filozófiai konnotációs hálója Nietzschénél jóval szerteágazóbb és összetettebb. Fogalmazása – legáltalábbis a szándékolatlan kriptikus szövegek megjelenése előtt – messzemenően világos, logikus, egyértelmű. Ez a *Lét és időre* éppúgy áll, mint rövidebb írásaira, amelyek később gyűjteményekben jelentek meg.³ A *Lét és idő* egyesíti a skolasztikus aprólékosság és a fenomenológiai precizitás jellegzetességeit a szerzőre már akkor jellemző többjelentésűség, poliszémia tudatos alkalmazásával. Ám a *Lét és idő* közelebb áll Husserl fenomenológiai szövegeinek szabatoságához, mint Heidegger későbbi költői szövegeihez. Ez utóbbiakban nem egyszerűen új terminológia megteremtése megy végbe, sokkal inkább problémafeltárás, meghatározás és kibontás, ami a korábbi nyugati filozófiatörténetben példátlan. Ezért is állítom, hogy a „fenomenológia ívén” (a klasszikus fenomenológia történetében) Heidegger a legmagasabb pont, amelyet a gondolkodás elért.⁴ Az ebben az időszakban született Heidegger-művek olvasásához mindenekelőtt figyelem és türelem szükséges, eltűnődés a szerző állításain.

Az életmű második felében – tehát nagyjából a *Kant és a metafizika problémája* kötetét követően⁵ – megjelent szövegek értelmezése már nagyobb elmélyülést igényel. Több oka van ennek. Először is a gondolatmenetek sűrűsége: az egyes mondatok szinte önálló, tömörített argumentumok. Másodszor a szövegek elliptikussága, azon tulajdonságuk, hogy egy-egy gondolatmenet bizonyos lépéseinek említése kimarad, s az olvasó feladata, hogy mintegy hidat képezzen az állítások között, vagy eltűnődve a szövegen, aláereszkedjen a völgybe, s onnan emelkedjen fel a következő állítás hegycsúcsára. Harmadszor emeljük ki azt a sajátos módot, ahogyan Heidegger a német filozófiai nyelvet használja: egyszerre épít a kifejezések eredeti filozófiai jelentésére (például *Dasein*, Christian Wolff óta az *existentia* fordítása), másrészt asszociációs körére is (*Dasein* mint jelenlét, meglét, természetes adódás). Negyedszer az alemann szerző nem egyszerűen interpretátora korábbi gondolkodóknak és gondolataiknak, hanem gyakran teljes újraértelmezésüket kínálja. Főképpen Kant-könyvétől kezdve a filozófiatörténet jelentős alakjainak értelmezésében hasonlóan jár el, mint a német nyelv filozófiai alapszávaival: egyrészt megragadja néhány alapvető gondolatukat, másrészt újszerű és nehéz értelmezésekbe bocsátkozik, amelyek saját gondolkodásának újdonságát hivatottak kifejteni.

Ezért Heideggert németül kell olvasnunk, különben nem látjuk a jelzett asszociációs kört. Kicsit hasonló helyzetben vagyunk Heidegger legtöbb szavával, mint Hegel *aufheben*jével. A bevettnek számító magyar fordítás, a „megszüntette-megőriz” nemcsak azért problematikus, mert semmi köze a német szó egyszerűségéhez és világosságához,

hanem főképpen azért, hogy kimaradt belőle a hegeli *aufheben* döntő jelentése: felemel, magasba emel. Ám épp ez utóbbi a lényege Hegel elgondolásának, vagyis a végső szintézis; ezért ez a magyarítás félrevezetőnek minősíthető. A latinizáló fordítás (szubláció, a *sublatio* főnévből, melynek igei alakja *sustollere*) kétségkívül jelenti mind a felemelést (*elevatio*), mind az eltávolítást, megszüntetést (*abrogatio*), ám nem tartalmazza a megőrzést. Főképpen: még a latin szavakat sűrűn használó nyelvekben, pl. az angolban sem elég világos, hogy a *sublate* mit is jelent. Ám az *aufheben* németül egyszerű és világos, miközben poliszemikus. Heidegger egész nomenklatúrája ilyen, még ha egyes kifejezései szokatlanok, későbbi kifejezései, például a *Gestell* („állvány”) modorosnak hatnak.⁶ Ám Heidegger a legtöbb esetben a kifejezések alapjelentéséből indul ki, olykor továbbértelmezve ezeket, például az első ízben nyomatékos jelentőséggel általa használt kötőjeles írásmóddal, amivel rávilágít az összetétel tagjainak sajátos jelentésére. Például a *Vorstellung* jelentése: elképzelés, képzet, a filozófiai nyelvben az idea hagyományos német fordítása. Amikor Heidegger a *Vor-stellung* kötőjeles alakot használja, rá akar világítani arra, hogy a szó alapvetően *elő*állítás jelentéssel bír. Ez a jelentés illeszkedik Heidegger azon felfogásához, amely szerint a szubjektum-objektum kettősség, az ebből fakadó ismeretelmélet, amely az idea, a képzet fogalmi körül kristályosodott ki, egy másodlagos tárgyiságot „állít” (be-, ki-, fel-, elő- stb.), amelynek elkerülhetetlen következménye a technika modern korban kiemelkedő világa, vagyis a *Gestell*, az *állvány* túltengése, zsarnoki eluralkodása. Maga a *Gestell* szó alakilag is kötődik a *vorstellen* befejezett alakjához: *vorgestellt*, *vor-gestellt* (előállított, felállított, elképzelt), innen: *Gestell*.⁷

A „Hogyan olvassunk Heideggert?” kérdésre azt az összefoglaló választ lehet adni, hogy holisztikusan. Ez annyit jelent: szükséges megértenünk a heideggeri gondolkodás egészét, amennyire ez lehetséges, mégpedig abban az összefüggésben, amelyben ez a gondolkodás elhelyezkedik. S ez az összefüggés a nyugati filozófiáé. Ezért a nyugati gondolkodás hagyományát kell ismernünk a maga összefüggésében és összefüggéseiben ahhoz, hogy Heidegger sajátosságát, egyes állításainak beágyazottságát, illetve újszerűségét megragadhassuk.⁸

Legyen szabad itt egy klasszikus párhuzammal élnem: Ágoston gondolkodása magával ragadó, eredeti, valamint bizonyos pontokon újszerű. Ahhoz, hogy Ágoston gondolkodását megértsük, egyrészt magát a szerzőt kell gondolkodása egészében felfognunk, amihez kiváló kiindulópontot jelent klasszikus munkájának, a *Vallomás*oknak olvasása. Másrészt ismernünk kell a kontextust, amelyben élt és dolgozott, vagyis a görög filozófiát, a latin előzményeket, a keresztény iratokat, sőt Ágoston sajátos társadalmi helyzetét, pun (föníciai) anyanyelvét is. Nyilvánvalóan nem a specifikus ismeretek túlzott bőségére gondolok itt, hanem az összefüggések megragadására. Ekképpen lehetséges Ágoston írásait megértenünk mind magukban, mind összetartozásukban a korszak előzményeivel és jelenével.

Ehhez hasonló a helyzet a legtöbb gondolkodóval, de különösen Heideggerrel, mivel ő – akárcsak Ágoston – egy korszakhatár gondolkodója, aki egyszerre összefoglal, sajátosan értelmez és radikálisan meghalad. Érteni szükséges saját magát saját maga alapján, de még inkább a XIX–XX. századi filozófia legfontosabb fejleményeinek közegében, sőt, a nyugati gondolkodás egész hagyományában. Így válik lehetővé annak megértése is, hogy Heidegger mi módon haladja meg a korát, és mutat előre.

Mínderre következhet az értékelés, amelynek egyik oldalán talán Alasdair MacIntyre szélsőséges állásfoglalása helyezkedik el – miszerint Heideggert a francia tisztnek, aki 1945-ben letartóztatta, a helyszínen agyon kellett volna lőnie (*sic!*) –, a másik oldalon pedig egyes Heidegger-filológusok szinte kultikus viselkedése.⁹ Ha megértjük Heideggert,

megértjük átfogó jelentőségét is a nyugati gondolkodás egészében, de egyben azt is, hogy egyetlen gondolkodó, legyen szó akár az isteni Platónról, akár az emberi Heideggerről, sem állhat kritikán felül.

A Fekete füzetek jellemzése

A *Schwarze Hefte* (továbbiakban *Fekete füzetek*) az említett olvasási problémákon túl formai nehézséget is tartalmaz, tudniillik a műfaj szokatlanságát. Peter Trawny pontosan fogalmaz, amikor Heidegger összkiadásának vonatkozó kötetei utószavában azt állítja, hogy „A 'Fekete füzetek' formája a maga módján nemcsak Heidegger munkáiban egyedülálló, hanem az egész XX. századi filozófiában.”¹⁰ Trawny megállapítása szerint a *Fekete füzetek* egy *Denktagebuch*, gondolati napló. Maga Heidegger azt állítja, hogy a jegyzetanyag nem egy rendszeres mű alapjául szolgál, hanem sokkal inkább „az egyszerű megnevezés kísérleteit” tartalmazza.

E kísérletek jelentősége abban a Leibniztől idézett mondatban ragadható meg, amelyet Heidegger mottóként helyezett el az egyik *Anmerkungen*-gyűjtemény elején: *Qui me non nisi editis novit, non novit.*¹¹ Az idézetben a *non* aláhúzott, amivel Heidegger nemcsak azt kívánta jelezni, hogy egyetért Leibniz állításával, hanem a *Fekete füzetek* életműbeli jelentőségét is kiemelte. Arról van szó, hogy ez a naplófolyam (1931-től az 1970-es évek elejéig) a publikált művek háttérét, összefüggéseit világítja meg. Ennek fontossága annál világosabb, minthogy a szerkesztő, Peter Trawny közléseiből tudjuk, Heidegger a *Fekete füzetek* hátrahagyott anyagát az eredeti feljegyzései alapján átírta, átmásolta azokba a füzetekbe, amelyekről a sorozat a nevét kapta.¹² Tehát nem az eredeti naplófeljegyzéseket látjuk magunk előtt, hanem átszerkesztett, megrostált, tudatosan kiválogatott anyagot, önálló alkotást. Ezért állítható, hogy Heidegger fő művei nem érthetők kellőképpen a *Fekete füzetek* szövegei nélkül. Ennek megállapítása egyben feladat kijelölés is, amely a heideggeri életmű jövőbeli értelmezésére vonatkozik.

Heidegger egyrészt a hagyományos értekező próza vonalát folytatta disszertációjában, habilitációs írásaiban, a *Lét és időben*. Másrészt fokozatosan kiépítette sajátosan sűrű, esz-széizstikus prózáját, amely nem tér el az értekező próza nyugati hagyományától, de azt különleges hőfokra hevítette. Ezt a vonalat folytatta számos későbbi írása, így a *Levél a „humanizmusról”* háború után publikált szövege. Mindezzel párhuzamosan készült a továbbfejlesztett értekező prózai forma, amelynek középponti kifejezése a *Beitrag zur Philosophie. Vom Ereignis*, mely az életmű középső szakaszának stilisztikai és tartalmi fordulatót foglalja össze.¹³ A *Vom Ereignis* alkotói vonala sajátos szövegvilágot mutat, amelyben a korábban poliszemikus írásmódot a kriptikus írásmód váltja fel. Kriptikusnak, rejtelmesnek nevezjük ezt a stílust azért, mert a mindenkor adott poliszémia határain túl lépve, sokszor nyelvtanilag is töredékes mondatokban kifejezve a szerző olyan gondolatvilágot tár fel, amely messze nem érthetetlen, ám a felfogásához elmélyült meditáció szükséges. A *Vom Ereignis* ekképpen épül fel, ám bevezetője (Der öffentliche Titel: Beitrag zur Philosophie und die wesentliche Überschrift: Vom Ereignis) még a poliszémia szerint fogalmazza meg teljes világossággal ezen írásmód lényegét:

Már nem arról van szó, hogy *valamiről* értekezzünk s ekképpen valamit tárgyá tegyünk, hanem arról, hogy az esemény körébe kerüljünk. Ez azonos az ember lényegi változásával, amelynek során „az értelmes állatból” (animal rationale) ittletté változik. Ezért a megfelelő cím így hangzik: *Az eseményről*. Ám ez nem azt jelenti, hogy valamit hírül vagy valamiről hírt adunk, hanem: Az esemény által megtörténik a léthez és a lét igéjéhez való gondolkodó-kimondó odatartozás.¹⁴

Ebben az összefüggésben a *Fekete füzetek* összetett képet mutat. Az első kötetek (a Heidegger-összkiadásban Gesamtausgabe 94–98.)¹⁵ visszatérnek az értekező próza hagyományához, olykor vázlatosan, máskor a költőiséghez közelítő módon, de semmiképpen sem elrugaszkodva a tradicionális kifejezésrendszertől. Ezért az olvasó először arra figyel fel, hogy a *Fekete füzetek* leginkább olvasónaplóra emlékeztet, hiszen nemcsak filozófiai, hanem történeti, sőt életrajzi pontokat is megnevez, olykor kifejt. A középponti gondolatok rímelnék más, a korszakban keletkezett Heidegger-művek gondolataival, így a „léttörténelmi íráskéival”. Ilyenek a *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* (Gesamtausgabe 65. 1936–1938), *Besinnung* (Gesamtausgabe 66. 1938/39), valamint a későbbi *Geschichte des Seyns* (Gesamtausgabe 69. 1939–40), *Über den Anfang* (Gesamtausgabe 70. 1941), *Das Ereignis* (Gesamtausgabe 71. 1941–42).

Az életműkiadás utolsó három kötete (*Vier Hefte I–II* [Gesamtausgabe 99.]; *Vigiliae I–II / Notturmo* [Gesamtausgabe 100.]; *Winke I–II* [Gesamtausgabe 101.], ill. *Vorläufiges I–IV* [Gesamtausgabe 102.]) elegyíti az értekező prózát és a heideggeri sajátos kifejezésrendszer poliszemikus alkalmazását. A poliszémia ismételten áthajlik a kriptikus stílusba. Az egyes szövegek vázlatok, feljegyzések, töredékek, akár csak egy-egy mondatos megjegyzések. A *Vorläufiges* feljegyzései egyre foszlányosabbak, ahogyan az utolsó szövegekhez közelítünk. Mindez mégsem teszi lehetetlenné a szövegek értelmezését. Az első *Fekete füzetek*beli feljegyzés 1931-ből így szól:

Mit kell tennünk? Kik vagyunk? Miért kell lennünk? Mi a létező? Miért történik a lét? E kérdések felől az egység felé emelkedni: a filozofálás.¹⁶

Az utolsó bejegyzés 1972 körül ekképpen:

○ Hogyan gondoljuk el a dolog/világ felől az állvány *tartalmát* dologszerűen-világian? A tartalmat – a fordulatban megtartva – nem csak megtartani kell; először itt kezdődik a voltaképpeni igazolás – mivégre? A különbözős nyelve végett. ○ Tartás és F.T.¹⁷

A két bejegyzés között szembevetendő a különbség: az első a hagyományos filozófiai kérdéseket nevesíti, ezek *Aufhebung*-jellegű meghaladását írja elő bizonyos egységes filozofálás végett. Itt felismerhető Kant egyik alapkérdése, amelyet továbbiak követnek, s a legfontosabb: Miért van a lét egyáltalán? Miért történik? E kérdés számos heideggeri gondolatmenethez kapcsolódik az életműben s jelzi a korábbiaknál mélyebbre hatoló kérdezés követelményét. Az utolsó naplóbejegyzés szinte maradéktalanul kriptikus. A szöveghez rajzolt vonalakat, köröket (melyeket a nyomtatott kiadás feltüntet) a jelen szövegben nem reprodukálom maradéktalanul, a szavak lefordítása önmagában is nehéz. Az első mondatban az „állvány”, a *Ge-Stell* fogalmát kívánja visszaadni, amely a technika heideggeri kritikájának átfogóbb elgondolása. A *Ge-Stell tartalma* vagy *tartama* oly mértékben pragmatikus és technikai úgy fizikailag, mint ideológiailag, hogy *elgondolása* sajátos problémát vet fel. Ezt a tartalmat a világ/dolog felől értjük meg, mivel ezek konkrétuma képződik le az állvány megannyi formájában (ideértve az elő-állító gondolkodást). A tartalmat a *Kehre* körében kell megtartani, innen, vagyis a lét belső fordulatosságából juthatunk kellő elgondoláshoz. A *Kehre*, a fordulat ugyanis a lét eseményszerűségének a kifejezése. S ebben felfogva, értve, elhelyezve a tartalmat (az állvány konkrétumát), nyílik meg a lehetősége annak, hogy valódi megértéshez, igazoláshoz, *Verwahrung*hoz, a lét őrzéséhez jussunk. Ennek célja végeredményben az

elkülönbözés, az *Unter-Schied* nyelvének kialakítása. Az elkülönbözés, *Unter-Schied*¹⁸ a lét fordulatosságának azon eseménye, amelyben az állvány lehetővé és ténylegessé válik, ami lehetővé és ténylegessé teszi a létről való beszédet (a létről való beszédet, ha szabad ezt ideidézniem).¹⁹ Ez a nyelv tárja fel a tartalomnak nem csupán tartását, megtartását, felfogását (*Erhalt*), hanem *Verhalt*tát is, azt a sajátos kapcsolatot, amely a létről való beszédet igazolja. Az utóbbi német kifejezés alapja a *Verhältnis* (viszony), amelyben Heidegger a *Halt* főnevet emeli ki, amelynek jelentése megőrzés, védelem, tartás, gondozás. A *Ver-Halt* egyszerre utal a viszonyra (lét és létező között), illetve arra, hogy az eredeti létviszonyt lehetővé és ténylegessé tevő fordulat nyelvi kifejezése egyben a lét gondozása, őrzése, támogatása – a gondolkodás által. A *Ver-Halt* alapvető mozzanatát a szerző visszatérően a V.H. rövidítéssel írja. A magyar fordításban „Tartás és F.T.” jelentése: Tartás és Fenn-Tartás, vagyis az állvány tartalmának elgondolásában és megnevezésében létrejövő nyelv tevékenysége, amely által a tartalmat a létben fogja fel és ekképpen a létben tartja fenn. Ezen a módon a nyelv a lét eseményszerűségét gondolja el az állvány felől, ami nem az utóbbi felszámolását, hanem a lét fordulatosságában elfoglalt funkcióját jelenti.

Később még további adalékokkal szolgálók e szövegeket illetően. Annyit már most világosan láthatunk, hogy a naplóbejegyzések egy viszonylag széles körben érthető, mondhatjuk, exoterikus filozófiai kérdéssor vonalát követve („Miért van lét egyáltalán?”) a filozófia ezoterikus (csak keveseknek szóló) újragondolása felé mutatnak („*Erhalt und V.H.*, tartás és fenntartás”). Az újragondolás célja, hogy a radikális kérdést átvezesse a gondolkodás korábban ismeretlen körébe, a voltaképpeni közegébe, amelynek nyelvét még Heidegger is csak sejteni képes. A *Vorläufiges* – a *Fekete füzetek* utolsó kötetének címe – egyszerre jelenti az „átmenetiséget” (*vorläufig*, átmeneti) és az előzetességet (*Vorläufer*, előfutár; *vorläufig*, előzetesen): ez a gondolkodás átmeneti, s *ekképpen* hírül adja, megelőlegzi a voltaképpent.

Műfajilag a következőt tartom fontosnak: lehet, hogy a *Fekete füzetek* a XX. századi gondolkodásban egyedülálló formát mutat, de ez nem áll a nyugati gondolkodás történetére. Pascal *Gondolatai* ugyan szándéktalanul mutatnak hasonlóságot Heidegger naplóival, hiszen a francia tudós esetében valóban töredékben maradt mű jegyzeteiről van szó. Ám az alexandriai eredetű „szóttesek”, „szőnyegek” (*sztromateisz*) műfaja oly sokrétűen kidolgozott volt és oly mélyen hatott a nyugati gondolkodásban, hogy az ehhez való formai sajátosságot nem tekinthetjük véletlennek. Gondoljunk Alexandriai Kelemen *Sztramateisz* című munkájára, amely egyfajta szabadon szótt gondolati napló, minden rendszeresség nélkül. Ha egy gondolatmenet véget ér, a szerző a legönkényesebben kezdhet hozzá a következő, rövidebb vagy hosszabb feljegyzés kibontásához. Jegyezzük meg, hogy Ágoston *Isten államáról* című műve – Heidegger ifjúkorában sokat olvasott szövege – ugyancsak a szóttes műfajához tartozik.

Néhány kiemelkedő gondolat

A megjelent köteteket két szempontból vizsgálom: a jelentős alkotók nevéhez kapcsolódó gondolatok, illetve egyes, Heideggerre jellemző fogalmak szerint. Egyikre nézve sem kínálhatok teljes körű értelmezést, csupán néhány jellegzetes mozzanatra szorítokozom. A nevek körében érdemes megnézni, Heidegger hogyan viszonyul Platónhoz, Kanthoz, Nietzschehez, illetve kortársai közül különösen Jaspershez, aki 1945 után átvette Heideggertől a „vezető német filozófus” szerepét.²⁰ Emellett vizsgálom Heidegger Sartre-ra vonatkozó jegyzeteit is. A fogalmak körében teljességre törekvés nélkül a lét–~~lét~~,²¹

a história–történelem, a machináció–csinálmány–állvány, a gigászi–óriási fogalmait, majd az ember állati voltának tételét veszem szemügyre. Végül követem Heidegger egy felvetését, és összevetem a *Lét és idő* 44.§-át Husserl *Ideenjének* 44.§-ával – s ennek interpretációja során hozzáfűzöm azt is, ami e tanulmány szerzőjének könyve, a *Vallásbölcsélet* 44. §-ában idetartozik.

(Platón) A *Fekete füzetek* lapjain Platón neve főképpen a platonizmus filozófiatörténeti összefüggésében kerül elő, de azért van néhány olyan elemzésünk, amely magának a filozófusnak az alap gondolatait taglalja. Fontos a *Gesamtausgabe* 94. kötetében található fejtegetés. Itt a platóni gondolkodás alapkérdését teszi fel a szerző, sokkal világosabban, mint más munkáiban:

Platón – de az nem vezet sehová, ha a korábit megértés nélkül, félreértve megismételjük és az ideák támogatását követeljük. S még kevésbé vezet bárhová, ha az ideát mint az érzékfelettit és érzéktől menteset megvetésben részesítjük, szemben az érzékivel, amelyet azonban meg kell erősíteni. Egyik esetben sincs szó a Platónnal való *igazi* gondolkodói összeütközésről, amely utóbbi csak akkor következhet be, ha elég erősek vagyunk feltenni a kérdést: mi történik, amikor az ideát mint *ousziát* vesszük és egyben az idea *noeinje* az ember lényegének alapmeghatározásává válik? Mennyiben van itt szó egy feltáratlan és kikérdezetlen történés utolsó kifejtéséről, amelyet a görögök *alétheiának* neveztek s ezzel többet jeleztek és lepleztek le, mint amivel képesek voltak szembesülni?²²

Az idézetben a kérdés a legerősebb (melyhez erősnek kell lennünk): az arra való rákérdezés, hogy a létnek mint ideának az állítása miképpen teszi felfoghatatlanná a „történe””, amelybe az ember mélyebben beletartozik, mintsem azt az ideára irányuló megragadó gondolkodás (*noein*) felfogni képes.

Hasonló tartalmú megjegyzéseket találunk elszórtan a *Fekete füzetek* más kötetiben is. A jónak mint „léten túli” valóságnak ismert platóni elgondolása kapcsán Heidegger megjegyzi, hogy a jó – amelyet sokan az istenséggel azonosítottak – éppen e meghatározás által (mint a léten túli) léthez kötött, ahhoz hasonlóan, ahogyan az öröklét mint *nunc stans* a *nunc fluens*-ként meghatározott időhöz kötött.²³ Ezzel Heidegger azt az ismert állítását ismétli meg, amely szerint valaminek valamitől való megkülönböztetése, minden nyomatékosítás ellenére, épp e megkülönböztetés által kötődik ahhoz, amitől megkülönböztetjük.

Egy további helyen a szerző némi éllel jegyzi meg, hogy sokan mily örömmel fogadják, amikor Werner Heisenberg fizikus, a kvantumelmélet egyik megalkotója, a két-rés-kísérletek értelmezése kapcsán visszatérően Platón mély meglátásaira hivatkozik a valóság alapjelleget illetően. Heidegger szerint ez a hivatkozás természetes, de semmiképpen sem épületes. Platón ugyanis a nyugati metafizika megalapítója, amely metafizika az előállító (*vor- und herstellende*) gondolkodás alapja, mely utóbbi egyenesen vezet a technika uralmához, vagyis a földtől való elszakadáshoz és a modern talajtalanság kialakításához.²⁴ E talajtalanság az emberiség elpusztításával fenyeget; olyan átalakulást előlegez, amely már nem írható le a metafizika kategóriáival. S ehhez képest némiképp kedvezőbb az utolsó kötet megjegyzése, mely szerint ha Platón idea-fogalmát az *alétheia* eredendő feltártságában fogjuk fel, az idea – mint kinézet, látvány – már nem is annyira negatív, elidegenítő.²⁵

Ez az utóbbi megjegyzés rávilágít Heidegger kritikáinak kettősségére. Mert egyfelől ez a kritika eltalálja az általános embert (*man*), az apriorisztikus vagy transzcendentális gondolkodást, a technikát, a humanizmust, az elő- és felállítás, s mindenekelőtt a nyugati metafizikát. Másfelől mindebben valami mélyebb összefüggés tárul fel, amit a jelen dolgozat mottójában is kifejeztem, s amely összefüggés a létvalóság teljesebb megértésére utal.

Heidegger ezen munkáiban Platón visszatérően a Platón–Kant–Nietzsche-vonalon szerepel mint az a szerző, akinek alapvetését a kereszténység nemcsak minden további nélkül befogadta, hanem még – a latin gondolkodás sarkító tendenciájának köszönhetően – föl is erősítette olyannyira, hogy az érzékfeletti és az érzéki egymás ellentétéként jelennek meg, és ezzel mind az érzéki, mind a nem érzéki voltaképpen valóságát elhomályosítják. Am mindebben a létvalóság folyamatait ismerhetjük fel.

(*Kant*) A Gesamttausgabe 95. kötetében Heidegger gúnyval adja elő a Kant ellen megfogalmazott ellenérvet, mely szerint Kant túlságosan elvont, absztrakt, kozmopolita és univerzalista gondolkodó, nem kötődik a német népiséghez, ezért félre kell tenni.²⁶ Ezt követően, „komolyra fordítva a szót”, Heidegger felvázolja Kant fontosságát. Ennek lényege a szubjektum transzcendentális jellege, amely által az alany elveszíti szubsztanciális realitását és kiszolgáltatottként, fenyegetettként jelenik meg. Ezzel Kant meghaladja a szubjektivizmus modern szellemét, noha egészében véve mégis ebben az összefüggésben helyezkedik el. A transzcendentális bizonyos mértékben a platóni *meta*, az idea utóhatása, ám ennek egyben újszerű, sajátos, a *Dasein* későbbi felfogását bevezető újraértelmezése. További érdeme Kantnak, hogy a szubjektum szubjektivitásának felfogásával megmentette az embert a pszichologizmus és a biologizmus csapásától, amely a XVIII–XIX. század fordulóján (főképpen a francia és angol empirizmus és szcientizmus körében) már erőteljesen jelentkezett. Kant az ember emberségét gondolta el, s ekképpen újabb lépéshez adott lökést, tudniillik a platonizmus későbbi leküzdéséhez. Heidegger Kant-felfogása itt is, miként a *Kant és a metafizika problémájában*, egyszerre találja átütő erejűnek e gondolkodót, egyben olyannak is, akit meg kell haladni.

Hozzá kell tenni, hogy amennyire értékelhetőnek tartja Heidegger a kanti gondolkodást, annyira felszínesnek, formálisnak, számítónak a neo- vagy újkantianizmust. Míg Kant képes volt a transzcendentálist a valós gondolkodás keretébe illeszteni, a követőinél s különösen a későbbi újkantianusoknál mindez a szubjektum valóságának elkerülésére irányuló törekvés hordozója lett. Itt Heidegger egyértelműen Husserlre is utal, amennyiben mentorával és professzori elődjével szemben kiemelkedő vádként fogalmazta meg a faktikus „átugrását”.²⁷ Figyelemre méltó, hogy a sokszor az újkantianizmussal szembenállónak tekintett egzisztencializmus Heidegger számára ugyancsak az újkantianizmus hatása, mivel olyan szubjektummetafizikát kínál, amely képtelen felfogni a létkérdést. Másképpen fogalmazva: az egzisztencializmus mint szubjektummetafizika a létező elsőbbségének a sajátos hangsúlyozása, amiképpen az újkantianizmus is, ám míg ez utóbbi absztrakt, az előbbi realista, sőt olykor pszichologizáló-biologizáló realizmus jellemzi.

Felmerül az a jellegzetes heideggeri gondolat is, hogy Kantot megérteni csak a saját problémáfelfogása szerint lehetséges.²⁸ Ez a megfogalmazás abban is eligazító, hogy maga Heidegger miképpen látná filozófiailag értelmesnek a saját életművének értékelését.²⁹ Továbbá Heidegger – Kant visszatérő és korlátozott dicsérete mellett – erős kritikát is megfogalmaz. Eszerint:

Kant *Tiszta ész kritikájának* alapjául a létező bizonyos kifejtése szolgál, amely a létezőt mint jelenvalót gondolja el, a Newton értelmében vett matematikai-fizikai jelenlevő képzeteként. Kant sehol nem veti fel a lét mint lét kérdését, vagyis a lét és a létező különbségét és ennek eredetét. Kant megmarad a létfeledésben. Kritikája metafizikai, a fizikára tekintettel – felfogása ugyanaz, mint Arisztotelészé, noha azt átfogóan átalakítva.³⁰

Heidegger ezen bírálata több változatban előfordul, pl. úgy is, hogy Kant nemcsak a létet nem gondolta el, hanem a dolgot sem, mivel ez utóbbi esetében a magánvaló és az észlelt dolog, a *numenon* és a *phaenomenon* megkülönböztetése mellett nem vizsgálja, hogy mi a dolog önmagában.³¹ Ez a hiány azonban abból fakad, hogy kritikája maga is kritikára szorul, a különbség mondásának kritikájára (*Kritik der Sage*), vagyis a heideggeri létgondolkodásra.³²

Kant tehát egyszerre fontos viszonyítási pont, aki a nyugati metafizikát megkísérelte meghaladni. E kísérlet felemás, mert miközben az alanyt a középpontba állította, ezt is a szubjektum-objektum metafizikai ellentéte közegében fogta fel. A Kant-követők azonban nem észlelték a kritikai filozófia valós eredményét, ezért formálisan, felszínesen, érvénytelenül alkalmazták e filozófia eredményeit. A több szempont szerint is újkantianusnak számító Husserlrel szemben már más a vád: ő a fakticitást nem volt képes bevonni mérlegeléseiibe.

(*Nietzsche*) Heidegger felteszi a kérdést: Kicsoda Parmenidész? Kicsoda Kant? Ki Nietzsche? Válasza minden esetben: Parmenidész. Kant. Nietzsche:

Mindegyik saját maga. Minden önmaga: az ugyanaz. Mindegyik meghatározója a maga „van”-jának. Ez a van: a lété. A lét a ~~lét~~. A lét a szokás azonosságában van ...³³

Az idézet a heideggeri létfilozófia kriptikus soraival folytatódik, melynek fordítási kísérletétől itt eltekintek. Az állítás az, hogy ezek a kiemelkedő gondolkodók valamennyien a ~~lét~~ (*Seyn* mint *Seyn*, ~~lét~~) sajátos működésében helyezkednek el mint ezen működés azonosságának ugyancsak sajátos mozzanatai. Mint ilyenek, a lét segítői, mivel a létnek szüksége van (*braucht*) az emberre ahhoz, hogy legyen.³⁴ E segítség közvetlen, azonnali, helyettesíthetetlen, lényegi. A „halandók” a létesemény megnyílásában mintegy egyesülnek, vagyis a gondolkodók valamiképpen mind a létgondolkodás lényegi szolgálatát végzik. Ennyiben a gondolkodástörténet egyetlen egységben oldódik fel, a külsőleges, leíró, pozitivistá történetírás (*Historie*) pedig értelmetlen. Nietzsche ebben a kontextusban helyezkedik el.

Az ismert heideggeri tétel szerint Nietzsche a nyugati platonizmus beteljesítője. E felfogás mögött az a mélyértelmű belátás áll, hogy egy jelenség, egy felfogás legélesebb tagadása, ellentétébe való átfordítása magának a jelenségnek vagy felfogásnak az összefüggésébe tartozik, annak kifejlése. Nietzsche a platonizmus ezen extrém tagadója, vagyis – pozitív állításán keresztül – végső megvalósítója. „Isten halott” – e híres állítás, mint Heidegger mondja, még mindig a kereszténység nyelvét alkalmazza.³⁵ S a platonizmus tagadása is platonizmus, tudniillik fordított platonizmus, ahol az idea helyét az élet, az érzéki, a reális veszi át, ám ez a reális ideális, amelynek megvalósulása a voltaképpeni cél, amilyen például az *Übermensch*. Nietzsche kifordítja a platonizmust, felhív a korábbi elvetésére, de tartalmilag nem haladja meg a tagadás körét. Miként Heidegger írja:

Nietzsche megértésében a legnehezebb feladat az, hogy saját akaratának lefokozása nélkül mégis elkerüljük azt a szinte ördögi sivárságot, amely a korszakból tör elő és Nietzsche útját eltorlaszolja, lényegi pontokon felforgatja. Ám ahol szavaiban és gondolkodásában látszólag a legdurvább biologizmus jelenik meg, valójában valami más törekszik a szabadba – ám az előbbit könnyebb észlelni s ez elfedi a lényegit. Ez a helyzet, noha különféle képpen, talán minden filozófusnál felfedezhető, s ezért a filozófiatörténet áthagyományozott „képét” elsősorban a szembetűnő alakítja, ami mögött csak kevesen fogják fel a gondolkodás rejtett történelmét.³⁶

Ám Nietzsche – Kanthoz hasonlóan – nem fogta fel a létproblémát, ezért nem is juthatott el az új horizont létrehozásáig.³⁷ A létet a keletkezéssel keveri össze már igen korán; kortársai nem értették, „tudománytalannak” vélték, amit nem is lehetett meghaladni sem a fenomenológia, sem az egzisztenciafilozófia által, mivel az egyik a tudomány archaikus fogalmát vette elő, az utóbbi pedig a konkrét embert nem volt képes a lét összefüggésében felfogni.

Mindazonáltal Nietzsche mégis a *Zarathustra* alkotója, amely mű nem költészet, nem szépirodalom, hanem a gondolkodás történelmének azon mozzanata, amely megindítja a bosszú (*Rache*) feloldását. A bosszú Heidegger számára a legszorosabban összefügg nemcsak a *Tötungsmaschinerie*-vel³⁸, hanem lényegében az állvány (*Gestell*) voltaképpeni működésével, amely a létgondolkodás helyett a másodlagosságba, a technikába szorít vissza. Zarathustra alakja ezzel fordul szembe. „Zarathustra: Az eseményhez tartozó halandók lényegi voltának megsejtése.”³⁹ Ám a jelzett hiányosságok miatt nem képes túllépni a tragikumon, a régi metafizika belső világán.⁴⁰ Mint a leg súlyosabb gondolatok kimondója a legsúlyosabban téved, állításait „természettudományosnak” tartja, biologizmusa a korszak külsőlegességének visszfénye. Mindkettő a jelenlevőbe való visszaesés, amelynek jelenlétét elsősorban az elgondoltban tapasztalhatjuk, amennyiben az elgondolt az eddigi vélekedések alakjában jelentkeznek.⁴¹

Jellemző, hogy a *Fekete füzetek* két utolsó kötetében (Gesamtausgabe 101., 102.) Nietzsche gondolatai már nem kerülnek elő. Heidegger egyre inkább saját, új nomenklatúrájára, ennek átgondolására, kriptikus kifejtésükre koncentrált.

(*Jaspers*) Az utóbbi vonalon Jaspers sokszor Heidegger szövetségeseként tűnik fel, ám a köztük levő különbség Heidegger szerint áthidalhatatlan. Életrajzi vonalon jellemző Jaspers 1946-ban keletkezett hivatalos szakvéleménye Heideggerről, amelyben abban foglal állást, hogyan látja Heidegger szerepét a második világháború utáni egyetemi világban. Jaspers óvatos fogalmazása ellenére is elutasító, azt állítja, Heidegger gondolkodása az egyetem eszméjével szemben ellenséges, arra nézve veszélyes, ezért e gondolkodás érvényesülését meg kell akadályozni.⁴²

Noha Heidegger olykor Jaspers iránti tiszteletéről és megbecsüléséről nyilatkozik, senki mást nem bírál oly élesen, mint néhai pályatársát. Szinte baráti kapcsolatuknak köszönhetően Jaspers már a *Lét és idő* kefelevonatait is látta, s innen „kölcönözött” a belevettség (*Geworfenheit*) fogalmát és gondolatát.⁴³ Heidegger *Vom Wesen der Wahrheit* szövege már 1930-ban gépelt formában készen állt, s ennek egy példányát Jaspers is megkapta.⁴⁴ Jaspers 1947-ben publikálta *Von der Wahrheit* című nagy ívű munkáját,⁴⁵ amelyre nézve Heidegger röviden, de velősen nyilatkozik: leszögezi, nem az elsőség kérdése foglalkoztatja,⁴⁶ ám hozzáteszi:

Ha valakinek több mint ezer oldalra van szüksége az igazság kifejtéséhez, még nem gondolt utána annak, amiről beszél. Az el-nem-gondolt nem jelenik meg attól, hogy a hatás kiváltásának akarása mindenben túltesz. ... Miként Kant posztulátumtanában, itt is az etikai a pánt, amely a tudást (mint tudományt) és a hitet (a „transzcendenciához” való viszonyt) összetartja. Ami itt pánt, az egyben e gondolkodás forrása és mértéke.⁴⁷

A bíráló lényegi pontja a „pánt” (*Klammer*) kiemelése: Jaspers nem az igazság lényegét keresi, hanem dogmatikusan felfogott álláspontokat kíván külsőlegesen összekapcsolni, amelynek során oly eszközt alkalmaz (a pántot), amelynek fogalma és funkciója a heideggeri állványra (*Gestell*) emlékeztet. Másképpen: Jaspers egyfajta felszínes, technikai gondolkodást folytat.

Ezenkívül: írásmódja pongyola és tudatlan; törekvése teljességgel ellentétes Heideggerével, mivel a létkérdést nem ismeri. Jaspers nem is a metafizika végkifutása (ez túlságosan is jelentékeny szerepkör lenne számára), hanem inkább a régi metafizika felmelegítése, mivel szubjektumfelfogásában nem tesz mást, mint Kanthoz tér vissza, miközben Kierkegaard-t „szekularizálja”. A jaspersi egzisztenciafilozófia „szubjektivitásmetafizika”, amely az azt megelőző kétszáz év filozófiai fejlődését ki akarja iktatni. Pszichológiailag értett metafizikáról van szó, írja Heidegger; amit Jaspers „filozófia” címszó alatt művel, az a gondolatlanság szörnyzüleménye (*Mißgeburt*).⁴⁸ A visszatérő fő vádpont Jaspersszel szemben az, hogy a lét horizontjáról nincs tudomása; ezért nem fogja fel megfelelően a szubjektumot sem, azaz éppenséggel kantiánus szubjektumként fogja fel, ami Heidegger felfogásában nem más, mint a modernitás fenntartása, a léthorizont s ekképpen a *Dasein* elvetése. Jaspers egzisztencia-felfogásáról ezt írja:

Csakegy „exisztenciafilozófia” létezik: Karl Jaspers-é. Csakegy „exisztencializmus”: Jean-Paul Sartre-é. S van egy igazi Jaspers a franciáknál is: Gabriel Marcel. Igazságról való gondolkodásomat mindegyikük használja, de meg nem gondolja. Meggondolni: a gondolat feloldani abban, ami róla elgondolható.⁴⁹

A továbbiakban Heidegger az „exisztencialisták” gondolati ürességét hangsúlyozza, szorongásukat attól, hogy egyszer lelepleződik semmitmondásuk, mivel miközben állítólag a nihilizmus ellen küzdöttek, munkájuk „kártékony szószátyárkodás”, s ha már a „nihilizmusról” van szó, fellépésük „a legkártékonyabb”. E szerzők messze nem fogták fel a nihilizmus valódi jelentőségét. Mint egzisztenciafilozófus, Jaspers az „antiontológia” szintjén maradt (vagyis az elvont, formális ontológia ellenzőjeként), de gondolkodása „steril”.⁵⁰ Ez a vád kiterjed a vallási hitet illető jaspers-i gondolatokra is, mivel itt Jaspers „mint judeo-keresztény egyházatya” nem ismeri fel a hit és gondolkodás hátravonalát, a kettőt összekeveri.⁵¹ Jaspers „nagy nyugati filozófusokról” szóló könyve oly mértékben pontos, okos, pszichologizáló, olyannyira korrekt (*richtig*), hogy „igaz” (*wahr*) nem lehet.⁵²

Érdekes itt megjegyezni, hogy noha Heideggert kétségkívül befolyásolhatta Jaspers róla alkotott, elítélő szakvéleménye, ami hozzájárult gyakorlati tanítási tilalom alá helyezésével, a Jasperst illető kritikája mégis szervesen illeszkedik a létgondolkodás kritikai vonalához.

(Sartre.) Ismeretes, hogy Heidegger *Levél a „humanizmusról”* című szövege Sartre előadására adott válaszként született.⁵³ Noha Heidegger írása sokat elmond felfogásuk különbségéről, még inkább az alemann szerző egyre mélyebben kibontakozó késői

gondolkodásáról, mégis érdemes áttekinteni a *Fekete füzetek* utalásait Sartre munkájára. Már idéztem, hogy Heidegger szerint Sartre „existencializmusa” heideggeri kifejezések, gondolatok átvételét mutatja, azok mélyebb megértése nélkül. Ez a vád voltaképpen burkoltan a *Levél a „humanizmusról”* soraiban is kifejeződik, hiszen ott a külsőséges emberfelfogás mélyreható kritikáját olvashatjuk. Ezenközben az is kiderül, hogy Heidegger mást nemigen olvasott a francia szerzőtől, legalábbis a korai 1940-es évek során. Csak „néhány oldal” tanulmányozását említi 1942 után.⁵⁴

Mégis nyoma van annak, hogy Heidegger később hosszabban olvasta Sartre szövegeit. Egy különösen ironikus fogalmazás szerint:

Sartre: nagyon intelligens, de intelligenciájánál is nagyobb szépírói készsége, s még ennél is az ügyesség, amivel eredetiséget színlel, s ezen ügyességen is túlszáz forrásainak eltitkolása, s ami még ezen is túlmegy: a *Lét és idő*, *Az alap lényegéről*, a *Mi a metafizika?* és Kant-könyvem félreértése. Nála minden megragad a kartezianus tudatfelfogásánál – a „szabadság”, a „konkrétum” és az „existencia” csatakiáltásai ellenére. Figyelemre méltó jelenség a mai állapot, a nyilvánosság, a zsunalisztikus szerveződés szempontjából. Ám teljesen híján van akár egyetlen lényeges gondolatnak, amely a filozófiatörténetben korszakalkotó lehetne ...⁵⁵

Heidegger a későbbiekben megismétli, hogy Sartre átveszi az ő terminusait, ám azok akár megközelítőlegesen megértése nélkül. Jaspersszel együtt oly híg, lényegtelen, felszínes, ellentmondásos szerzőnek tekinti, akinek neve nem maradhat meg a magasabb gondolkodás történetének lapjain.⁵⁶

E kritikus megjegyzések jelentősége abban áll, amit *A fenomenológia íve* című dolgozatomban kijelentek: A francia fenomenológia, elsősorban Sartre (majd őt követve mások is) a fenomenológia externalisztikus ellenhatását képezik. Heidegger nem tér ki arra, hogy Sartre nem egyszerűen átvesz és sokszor félreértve értelmez heideggeri és husserli gondolatokat, hanem e gondolatokat, ha olykor eljut bizonyos megértésükig, igyekszik ellenpontoszni. Mivel megértése külsőséges, az ellenpontoszás inkább szándékában nyilvánvaló, semmint tartalmilag, mivel ez utóbbi terén Sartre (mint mások mellett Merleau-Ponty is) félreértést félreértésre halmoz. Ezen a vonalon Emmanuel Lévinas sokkal mélyebben érti mind Husserlt, mind Heideggert, s ellenállása a felismert tartalmakkal szemben sokkal lényegretörőbb.

Összefoglalva: A *Fekete füzetek* a nyugati filozófiatörténet ismert heideggeri felfogását megerősítik, néhány ponton élesebb fényt vetnek rá. E felfogás léttörténeti, helyesebben léttörténelmi felfogás, amelyben a lét elkerülése, elrejtőzése, visszahúzódása érvényesül, illetve a vele való visszaélés a kezdetektől fogva egészen a kortárs filozófiáig. A *Fekete füzetek* világosabbá teszi, hogy a heideggeri létgondolkodás egyszerre merít a nyugati gondolkodásból, ragadja meg a maga egészében, és lép túl rajta egy nehezen verbalizálható, másféle gondolkodás irányába, amelynek még körvonalai is alig adóttak.

Fogalmak

(*A lét mint Lét*) Heidegger a létnek (*Sein*) mint *Lét*nek (*Seyn*) a felfogásával közismerten a fundamentálonológiát és a *Lét*et mint dinamikus struktúrát fejezte ki, amely minden másnak a forrása, s amely nélkül a létező, a *Dasein* nem fogható fel sajátlagosan.⁵⁷ De még a *Lét* sem fogható fel minden további nélkül, mivel egyedül a *Lét* teszi lehetővé és valóságossá a *Lét* mondását. A *Lét* a szövegben jellegzetes összetételekben szerepel, mint amilyen a *Lét* valósága (*Wahrheit des Seyns*), a *Léttörténelem* (*Seynsgeschichte*),

a *Œetre* irányuló kérdés (*die Frage nach dem Seyn*) – oly kifejezésekben is, mint a *Œét* étere (*das Aether des Seyns*), a *Œéthegey* (*Œétrejteleum, das Gebirge des Seyns*)⁵⁸ vagy a *Œétkerék* (*das Rad des Seyns*).

A jelen keretben nem lehetséges a *Fekete füzetek Œét*-felfogásának egész körét lefedni, mivel a legtöbbet használt kifejezés a szövegben éppen a *Seyn*. Ennél fontosabb rámutatni arra, hogy a *Œét* minden máshoz képest önálló jellege erős hangsúlyt kap. Erre nézve Heidegger visszatérően hangsúlyozza a *Œét* lenni hagyásának szükségét (*seyn-lassen*),⁵⁹ ami a róla való nyilatkozatot is érinti. Ennek eredménye, hogy csak ritkán és legtöbbször áttételesen szólal meg a *Œétről*, tudniillik mint a léttörténelmi gondolkodás forrásáról, a filozófia eltítkolt összefüggéséről, a folyóról, amely az isteneket és az embert elválasztja, vagyis amin keresztül olykor találkozhatnak.

Ami azonban mindennél fontosabb, az Heidegger végső értelmezése ebben a tömondatban kimondva: A lét a *Œét* (*Das Sein ist das Seyn*).⁶⁰ Jelentése: sem a létező, sem a lét, sem a történelem, sem az esemény, sem semmi nem lehetséges a *Œét* nélkül, amely egyszerre adja át magát mindennek, létesíti és fenntartja őket, s ugyanakkor elrejtőzik mindebben és mindezen kívül, vagyis teszi lehetővé a szabadság teljes érvényesülését abban, ami ő maga és ami általa van.

A *Œét*ben válik a história történelemmé, végeredményben *Œéttörténelemmé*, amelyben a *Œét* feltárulása, önátadása és elsajátítása lehetségessé válik, vagyis felmerülhet a másik gondolkodás, a másik kezdet. A história ennek a folyamatnak az elfedése, megtagadása; a történet, a léttörténet, e folyamatvalóság sejteése talán, de leginkább félreértése – ahogyan mondjuk Sartre érti félre fatálisan Heidegger gondolatait. Fontos kiemelni, hogy Heidegger messze túllép azon a korábbi, Hegel által hangsúlyozott gondolaton, mely szerint valódi filozófiatörténet csak önálló filozófia alapján lehetséges, máskülönben az egyes szerzők megértése felszínes marad. Heidegger szerint még az önálló, bármennyire is eredeti vagy intelligens filozófiai felfogás sem alkalmas arra, hogy a történetet a maga lényege szerint megragadjuk, mivel az utóbbi csak a *Œét* szerint lehetséges, amelyhez kizárólag a heideggeri út vezethet el.

A *Œét* mint *Œét* alkalmazása (egymást keresztező vonalakkal való áthúzása, „keresztezése” az amúgy is kriptikus *Œét* szónak) Heidegger visszatérően alkalmazott jelzése, amely a *Œét* megközelíthetlenségét, tárgyyszerű értelemben való leírhatatlanságát hivatott kifejezni. A gondolatmenet egyszerűen rekonstruálható: a fundamentálonológia szintjén felfedezzük, hogy a gondolkodás feltételezi, realizálja, instancializálja vagy exemplifikálja a létet (azt, hogy bármi és minden van, létezik). Megértjük, hogy nemcsak minden gondolatunk, hanem egész gondolkodásunk ezen az alapon, talajon, ebben a kontextusban áll fenn. Belátjuk, hogy saját létünk, mint a *Dasein* maga, ezen lét lényegi exemplifikációja, exempluma. S azt is felfogjuk, hogy a *Dasein* nemcsak megjeleníti a létet, hanem feltárja a különbséget is lét és létező között, vagyis eljutunk az ontológiai differencia fogalmához. Ebben világossá válik, hogy a differencia kétágú: egyfelől saját magamban fejeződik ki, mint *Dasein*ban, a *Sein* és a *Dasein* kettősségében, másfelől a *Dasein* és az általa elgondolt, megképzett, *vorgestellt* létezőkben, amelyek számomra mint objektumok adóttak. Az objektumszubjektum kettőse elfedi előlem, hogy a lét megelőzi a kettősséget. Ha a létet ebben a kettősségben mint képzetet azonosítom, az a lét fel-nem-ismerése, létfeledés. Ezért a *Dasein* körébe kell visszatérni s ebben azonosítani azt, hogy mi a lét. S itt a lét már mint *Lét*, valami mindent megelőző, egészleges forrás tárul fel, amelynek elgondolása problematikus. Ezért helyesebb, ha nem *létről* (*Sein*) szólunk, hanem – a kérdésséget és annak meghaladását kifejezve – *Œétről* (*Seyn*). Ám maga

a Lét kimondása is problematikus, hiszen ebben akkor is tárgyiasítom a **Létet**, ha ezt nem szándékozom. Ezért a létet úgy kell felfognom, hogy az elgondolás-tárgyiasítás-*Vorstellung* nehézsége jelezze legyen, s így kerülünk a kétszeresen áthúzott lét írásmódjához. Ez azonban Heidegger szemében nemcsak írásmód, hanem a lét – a **Lét** – végső megközelíthetlenségének a kifejezése.

Ha azonban a **Lét** megközelíthetetlen, hogy szólhatunk róla? Nyilvánvalóan akképpen, hogy maga a **Lét** szól hozzánk, elsősorban hozzám, aki gondolkodom. A lét tehát eredeti feltárulás, s itt Heidegger a látszat és lét régi problémáját új szintre emeli. *Soviel Schein, soviel (Hindeutung auf) Sein* – amennyi látszat, annyi lét(utalás), ahogyan Herbart fogalmazott.⁶¹ A *Schein* azonban egyszerre jelent látszatot, és fénylét, tündöklést, megjelenést, fenomenalitást. Heidegger számára tehát a látszat, a látszás, a fénylés – maga a **Lét**, akár mint **Lét**, akár mint **Lét**. Ahogyan fogalmaz: *Das Sein als das reine Scheinen* – A lét mint a tiszta megjelenés, látszás, fénylés, tündöklés.⁶² Itt ismét közel jutunk ahhoz, hogy a lét ezoterikus elvontságáról kiderül, valójában nemcsak mindennek forrása, hanem mindent áthat, mindent meghatároz, mi több, minden, ami van, maga a lét mint **Lét**. Maga a *Dasein* is *Daseyn*, mi több – noha ezt a lépést Heidegger a publikált szövegekben nem teszi meg, de következik az eddigiekből – maga a *Dasein*: **Daseyn**, mi több: **Daseyn**. Ezzel visszajutunk a *Lét és idő* voltaképpeni addresszátumához, vagyis az ember misztériumához, aki egyszerre *kriptikum* és *orákulum*. A létfeledés (*Seinsvergessenheit*) lételhagyás, lételhagyatottság (*Seinverlassenheit*), ami azt jelenti: a létfeledés magának a létnek mint létnek a műve, amennyiben a lét az embert magára hagyja (bármit is mond Heidegger, egészen úgy, mint azt Jézus szavai fejezik ki a kereszten, Máté evangéliuma 27:46).

A lételhagyás a lét voltaképpeni műve, amennyiben *Seyn yst Seyn*⁶³, ahol az „*yst*” írásmód y-ja a „minden lét” tézist hivatott jelezni. Mindennek indoklása egy igen figyelemreméltó heideggeri szövegben rögzített:

A **Lét** titkában benne rejlik, hogy a **Lét** a maga nevében és lényegében felfedi, feladja magát, elhagyja magát a különbség eseménye végett. Ez a **Lételhagyás** a voltaképpeni lényege.⁶⁴

Ha ez a gondolat felidézi a kenószisz teológiai felfogását,⁶⁵ az nem lehet véletlen. A kettő összetartozik, s Heidegger a régi gondolat szélesebb, radikálisabb át gondolását és megfogalmazását nyújtja. Azt a kérdést itt nem részletezhetem, hogy – miként mások mellett pl. Etienne Gilson állította⁶⁶ – Heidegger a teológiai alapfelfogások burkolt átfogalmazását hajtja-e végre. Közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy fogjuk fel a jelen heideggeri gondolatot is, mint amely azt a történeti tézist, amelyet a kenószisz kifejez (az isteni megtestesülést), korábban ismeretlen mélységben és összefüggésben világítja meg.

(*Csinálmány, óriási, állvány*) A *Fekete füzetek* nagy negatív fogalmai ebben az összefüggésben jobban érthetőek. **Lét**felfogás nélkül a létező, a szubjektivitás, a kanti szubjektum, a platóni *meta*, a transzcendentális vagy akár a keresztény értelemben vett tárgyiasító transzcendencia foglyai maradunk. E fogság nem egyszerűen elszenvedés, hanem egyben és sokkal inkább a **Lét**, a **Léttörténelem**, a **Létgondolkodás**, a **Létvalóság** felhasználása, széttörése, gyakorlati alkalmazása, a vele való totális – valóban: tudományosan és politikailag is totális – visszaélés, ami (a korábbi heideggeri szóval élve) a technika lényege.

A technikát a *Fekete füzetek* első kötetei – a párhuzamos munkák szóhasználatával egyezően – a csinálmány, machináció (*Machenschaft*) kifejezésével adják vissza. A *Űét* elhallgatása élesen szemben áll a machináció gigantikumával (*das Riesige*), noha „a létező machinációja – vagyis a létező uralma mint machináció, amely ’élményre’ kényszerít és rászorol az ’életre’ mint alapvalóságra és célra – a *Űétet* mégsem képes kioltani.”⁶⁷ A machináció nem egyszerűen a gép, hanem alapvetőbben a civilizáció, a kultúra, az intézmény – oly területek, amelyekben a machinációt eleinte akár nem is gyanítanánk. Ám az emberi uralma, a létező machinációja, azaz a hatékonyság, hatásszerűség gyökere a legmélyebb: belenyúlik a *Űétbe*. A számítás valamiképpen ugyancsak a *Űétben* gyökeredzik, de azt elfeledve, azt megtagadva bontakozik ki és válik gigantikus hatalommá, hatássá, hatásösszefüggéssé. Egy, a szövegben szereplő összefoglalás szerint:

A nagyság (*Größe*) különböző formái: Az óriási (*das Riesige*), amely a létező machinációszerűségét tartalmazza, a lehetetlent tagadó számítást. A titánikus (*das Titanische*): Az, ami az istenek elleni lázadást választja. A hajlíthatatlanság erőszakossága. A kezdeti (*das Anfangende*): amely létrehozza az egyszerű eredetét annak egyediségében és megkerülhetlenségében.⁶⁸

A mennyiségi nagyság mélyebb törekvés kifejeződése, amely összefügg a machinációval, a csinálmánnyal, az egyszerű tagadásával, a modern technikai civilizáció kiterjedésével – amiben titánikus hajlíthatatlanság rejlik, s Heidegger bizonyára abban sem kételkedett, hogy e hajlíthatatlanság egykori végzete (a zsarnoké a görög drámákban) a mai technikai civilizációra is érvényes.

Itt ismét említenünk kell a *Gestell* (állvány) kifejezést, amelynek eredetéről már szó volt. A *Vorstellung*, *das Vorgestellte* (képzés, képzelet, elképzelt, ideaként, képzetként felállított) fogalmaiból elvont, majd önálló fogalommá emelt kifejezés a korai *Fekete füzetek*-ben (Gesamtausgabe 94–96.) még nem szerepel, a 97. kötetben azonban már megjelenik:

Ameddig a létet gondoljuk, amennyiben a létezőt mint ilyet elképzeljük, mi más állhat előttünk, mint egy létező a létezők mögött, vagyis képzeletünk állványa (*Gestell*)? Az állás (*Stellen*) egyfajta végső oka és formája? A lét a létező létezése marad: az okozás és a fogalom elseje.⁶⁹

A későbbi kötetekben a *Gestell* már gyakran előfordul. Heidegger szerint alapvetően az emberi, szellemi szubjektivitásban fejeződik ki, amely az elképzelés, a képzet (*Vorstellen*) melegágya, amiből az előállítás (*Herstellung*) származik, s ekképpen az állvány a technikához vezet. A technika azonban csak eredménye az állványnak, a *Gestell* tehát a voltaképpeni fogalom, ami a technika lényegét, így a machináció, a gigantikum, az óriási lényegét eredendően kimondja. Ez a lényeg az állványban mint előálló, előállító, állító megragadásban fejeződik ki, ami elszámolást követel egy olyan számításban, amely tervezve előretekint. A *Gestell*: *calculatio calculationis*, a számítás számítása, számító számítás, amely rögvést átlép az előállításba, a termelésbe, a technikai kibontakozásba.⁷⁰ Még magasabb szinten megfogalmazva:

Az állvány a küldetés teljes elhanyagolása. A kisajátítás a különbség csendjének tudatosítása. Az állvány és a kisajátítás egysége küldetésjellegű, amely a kifejtés során dologiasul. Nem végrehajtható, nem felfogható. Maga is tanácsot rejt és gondolkodást igényel.⁷¹

Ez a kriptikus fogalmazás arra vonatkozik, hogy az állvány végeredményben és eredendően a küldetésben, a lét működésében rejlik; mint ilyen kívül esik a megvalósításon és a felfogáson, ezért is alkalmazza Heidegger a gyakran visszatérő *Ge-Stell* írásmódot. Magában az állványban, ha kellően meggondoljuk, az esemény, maga a **Ű**t, a **Ű**t kijelentése, tanácsa (*Ratsal*) fejeződik ki, ezért a feladat nem valamiféle leminősítése, hanem alapos, valós elgondolása.⁷²

(*Az ember*) Visszatérő gondolat a *Fekete füzetek*ben, hogy mindaddig, amíg az ember a létezők s az ezekkel szorosan összefüggő machináció hatalma alatt áll, nem képes emberségét valóban felfogni; nem más, mint historikus állat, történeti élőlény (*historisches Tier*). Az ember mint historikus élőlény témája a legszorosabban kapcsolódik az eddigi témákhoz. A nyugati történelemben az ember meghatározása *zoon logon ekhón, animal rationale*, azaz értelemmel bíró élőlény. Ez az értelem az *ousziát* gondoló *noein*, ami Heidegger szerint az embert belekötí az állati létbe és nem engedi attól való elkülönülését. Az állati lét, miként ez a *Fekete füzetek* lapjain is megjelenik, az érzékeiben és testiségében élő világtalan létező, amely nem képes felismerni a létező létét, mivel ehelyett a maga fenntartására törekszik. Az ember mint historikus élőlény historikusan önfenntartó, az önmege erősítésre, az önkiterjesztésre törekvő; létmódja a fennmaradás, a *survival*, a léttől elszigetelt maradandóság. A kultúrában, a *religió*ban, a történelemben mint históriában ezt a tendenciát fejt ki és fejleszti mind magasabb szintre a maga teljességéig. A kiteljesedésben az ember mint historikus lény áll fenn.

Heidegger számára az ember méltósága – kanti értelemben –, avagy az ember hídjellege (Nietzsche módján) nem vezet túl a historicitáson, annak csupán kifejlése, betetőzése. Igaz ez az *Übermenschre* is, mivel az „az utolsó ember”, az embernek mint élőlénynek (*Lebe-Wesen*) a beteljesítése.⁷³ Az *Übermensch* a megvalósult metafizikus ember, de az ember egész élettörténete a metafizika történetével esik egybe. Az ember mint élőlény a léttől való elszigeteltség, amelynek helyére a létező állítása kerül, vagyis a technika, a machináció, a gigantikum – az ember életmódja a maga teljességében. A historikus élőlény azonban nincs tudatában sem a történelemnek, sem a létnek, sem a hatalomnak, ezeket a létező kiterjesztéseként érti, és a maga fenntartására fordítja. Igaz ez a történeti élőlény istenére is, aki oroszlánabb az oroszlánnál, ragadozóbb a ragadozónál (*Raub-Tier*), azaz élőlény módjára elképzelt teljes élőlény.

Amíg az ember ekként fogja fel magát, nem képes megkérdezni: mi és ki az ember? A rasszisztikus, véralapú emberfelfogás soha nem tudhatja meg, mi és ki az ember. Ahhoz, hogy megtudhassuk, le kell számolni a számító állattal, az élőlény-emberrel és fel kell ismerni az ember létgyökerét, a **Ű**téhez tartozását. Csak a **Ű**tösszefüggés tárja fel az ember mivoltát és kilétét, valamint a historikust és a történetit meghaladó történelmiségét, amely elhagyja az ember elemberiesítését (*Vermenschlichung*) és feltárja **Ű**tészerűségét. Mindez a németek hivatása lett volna, de most (1945 után) vagy három évszázad is eltelhet, amíg a németek ismét felfedezik hivatásukat a történelemben.⁷⁴

Az ember voltaképpeni felfogása a *Fekete füzetek* későbbi kötetéből világlik ki. Az ember ezekben a szövegekben a lét, a **Ű**t lényegéhez tartozik, ebben döntő mozzanatként jelenik meg. Noha ez a gondolat már a *Lét és idő Dasein*-fogalmában is körvonalazódik, a későbbiek során Heidegger mélyebben gondolja el az ember végességét, halálát és létszerűségét. Végességében a lét nyilvánul meg; halála megnyitása a létvalóságnak; létszerűsége a felfoghatatlan **Ű**t megnyilvánulása, kijelentése, apokalipszise. Mindennek további részletezése meghaladja a jelen tanulmány kereteit, de annyi leszögezhető, hogy az ember lényegében nem az a szubjektum Heidegger számára, akit vagy

amelyet a nyugati metafizika kikényszerített, s még kevésbé az, aki a kereszténységben előtérben szerepel (bár Heidegger olykor mérsékelten méltányoló megjegyzést is tesz a történeti Jézusról mint olyanról, aki nem esik a metafizika uralma alá).⁷⁵ Az ember annál inkább emberi, minél jobban megszabadul a szubjektum objektummal szembeállított meghatározásától; annál emberibb, minél jobban felfogja a létvalósághoz való döntő tartozását, az ebből fakadó megnyilvánító feladatát, küldetését. Mindezt a mai korban rendkívül megnehezíti a technika, az állvány, a gigantikum, a külsőlegesség – nem utolsósorban a *bosszú szelleme*.

Már az 1951-es *Was heißt Denken?* című szövegben is kulcsszerepet tölt be, Nietzschehez kapcsolódva, a bosszú (*Rache*) fogalma. A meghatározás szerint: „Az eddigi ember utánagondolását, elképzelését a bosszú, az üldözés (*Nachstellen*) határozza meg.”⁷⁶ A *Fekete füzetek* kötetében újra meg újra felbukkan, pl. mint a „német nép szellemi és történeti kiirtásának” törekvése, amelynek háttere: „A bosszú ősi szelleme járja be a Földet, amelynek szellemtörténete soha nem lesz megírva, mivel azt maga a bosszú akadályozza meg; ez a történet nem is kerül nyilvánosságra, mivel a nyilvánosság már maga is: bosszú.”⁷⁷ Ezen túlmenően a „bosszú szelleme” abban nyilvánul meg, hogy soha nem jut nyugvópontra; hogy mindent a nyilvánosság előtt kíván kezelni és elszámolni; s hogy soha nem engedi a belátás megtörténtét és érvényesülését. A bosszú szelleme szerint minden mondás csupán mondat (*propozíció*), amely egy vagy több rákövetkezővel számol, vagyis konzekvenciákban gondolkodik. Ekképpen megakadályoz mindenkit abban, hogy a mondáshoz el- és visszajusson.⁷⁸ A bosszú mint *Rache* számol – *rechnet*. Ez a szellemiség felelős a technikáért, végeredményben az állvány (*Gestell*) egészéért. Lételeme mégis a rejtezés, amiben épp a nyilvánosság segíti, hiszen ezzel a voltaképpenit rejt el. A bosszú a nyilvánosság gerjesztését használja fel arra, hogy gyilkosságait elrejtse. Az elrejtés rosszindulatú machinációja a bosszú kibontakozásának folyamata.⁷⁹ A bosszú uralma a különbség elfeledését erősíti.

A bosszú fogalmában Heidegger a rossz hagyományos problémáját mélyíti el, fejt fel. A létfeledés valamiképpen a bosszú ősforrása, ebből következik az a szétválás, amely az embert mint szubjektumot szembehelyezi a tárggyal mint objektummal, s egyben arra indítja, hogy mint szubjektum birtokolja, leigazza, kihasználja a tárgyat. Ez vezet a machinációhoz, az óriásihoz, az állvány valamennyi formájához. Ezen belül az üldözéshez, a kirekesztéshez, a kivégzéshez, a kiirtásra való törekvéshez, mindenek teljes félrevezetéséhez, egy hamis világ létrehozásához, amely a nyilvánosságban jelenik meg és mindent maga alá temet. Főképpen: maga alá temeti, elrejtí ezen folyamat összefüggéseit, valós tartalmait, irányultságát. Noha Heidegger soha nem perszonifikálja a bosszút, mégis pontosan illeszkedik emberképéhez: a bosszú szelleme azokban nyilvánul meg, akik a filozófiát felszínes, utánzó vélekedéssel, propozíciókra koncentráló, számító eljárásokkal, a technikába torkoló állítással helyettesítik. Vagyis: technikával, az óriásival, a manipulációval, a létrombolással, ami végeredményben *Űlétpusztítás* – lenne, ha ez lehetséges volna. Ennek hordozói olyan személyek, mint az újkantiánusok, Jaspers vagy Sartre.⁸⁰ Noha ez a felfogás élesnek és egyoldalúnak tűnik, vegyük számításba Heidegger visszatérően méltányoló nyilatkozatait az egyes filozófusok érdemeiről, illetve – ami sokkal fontosabb – felfogását arról, hogy a lét mint lét valamiképpen minden, s ebben a mindenben a negatívan értékelt folyamatok, mozzanatok és szerzők a maguk feladatát végzik.

Heidegger végeredményben lehetségesnek tekinti a bosszú leküzdését, de nem Nietzsche módján, az örök visszatérés vagy az *Übermensch* által, hanem a létvalóság megnyilvánulása és megnyilvánítása által, ami az embernek – mint a lét, a *Űlé*t pásztorának – voltaképpeni feladata.⁸¹

A 44. § kérdése

Bár még sokáig folytathatnánk az egyes heideggeri fogalmak bemutatását, értelmezését a *Fekete füzetek*ben közöltek alapján, legyen elég egy utolsó mérlegelés idefűzése. Heidegger felhívja a figyelmet arra a sajátos összefüggésre, amely Husserl *Ideen* című munkájának 44. §-a és a *Lét és idő* ugyancsak 44. § között áll fenn. Miként írja:

Egyszer talán a filozófiatörténet historikus számvevői közül veszi valaki a fáradságot és összehasonlítja Husserl »Ideen zu einer reinen Phänomenologie« (1915) című könyvének 44. §-át a »Sein und Zeit« (1927) 44. §-val avégett, hogy több mindennek utánagondolhasson. A két paragrafus számszerű egyezése persze merő véletlen.⁸²

Noha a jelen szerző nem tartja magát „a filozófiatörténet historikus számvevőjének”, mégis érdemes röviden reflektálni erre az összefüggésre.⁸³ Husserl *Ideen*jének 44. §-a az Első könyv Második szakaszának Második fejezetében helyezkedik el, amely fejezet címe: Tudat és természetes világ. Ezen belül a 44. § címe: A transzcendens merőben fenomenális léte és az immanens abszolút léte. A paragrafusban a következő sarkalatos állítások olvashatók: 1. A külső vagy transzcendens észlelés mindenkor aspektusok szerinti, *Abschattung*-szerű. 2. Ezzel szemben az immanens észlelés vagy élmény mindenkor abszolútumot fog fel, magát a dolgot, amely ebben a felfogásban soha nem aspektusos. 3. Ez a felfogás, az immanens észlelés akkor is abszolútumot fog fel, ha ez a külső vagy transzcendens észlelésben aspektusosan jelenik meg, mivel az adott aspektust is mint abszolútumot fogjuk fel. 4. Ám az élmény, amelyet abszolút formában fogunk fel, maga is folyamat, amelynek felfogása soha nem teljes. Ebben is megjelennek a világosság és homályosság fokozatai, amelyek azonban az élmény, az immanens észlelés tulajdonságai és nem keverhetők össze a külső vagy transzcendens észlelésben adott aspektusossággal. Az immanens élményfolyam tehát olyan abszolútum-folyam, amelyben az adott az immanens észlelés aspektusai szerint adott, noha ez döntően különbözik a külső észlelésben adódó, egymástól elszigetelt aspektusok jellegetől, amennyiben az immanens észlelés aspektusai mindenkor a felfogott abszolútum körében jelentkeznek.⁸⁴

A *Lét és idő* 44. §-a az Első rész Első szakasz Hatodik fejezetében helyezkedik el, amelynek címe A gond mint a jelenvalólét léte.⁸⁵ A 44. § címe: Jelenvalólét, feltárultságok és igazság. A paragrafus fő állításai a következők: 1. A filozófia kezdettől fogva összekapcsolta az igazságot és a létet. 2. Parmenidész a létet a létmegértéssel azonosította. Arisztotelész az igazságról való filozofálást emelte ki. 3. Mindez illeszkedik a fundamentálonológia keretébe, ezért az igazságot ebben, s ezen belül a *Dasein* vonatkozásában kell felfognunk. 4. A hagyományos igazságfogalom a megfelelés (*homoiószisz, adaequatio*) a dolog és a gondolkodás között. 5. Az igazság tehát korrespondencia, megfelelés vagy egyezés, ám ennek a tartalma üres. 6. Az igazság ezzel szemben nem külső és belső viszonya, nem egyezés, hanem: feltárultság vagy feltárulás, amelyben a dolog mint olyan megjelenik. 7. Az igazság legeredetibb jelenségét a feltárás egzisztenciális-ontológiai alapjai mutatják meg. 8. A *Dasein* legeredetibb és legsajátosabb feltárultsága a *Dasein* originális igazsága. 9. A *Dasein* azonban egyszerre feltárultság és elrejtőzés, ezért a ma még érvényesülő létmegértés elrejtő az igazság eredeti fenoménjét. 10. Igazság csak annyiban van, amennyiben van *Dasein*. 11. „Örök igazságok” csak annyiban léteznek, amennyiben a *Dasein* is örök. 12. A „tisztá én” vagy az „általában vett tudat” eszméi nem képesek a faktikus szubjektivitás megragadására, a *Dasein* faktumát „átugorják” vagy egyáltalán nem látják.

Az iménti két összefoglaló csak vázlatos lehet, ám olvasásuk során világossá válik, hogy Heidegger miért ajánlja a két paragrafus összevetését. Először is azért, mert a *Lét és idő* szövegében szerepel a faktikus szubjektivitás „átugrása”, amelynek pótlására később Husserl többféle kísérletet tesz, nevezetesen az életvilág-fogalom kidolgozásakor. Ennyiben Husserl érvényesnek ismeri el Heidegger bírálatát. Másodsor arról van szó, hogy ez a bírálat kiterjed a tiszta én és az abszolút tudat husserli fogalmainak kritikájára a *Dasein*-elemzés keretében. Ezt a kritikát Husserl nem fogadta el, sőt bírálta a maga módján (berlini előadásában).⁸⁶ Harmadszor a két paragrafus között szoros egyezés mutatkozik, nem ugyan a külső, transzcendens és a belső immanens észlelés kettéválasztásában, hanem inkább abban, hogy Husserl az immanens észlelés abszolútumát is folyamatként, változasként, az észlelésben adott abszolútum aspektusainak evolúciójaként fogta fel. Ennyiben Husserl, noha Heideggerétől eltérő keretben, a tudat fakticitását állítja. Ez a fakticitás az észlelő sajátos életárama, amely ugyan nem éri el a heideggeri *Dasein*-felfogás – mint fundamentálonológiai alapfogalom – radikalitását, ám mégis ebbe az irányba tesz lépéseket. Heidegger javaslata szerint ez az összevetés folytatható volna az életvilág-fogalom további elemzésével, illetve annak felmutatásával, hogy a husserli transzcendentalitás, a tiszta én és az általában vett tudat miképpen értelmeződhet újra az élményfolyam komplexebb kifejtése során. Heidegger ugyanis arra gondolhatott, hogy a husserli immanens élményfolyam abszolútumának és sokféleségének egyszerre történő állításával Husserl – további elemzések során – eljuthatott volna a realitás fakticitásának megragadásához.

Heidegger szövege ugyancsak több kritikai megjegyzést válthat ki, így például a görög felfogások értelmezésének naivitása kapcsán.⁸⁷ Ám van egy mélyebb probléma Heidegger álláspontjával: a *Dasein* faktikusságának fundamentálonológiai felfogása mint felfogás olyan fogalmi összefüggésben megy végbe, amely feltételezi az én, a tudat, az intencionalitás husserli fogalmait. Ugyanis az igazság mint feltárultság elgondolása és ismertetése nem egy tetszőleges szubjektum tetszőleges megnyilvánulása, hanem a filozófó alanyé, aki a faktikusságot *fogalmilag* fogja fel és ismerteti. Ezzel ideális érvényességet vindikál fogalmainak és ismertetésének, amely idealitás Heidegger állításának voltaképpen tartalma. Tehát Heidegger fundamentálonológiájának mélyén Husserl transzcendentalizmusa rejlik, amit Heidegger csak a későbbiekben igyekezett meghaladni.

Szerénytelenségnek tűnhet, de a 44. §-ok kérdéséhez végezetül megemlítem a *Vallásbölcselet* 44. §-át.⁸⁸ Ez a paragrafus a *Vallásbölcselet* Negyedik fejezetében helyezkedik el, amelynek címe: A vallásbölcselet egysége és tagolása. A D szakasz címe: A vallásbölcselet valósága. A 44. § címe: A vallásbölcselet egységének kívánalma. A vallásbölcselet valósága azt a kérdést veti fel és válaszolja meg, hogy miképpen állíthatjuk egy látszólag elméleti kifejtésről a valóságot. Magának a kérdésnek a felvetése máris meghaladja mind Husserl, mind Heidegger megközelítését, amennyiben az első merőben teoretikusan veti fel az észlelés kérdését, a második az észlelést a *Dasein* faktumához köti, de nem válaszol arra a nehézségre, hogy e faktum ismertetése milyen értelemben valós. A vallásbölcseleti valóság koncepciója azonban világossá teszi, hogy maga a kifejtés: valós kibontakozás, amelynek csúcspontja, a vallásbölcselet mint glosszológia,⁸⁹ azaz eredeti és közvetlen feltárulás, amely éppen ennek megfogalmazásában az, ami. Ezen belül a vallásbölcseleti egységet a vallás valósága kívánja meg, mivel a vallásbölcselet nem egyszerűen elmélet, ismertetés, kritika – s a legkevésbé a „tiszta én” vagy az „örök igazságok” kritikája –, hanem valós vallásbölcselet, ami azt jelenti: a valóság megnyilatkozása:

Az egységes vallásbölcselet ezért valóban a vallás bölcselete, még pontosabban: a vallás vallásbölcselete. Eszerint mondhatjuk, hogy a vallás vallásbölcselete *valós vallásbölcselet*: a valóság vallási fogalmának mint valóságnak olyan személyes kifejtése, amelynek magva maga a vallás. *A személyes kifejtés annak a személynek a műve, aki e kifejtést itt és most elvégzi.* Ám mint személyes kifejtés mégis sajátosan – a közelség és a távolság, az eljövendőség és az eltávolodás egységében – kapcsolódik a nyilatkozatapasztalatban felbukkanó végsőképpeni személyesség kilétéhez. Ez nem is lehet másként; hiszen a valós vallásbölcselet a vallásbölcseleti típusok átfogó milétét tárja fel; mely átfogó milét végelemzésben, mint láttuk, *kilét* jellegű. A kilétjelleg a vallásbölcseletben csak vallásbölcseletileg meghatározott vallásként tárulhat fel. Elkülönítendő más vallásfogalmaktól, úgy fogalmazhatunk, hogy a vallásbölcselet e vallási magva *a vallásbölcselet vallása*; ezen belül pedig *a vallásbölcselet vallási kibontakozása*.⁹⁰

E sorokban a jelzett problémaösszefüggés egészének megragadásáról van szó. Maga a *Vallásbölcselet* olyan faktikus ontológia, amely meghaladja a korábbi ontológiák körét, s ezt magyar nyelven végzi el, a vallás fogalmára fókuszálva. Ám félreértés volna a vallást itt összekeverni a *religio* régi és külsőleges fogalmaival (ahogyan ezt a munka ki is fejt). A vallás a valóság feltárásának eredeti megnevezése, amelynek lényegi mozzanata, hogy a vallás nemcsak szükségképpen valaki – ti. a valló – vallása, hanem annak a vallónak a vallása, feltárása, megnyilvánulása, aki mindezt elgondolja és megfogalmazza, *de facto* vallja. Nem szubjektumként, individuális vagy pszichikai értelemben, hanem mint *a vallás vallója*. A vallás vallója nem fizikai fennállás, pszichikum vagy biologikum, hanem *mindezek előtt és mindezeket átfogva*: a vallás valóságának színvallója, akinek vallásában feltárul, megnyílik, megnyilvánul, revelálódik a vallás. Ez a vallás teszi lehetővé és ténylegessé a valós vallásbölcseletet.

Husserl teoretikussága csak érinti azt a kérdést, hogy én mint a teória előadója, miképpen tartozom a teóriához. Heidegger a kérdést a *Dasein*-fakticitás nyomatékosítása ellenére sem képes felvetni, nem is látja még abban az életkorban, amelyben korszakos művét megírta.⁹¹ Csak később fogja fel, hogy a létről való beszéd: a lét beszéde, *Űtbeszéd* (ha szabad így fogalmazni) itt és most és éppen abban, aki szól.⁹² Ám mindezt a *Vallásbölcselet* az előbbi idézetben, de már a kilét és a nyilatkozat fogalmaiban felfogja, felmutatja, kifejti. A *Vallásbölcselet* ezért mind Husserl, mind a korai Heidegger perspektíváját meghaladja. Amennyiben pedig még a kései Heidegger is csak homályosan utal az ember és *Űt* összetartozására, ám ezt a közösséget faktikusan nem határozza meg, narratívájában nem érvényesíti – annyiban a *Vallásbölcselet* ehhez mérten is sajátos teljesítménynek tűnik.

Kritikus megjegyzések⁹³

Heidegger életműve nemcsak korunk legjelentősebb gondolati műve, hanem a nyugati gondolkodás egészének egyik kiemelkedő teljesítménye. S nemcsak a *Lét és idő* tartozik a legjelesebb filozófiai művek sorába, ahogyan például Lévinas megjegyezte,⁹⁴ hanem a későbbi írásai is, így a *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)* és – véleményem szerint – a *Fekete füzetek* sorozata is. Ez utóbbi már csak terjedelme, illetve a szerző egész életművét végigkísérő jellege miatt is fontosnak minősíthető.

Két kritikus megközelítést ajánlok: az egyik formai, a másik tartalmi. Formailag Heidegger a szövegek nagyrésztében megmarad az értekező próza nyugati hagyományának kötelékében. Még akkor is, ha sajátos szóhasználatával, illetve gondolatmeneteinek

elliptikusságával ezt az értekező prózai keretet erősen feszegeti, illetve a későbbi kötetekben a kriptikus írásmódba vezeti át. Heidegger olykor költői szövegeket is közread, illetve a *Fekete füzetek*ben is átvált az egyes szám második személyű közlésre.⁹⁵ Egészében azonban a nyugati értekező próza Arisztotelészre visszanyúló hagyományához tartja magát, és nem hoz létre olyan, mindenoldalúan kidolgozott önálló műfajt, mint amilyen Platon dialógusformája vagy Ágoston vallomások prózája volt.⁹⁶ A *Fekete füzetek* formailag újszerű, mégis a nyugati hagyományhoz tartozik és szövegeinek döntő többsége formailag konvencionális.

Kimondhatjuk, hogy aránytalanság áll fenn a Heidegger által követelt gondolati egyedülállóság – különösen a Lét tárgyalása – és a formai konvencionálizmus között. Miért lenne természetes az értekező műfaj alkalmassága egy ily erőteljesen különböző, tárgynak sem nevezhető téma vonatkozásában? Miért elfogadható az egyes szám harmadik személy túlnyomó és következetes használata egy olyan valóságra nézve, amely nem ebben a személyben és számban áll fenn, és alapvetően kérdéses, hogy egy efféle nyelvtani megközelítés nem zárja-e ki – eleve és már mindig is – a róla való valóság megnyilatkozást? Ezt a problémát felvetettem a *Vallásbólcelet* lapjain, és akként válaszoltam meg, hogy a végső valóságot illetően a köznapi személyes névmások és számok nem teszik lehetővé a problémamentes megnyilatkozást.⁹⁷

A kriptikus írásmód nem változtat ezen a kritikán. Mert aki alaposan és hosszan olvassa Heidegger sokszor nehezen érthető állításait, egy idő után megtapasztalhatja, hogy valójában világossá válnak a gondolatai. A lét, a különbség, a mondás, az állvány, a fordulat stb. olyan fogalmak, amelyek megértéséhez Heidegger eligazítást ad szövegeinek egybeolvasása során. Noha a mondatok sokszor töredékesek, jelzésszerűek, fragmentálisak, előzetesek, a mondandójuk fokozatosan világossá válik. Ennyiben Heidegger nem tesz mást, mint a hagyományos értekező prózát fragmentálja, rejtjelezi, de végeredményben mégis hozzáférhetővé teszi.

Ide kapcsolódik az a tartalmi kritika, amely Heidegger filozófiatörténeti felfogásának kettségét érinti. Egyfelől azt látjuk, hogy Heidegger szerint sem a kortársai, sem az elődei nem érnek fel a létgondolat magasságába, talán az egyetlen Hölderlin kivételével. Nietzsche fordított platonizmusa miatt, mások más miatt nem jönnek számításba. Mindazonáltal Heidegger elmékedéseiben a legtöbbet éppen a filozófiatörténettel foglalkozik, különösen Platónnal, Kanttal, Nietzschevel, Hegellel. Mindez történelmi, Léttörténelmi megközelítést tartalmaz, ám mégis a múlt foglalja le, míg a jövőbeli gondolkodást csak vázlatosan tárja olvasói elé. Hajlik arra a felfogásra, amely szerint Sartre, Husserl és még sok más gondolkodó is elvették a valódi kérdések felfogását, s ezért nem is méltóak különös figyelemre.

Ezzel azonban szembehelyezhető, hogy maga Heidegger a husserli fenomenológiai mozgalomban léphetett és lépett fel, s aligha találhatott volna másik kontextust életműve kibontakoztatásához. Terminológiáját, megközelítésmódját meghatározza a husserli fenomenológia. Ezt a későbbiekben meghaladja, terminológiáját továbbépíti, ám világos kapcsolat vonható a husserli gondolkodás fő célkitűzései és Heidegger céljai közé: mert ami Husserlnél az „egyetemes korrelációs a priori” végső összefüggése,⁹⁸ az Heideggernél az időiségében felfogott lét, később Lét. Oly formális hasonlóság jelentkezik itt, amit fölösleges volna tagadni.

Mindez tartalmilag is alátámasztható oly szerzőkre nézve, mint Kant, Fichte vagy Hegel. Kant transzcendentális-fogalma, Fichte *Dasein*ja, Hegel felfogásának számos eleme jelenik meg Heidegger gondolkodásában és hat rá termékenyítően. Kimondható, hogy Heidegger filozófiai hiperkritikája korábbi fejlemények alapján áll, amelyek nélkül a létgondolat sem merülhetett volna fel, és nem nyerhetett volna ilyen nagyszabású kifejtést. Heidegger sokkal többet köszönhet e korábbi gondolkodóknak, például

Max Schelernek, mint amennyire elismerni kívánja. A létkérdést Scheler vetette fel először a fenomenológia összefüggésében, mivel felfogta azt a veszélyt, hogy Husserl transzcendentális hangszúlya, a fenomenológiai redukció építménye a valóságos létet értelmezhetetlenné teszi.

Ennek megfelelően válaszolható meg a zsidóságot illető nehézség is: Heidegger nem volt annak kellően tudatában, hogy saját gondolkodása, de általában a nyugati gondolkodás kibontakozásában milyen jelentős szerepet játszottak zsidó hátterű vagy identitású szerzők. Heidegger téved, amikor a zsidóságot azzal a negativitással kapcsolja össze, amit az óriási, a gigantikum fejez ki a munkáiban.⁹⁹

De még ha csak efféle tevékenységet tulajdoníthatnánk zsidó hátterű szerzőknek, a valódi értékelés nem lehet más, mint annak a negatív munkának az elvégzése, ami lehetővé teszi a másik gondolkodás, a Létgondolat előtérbe kerülését, amikor ennek megjön az ideje. Hiszen az óriási machinációja nem egyszerűen visszaélés, hanem valamiképpen a Lét valóságát fejezi ki, és nem öncélú, hanem e Létvalóság kellő időben bekövetkező, a szabadságot igazán lehetővé tevő, mindent átalakító felfedezését készíti elő. Ezen előkészítő munka az, amelyet Heidegger nem látszik észrevenni, noha sok állításának mégis burkolt tartalmát képezi.

Miként idéztem Heidegger állítását: „A lét a Lét.” Vagy, ahogyan másutt mondja: „A Lét a Lét.”¹⁰⁰ Ehhez tegyük hozzá az elkerülhetetlen következményt: A létező a Lét. Még inkább: minden a Lét – *Alles ist Seyn*. Nincs semmi – a semmit is ideértve –, ami valamiképpen ne Lét volna. A zsidóság közegeből előlépett gondolkodók, például Lévinas vagy Vető Miklós¹⁰¹ ezt a tényt ugyancsak felfogták. Kétségtelen, hogy Heidegger egyedülálló a tematikájának egységességében és újszerűségében; de ez az új a régi gyökereken újszerű folytatása. Lehet más, mint éppen folytatás? Legyen új kezdet vagy visszatérés, teljesen más vagy másik gondolkodás: a Lét szerint régi és új létszerűen – eredetien új, világos, mégis megfoghatatlan egységben – összetartoznak.¹⁰²

IRODALOM

- Babich, Babette: „Heidegger’s Black Night. The *Nachlass* and Its *Wirkungsgeschichte*”. In Ingo Farin – Jeff Malpas: *Reading Heidegger’s Black Notebooks 1931–1941*. Cambridge, Mass., 2016, MIT Press.
- Balthasar, Hans Urs: *Wahrheit. Ein Versuch. Erstes Buch. Wahrheit der Welt*. Einsiedeln, 1947, Benziger Verlag.
- Balthasar, Hans Urs von: *Herrlichkeit: Eine theologische Ästhetik*. Band III. 1: *Im Raum der Metaphysik*. Teil 1. Einsiedeln, 1967, Johannes Verlag.
- Gilson, Etienne: *L’Être et l’essence*. Paris, 1987, Vrin.
- Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*. Tübingen, 1927, Niemeyer.
- Heidegger, Martin: *Vom Wesen der Wahrheit*. Stuttgart, 1943, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: „Brief über den ‘Humanismus’”. In uő: *Wegmarken*. Gesamtausgabe, Band 9. Frankfurt am Main, 1976, Vittorio Klostermann, 313–365. o.
- Heidegger, Martin: *Wegmarken*. Gesamtausgabe, Band 9. Frankfurt am Main, 1976, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Gesamtausgabe, Band 65. Frankfurt am Main, 1989, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Lét és idő*. (ford.) Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest, 1989, Gondolat.
- Heidegger, Martin: *Kant und das Problem der Metaphysik*. Gesamtausgabe, Band 3. Frankfurt am Main, 1991, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Einblick in das was ist*. Bremer Vorträge 1949. In uő: *Bremer und Freiburger Vorträge*. Gesamtausgabe, Band 79. Frankfurt, 1994, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Kant és a metafizika problémája*. (ford.) Ábrahám Zoltán. Budapest, 2000, Gond–Osiris.
- Heidegger, Martin: *Was heißt Denken?* Gesamtausgabe, Band 8. Frankfurt am Main, 2002, Vittorio Klostermann.

- Heidegger, Martin: Levél a „humanizmusról” (1946). In uő: *Útjelzők*. Budapest, 2003, Osiris, 293–395. o.
- Heidegger, Martin: *Útjelzők*. Budapest, 2003, Osiris.
- Heidegger, Martin: *Überlegungen II–IV. (Schwarze Hefte 1931–1938)*. Gesamtausgabe 94. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2014, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Überlegungen VII–XI. (Schwarze Hefte 1938/39)*. Gesamtausgabe 95. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2014, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Anmerkungen I–V. (Schwarze Hefte 1942–1948)*. Gesamtausgabe 97. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt am Main, 2015, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Anmerkungen VI–XI. (Schwarze Hefte 1948/49–1951)*. Gesamtausgabe 98. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2018, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Vier Hefte I und II. (Schwarze Hefte 1947–1950)*. Gesamtausgabe 99. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2019, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Vigilae und Notturmo (Schwarze Hefte 1952/53 bis 1957)*. Gesamtausgabe 100. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2020, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Winke I und II. (Schwarze Hefte 1957–1959)*. Gesamtausgabe 101. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2021, Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin: *Vorläufiges I–IV (Schwarze Hefte 1963–1970)*. Gesamtausgabe 102. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2022, Vittorio Klostermann.
- Herbart, Johann Friedrich: Hauptpunkte der Metaphysik (1806). In Kehrba, Karl – Flügel, Otto (szerk.): *Herbart, J. F., Sämtliche Werke*. 19 Bände. 2. Neudruck der Ausgabe 1887–1912. Scientia Verlag, 1964, Aalen.
- Husserl, Edmund: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Walter Biemel (hrsg.). Den Haag, 1976, Martinus Nijhoff (Husserliana VI).
- Husserl, Edmund: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie. Karl Schuhmann (Hrsg.). Den Haag, 1976, Martinus Nijhoff (Husserliana III/1).
- Husserl, Edmund: Phänomenologie und Anthropologie. In uő: *Aufsätze und Vorträge (1922–1937)*, Dordrecht–Boston–London, 1989, Kluwer Academic Publishers, 164–181. o.
- Husserl, Edmund: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. I–II. (ford.) Mezei Balázs et al., szerkesztette, utószóval és jegyzetekkel ellátta Mezei Balázs. Budapest, 1998, Atlantisz.
- Jaspers, Karl: *Von der Wahrheit*. München, 1947, Piper Verlag.
- Koestler, Arthur: *Roots of Coincidence*. London, 1972, Pan Books.
- Lévinas, Emmanuel: *Ethique et infini*. Paris, 1982, Fayard.
- Mezei Balázs: *Vallásbólselet. A vallás válósága*. I–II. Budapest, 2005, Attraktor.
- Mezei Balázs: A fenomenológia íve. *ASPECTO* (2060–2316), 2008. 1. 123–149. o.
- Mezei Balázs: Husserl platonius. In Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.): *Kortársunk, Husserl. Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról*. Budapest, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, 45–69. o.
- Mezei Balázs M.: *Radical Revelation. A Philosophical Approach. Illuminating Modernity!*. London – New York, 2017, Bloomsbury – T&T Clark.
- Mezei Balázs: Heidegger és a Fekete füzetek. *Valóság*, 62. évf. 2019. 1. sz. 53–65. o.
- Sartre, Jean-Paul: *L'existentialisme est un humanisme (1946)*. Paris, 1996, Folio Essais.
- Szalai, Zoltán: *Im schatten Heideggers. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi*. Freiburg, 2016, Karl Alber.
- Trawny, Peter: *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*. Frankfurt, 2015, Vittorio Klostermann.
- Trawny, Peter: *Heidegger-Fragmente. Eine philosophische Biographie*. Frankfurt am Main, 2018, S. Fischer.
- Vető Miklós: „Isten filozófiai megközelítése”. In Mezei Balázs – Schmal Dániel (szerkesztők és szerzők) : *Megújító újdonság. Tanulmányok Vető Miklós gondolkodásáról*. Budapest, 2020, Szent István Társulat.

JEGYZETEK

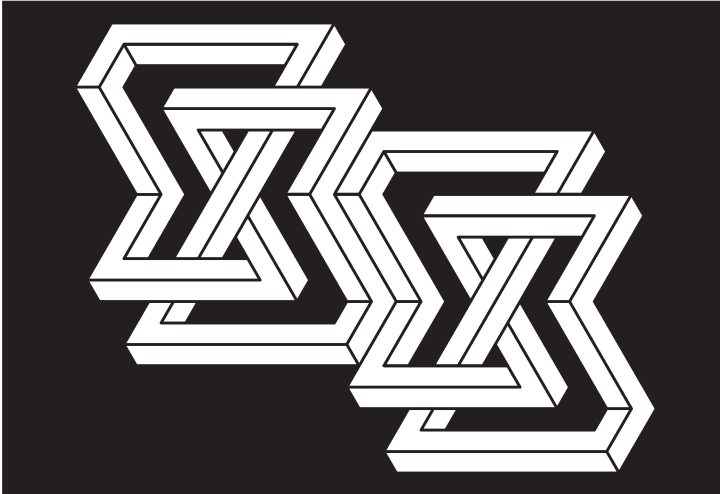
- 1 A jelen munka a 2019-ben megjelent szöveg (Mezei Balázs: Heidegger és a Fekete füzetek. *Valóság*. 62. évf. 2019. 1. sz. 53–65. o.) jelentős mértékben átdolgozott és bővített változata, aminek oka a *Fekete füzetek* hiányzó kötetének időközben történt megjelenése. Külön köszönet illeti Dr. Czákó Istvánt, a PPKE tanárát, amiért a jelen szöveget kérésre gondosan átnézte.
- 2 A 2019-es dolgozat, amely a *Fekete füzetek* első kötetét dolgozta fel (Gesamtausgabe 94–97.), mottóként az *Alles ist Seyn* kifejezést alkalmazta. Ez a mottó eredetileg Heidegger mondanóját volt hivatva saját szavaimmal összefoglalni arra utalva, hogy a szerző felfogása szerint végeredményben „minden lét”. Az újabb kötetek kijelentései alátámasztották a régi mottó tartalmi helyességét. Például: „Weiteste Weite, / außerstes Innen, / innigstes Außen, / Alles ist nah.” Heidegger,

- Martin: *Vier Hefte I und II (Schwarze Hefte 1947–1950)* (Gesamtausgabe 99.). Peter Trawny (Hrsg.), Frankfurt, 2019, Vittorio Klostermann, 21. o. Valamint: „Alles ist Sage. »Ist« währt, gewährt aus Sage. Alles »ist« Sage. Sage sagt sich selber, verschweigt die Stille.” Heidegger, Martin: *Vigiliae und Notturmo (Schwarze Hefte 1952/53 bis 1957)* (Gesamtausgabe 100.). Peter Trawny (Hrsg.), Frankfurt, 2020, Vittorio Klostermann, 127. o. – S legfőképpen: „Alles, was »ist«, »ist« *Seyn*.” (uo. 255. o.), amelyet most új mottóként választottam. A belső idézőjeles írásmód Heidegger szándéka szerint arra utal, hogy 1. bárminek a léte kriptikus tény; 2. a lét mint *Seyn* léte önmagában és végsőképpen rejtelmes.
- 3 Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*. Tübingen, 1927, Niemeyer. Magyarul uő: *Lét és idő*. (ford.) Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Budapest, 1989, Gondolat. Valamint Heidegger, Martin: *Wegmarken*. Gesamtausgabe, Band 9. Frankfurt am Main, 1976, Vittorio Klostermann. Magyarul uő: *Útjelzők*. Budapest, 2003, Osiris.
 - 4 Lásd Mezei Balázs: A fenomenológia íve. *ASPECTO* (2060–2316), 2008. 1. sz. 123–149. o.
 - 5 Heidegger, Martin: *Kant und das Problem der Metaphysik*. Gesamtausgabe, Band 3. Frankfurt am Main, 1991, Vittorio Klostermann. Magyarul uő: *Kant és a metafizika problémája*. ford. Ábrahám Zoltán. Budapest, 2000, Gond–Osiris.
 - 6 A *Gestell* vagy *Ge-Stell* magyar lefordítása nehéz, a viszonylag elterjedt *állvány*, *áll-vány* talán még a legelfogadhatóbb. Fontos, hogy a heideggeri fogalom a *Vorstellung-Herstellung* (előállítás, elkészítés, képzet, elképzelés, előállító-felállító mentalitás) körében helyezkedik el. Lásd: „Das Ge-Stell: Ackerbau ist jetzt motorisierte Ernährungsindustrie, im Wesen das Selbe wie die Fabrikation von Leichen in Gaskammern und Vernichtungslagern, das Selbe wie die Blockade und die Aushungerung von Ländern, das Selbe wie die Fabrikation von Wasserstoffbomben.” Heidegger, Martin: *Einblick in das was ist*. Bremer Vorträge, 1949. In uő: *Gesamtausgabe. III. Abteilung: Unveröffentlichte Abhandlungen. Vorträge – Gedachtes. Band 79. Bremer und Freiburger Vorträge*, Frankfurt, 1994, Vittorio Klostermann, 27. o.
 - 7 Heidegger, Einblick in das was ist. Bremer Vorträge, 1949, i. m. 43. o.
 - 8 Heidegger kifejezett, regisztrált, de még inkább kifejezetlen, rejtett hatása példátlan; legfeljebb Platonéhoz hasonlítható. Marxisták és egzisztencialisták, analitikusok és kontinentálisak, teológusok, filozófusok, szociológusok, pszichológusok, művészetteoretikusok, esszéisták és újságírók stb. minden módon hivatkoznak rá, akár *expressis verbis*, akár burkoltan, kimondatlanul. Álljon itt az utóbbira egy jellemző példa: Hans Urs von Balthasar, korunk egyik legismertebb, legmonumentálisabb teológusa minden módon hivatkozik Heideggerre: elismerően említve a nevét egy-egy probléma kapcsán (ritkán), vitatkozva vele kimondva vagy ki nem mondva a nevét (gyakran), végül átvéve a legheideggeresebb megoldásokat a saját elmélete kulcspontjain, nyilvánvalóan szándékolva módon nem említve a nevét, amit Balthasar a „spolia Aegyptiorum” elvével magyaráz (az Ágoston nyomán elterjedt, bibliai alapú utalás arra vonatkozott, hogy a Szent Nép jogosan tulajdonítja el a pogányok [egyiptomiak] kincseit [gondolatait] a maga javára, vö. Kivonulás könyve 3:21–22; uo. 12:35–36. Lásd: Balthasar, Hans Urs von, *Herrlichkeit: Eine theologische Ästhetik*, Band III, 1: Im Raum der Metaphysik, Teil 1. Einsiedeln, 1967, Johannes Verlag, A1).
 - 9 MacIntyre idézett mondata a jelen dolgozat szerzőjéhez intézve hangzott el. A *Fekete füzetek* világozássá teszi, hogy a filozófus statáriális kivégzése reális lehetőség volt. Vö. a *Fekete füzetek* több utalását a *Tötungsmechanik*-re, mely 1945 után Németországban elszabadult, például Heidegger, *Anmerkungen I–V, Schwarze Hefte 1942–48*. Gesamtausgabe 97. Frankfurt, 2015, Vittorio Klostermann, 148. o. A kultikus viselkedéshez legyen itt elég annyit megjegyezni, hogy azon filozófiai körök, amelyek lefordított Heidegger-munkákra támaszkodnak, hajlamosak az eredeti komplexitás és mélység gyakran ideológiai eltorzítására, kihasználására, ami nem más, mint visszaélés a gondolkodó életművével.
 - 10 Heidegger, Martin: *Überlegungen II–IV, Schwarze Hefte 1931–1938*. Gesamtausgabe 94. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2014, Vittorio Klostermann, 530. o.
 - 11 „Aki csak a kiadott szövegeimből ismer, nem ismer engem.” Heidegger, Martin: *Anmerkungen IV, Titelblatt. Anmerkungen I–V (Schwarze Hefte 1942–1948)*. In uő.: Gesamtausgabe 97. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt am Main, 2015, Vittorio Klostermann, 325. o.
 - 12 Lásd ehhez Trawny visszafogott, de információgazdag utószavait a *Fekete füzetek* kiadott kötetéhez (Heidegger Gesamtausgabe 94–102.).
 - 13 Heidegger, Martin: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Gesamtausgabe, Band 65, Frankfurt am Main, 1989, Vittorio Klostermann.
 - 14 A német szöveget nyilvánvalóan nem lehet pontosan visszaadni, ám önmagában teljesen világos: „Nicht mehr handelt es sich darum, »über etwas zu handeln und ein Gegenständliches darzustellen, sondern dem Er-eignis übereignet zu werden, was einem Wesenswandel des Menschen aus dem »vernünftigen Tier« (animal rationale) in das Dasein gleichkommt. Die gemäße Überschrift lautet daher Vom Ereignis. Und das sagt nicht, daß

- davon und darüber berichtet werde, sondern will heißen: Vom Ereignis er-eignet ein denkerisch-sagendes Zugehören zum Seyn und in das Wort »des« Seyns.” Heidegger, Martin: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Gesamtausgabe, Band 65. i. m. 3. o.
- 15 A továbbiakban a *Fekete füzetek* Heidegger-összkiadásban szereplő kötetekre a Gesamtausgabe kötetzámával hivatkozom az oldal- vagy paragrafus-számot is megadva.
- 16 Heidegger, Martin: *Überlegungen II–IV, Schwarze Hefte 1931–1938*. Gesamtausgabe 94. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2014, Vittorio Klostermann, 6. o.
- 17 Heidegger, Martin: *Vorläufiges I–IV (Schwarze Hefte 1963–1970)*. Gesamtausgabe 102. Peter Trawny (Hrsg.). Frankfurt, 2022, Vittorio Klostermann, 431. o.
- 18 Az *Unter-Schied* ismét egy a kriptikus kifejezések közül. Alapjelentése (*Unterschied*) különbség, de Heidegger kiragadja a *Schied* kifejezés külön jelentéskörét, amely poliszemikus: a *scheiden* ige alapján jelenti az elválást, megnyílást, elkülönülést, de *schiedlich* jelzői alakban a kiengesztelő, megbékülő aktust. Ennek eredete a *Schiedspruch*, bírósági végzés, ítélet, amely a pernek véget vet. Az *Unter-Schied* egyfelől tehát utal a lét és a létező ontológiai differenciájára, amit Heidegger visszatérően nyomatékosít, de utal a lét *megnyílására* is a létezőben, végül a különbség véget érésére, kibékülő-kiengesztelődésére. Az *unter* nyomatékosítása azt fejezi ki, hogy mindez egyfajta funkció jellegű történés, tehát a lét függvénye, a léteseményben végbemelő megnyílás-küzdelem-kibékülés.
- 19 Lásd ehhez különösen: Mezei Balázs: *Vallásbölcsélet. A vallás valósága*. I–II. Budapest, 2005, Attraktor.
- 20 Ismert, hogy Heidegger páratlan tekintélye ellenére is háttérbe szorul a nemzetiszocializmus alatt. A vezető filozófusnak sokak szemében Hans Heyse (1891–1976) számított, aki egy időben a Kant-Gesellschaftot vezette, majd mások mellett felelt a *Kant-Studien* újraindításáért 1942-ben.
- 21 A tipografikus változatra nézve lásd lentebb.
- 22 Gesamtausgabe 94. köt., 366. o.
- 23 Gesamtausgabe 100. köt. 73. o.
- 24 Gesamtausgabe 101. köt. 86. o.
- 25 Gesamtausgabe 102. köt. 152. o.
- 26 Gesamtausgabe 95. köt. 32–33. o.
- 27 Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*. i. m. 88–89., 127. és különösen a 303. o.
- 28 Uo. 390. o.
- 29 Hans Urs von Balthasar 1947-es *Igazság*-könyve (mely később a *Theo-Logik* első köteteként jelent meg újra) Heidegger igazságfogalmát veszi át és igyekszik alaposan továbbgondolni, bírálni. Am nem képes a heideggeri problémaösszefüggést megragadni, mivel szilárdan a szupernaturalizmus középkori talaján áll. Lásd: Balthasar, Hans Urs: *Wahrheit. Ein Versuch. Erstes Buch. Wahrheit der Welt*. Einsiedeln, 1947, Benziger.
- 30 Gesamtausgabe 100. köt. 159–160. o.
- 31 Gesamtausgabe 98. köt. 217. o.
- 32 Uo. 148. o.
- 33 Gesamtausgabe 97. köt. 391. o. A „lét” kalligrafikus írásmódja Heidegger *Seyn*-írásmódját kívánja visszaadni, lásd ehhez lentebb.
- 34 Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. i. m. 251. o.
- 35 Gesamtausgabe 94. köt. 76. o.
- 36 Uo. 325. o.
- 37 Uo. 49. o.
- 38 Gesamtausgabe 97. köt. 148. o.
- 39 Gesamtausgabe 98. köt., 35. o.
- 40 Uo., 60.
- 41 Uo.
- 42 Gesamtausgabe 97. köt. 62. o.
- 43 Uo. 197. o.
- 44 Heidegger, Martin: *Vom Wesen der Wahrheit*. Stuttgart, 1943, Vittorio Klostermann.
- 45 Jaspers, Karl: *Von der Wahrheit*. München, 1947, Piper Verlag.
- 46 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen IX. 9. o.
- 47 Uo. Anmerkungen VII. 180. o.
- 48 Uo. 91. o.
- 49 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen VII. 97. o.
- 50 Uo.
- 51 Uo. 173. o.
- 52 Gesamtausgabe 102. köt. 206. o. Heidegger itt meg is határozza, hogy mi az, ami számára „igaz”: a metafizikaiban elgondolt ugyanannak el-nem-gondoltságát feltüntető és eltüntető gondolkodás.
- 53 Sartre, Jean-Paul: *L'existentialisme est un humanisme (1946)*. Paris, 1996, Folio Essais.; Heidegger, Martin: „Brief über den 'Humanismus'”. In uő: *Wegmarken*. Gesamtausgabe, Band 9. Frankfurt am Main, 1976, Vittorio Klostermann, 313–365. o. Magyarul lásd: Heidegger, Martin: „Levél a 'humanizmusról'” (1946). In uő: *Újtjelzők*. Budapest, 2003, Osiris, 293–395. o.
- 54 Gesamtausgabe 97. köt. 115. o.
- 55 Uo. 166–167. o.
- 56 Gesamtausgabe 100. köt. 63. o.
- 57 A *Seyn* magyar fordítása lehet egyszerűen lét is (avagy *létel*, egy korábbi javaslat szerint), ám itt mégis a kalligrafikus írásmódot választom annak érdekében, hogy a *Sein* és *Seyn* közötti jelentős különbséget kihangsúlyozzam. Sajnos itt nincs kielégítő fordítói megoldásunk, de a heideggeri, régies írásmód nagyjából helyettesíthető a középkori betűtípus egy változatával. A nagybetűt a magyar szóban elhagyjuk, vagyis a lét vagy Lét minden esetben a fundamentálonológiai létet jelenti, amely persze egy ponton elmélyül a szerző

- írásaiban, aminek végső kifejezése egyfelől a *Seyn*, másfelől a *Seyn*. Itt tehát: **Űt** és **Űt**.
- 58 „Doch das Seyn birgt, undenkbar dem Denken, das Heile.” (Gesamtausgabe 97. köt. 89. o.)
- 59 Gesamtausgabe 97. köt. 117. o.
- 60 Gesamtausgabe 95. köt. 181. o.
- 61 Hebart, Johann Friedrich: *Hauptpunkte der Metaphysik* (1806). In Kehrba, Karl – Flügel, Otto (szerk.): *Herbart, J. F.: Sämtliche Werke*. 19 Bände. 2. Neudruck der Ausgabe 1887–1912. Aalen, 1964, Scientia Verlag.
- 62 Gesamtausgabe 101. köt. 35. o.
- 63 Gesamtausgabe 99. köt. 84. o.
- 64 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen IX. 65. o.
- 65 Filippi 2,5–11. A kenószisz teológiai gondolata a kereszténységben döntő, mivel kifejti a Szentháromság második személye önmegalázását a keresztthalálban – az emberiség megváltása végett.
- 66 Gilson, Etienne: *L'Être et l'essence*. Paris, 1987, Vrin, 365–377. o., különösen 372. o.
- 67 Gesamtausgabe 95. köt. 278. o.
- 68 Gesamtausgabe 94. köt. 503. o.
- 69 Gesamtausgabe 97. köt. 316–317. o.
- 70 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen VI. 119. o.
- 71 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen VI. 109. o.
- 72 Lásd még: Trawny, Peter: *Heidegger-Fragmente. Eine philosophische Biographie*. Frankfurt am Main, 2018, S. Fischer, 41. o.
- 73 Gesamtausgabe 97. köt. 386. o.
- 74 Uo. 57., 82. és 150. o.; Überlegungen XIV. 176. o. Heidegger két értelemben is használja a három évszázad gondolatát: egyfelől a technikauralom mintegy három évszázad alatt bontakozott ki Nyugaton; másrészt ennyi idő kell az akkori jelentől (a XX. század közepétől) az új szellemi áttörésig. Végül az is megfordulhatott a fejében, hogy a reformáció után is kb. ennyi időbe tellett a németiség politikai és kulturális súlyának helyreállása.
- 75 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen VII. 103. o.
- 76 Martin, Heidegger: *Was heißt Denken?* Gesamtausgabe, Band 8. Frankfurt am Main, 2002, Vittorio Klostermann, 89. skk. (Saját ford.) Az előadás akkor hangzott el, amikor Heidegger a „nácitlanítási eljárás” után végre visszakérülhetett a Freiburgi Egyetem állományába, ahol az 1951–52-es tanév őszi és tavaszi félévében adta elő az anyagot 1-1 órányi kreditet kínálva. Az első előadásán megjelent Szilasi Vilmos is, akit az egyetemi vezetés Heidegger „helyetteseként” korábban a filozófia tanszék élére nevezett ki s ott is tartott mindkettejük nyugdíjazásáig. Lásd ez utóbbihoz: Szalai, Zoltán: *Im schatten Heideggers. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi*. Freiburg, 2016, Karl Alber.
- 77 Gesamtausgabe 97. köt. 444–445. o.
- 78 Gesamtausgabe 98. köt. Anmerkungen VII. 127. o.
- 79 Uo. Anmerkungen VIII. 300. o.
- 80 Husserlre nézve Heidegger kifejezetten árnyaltan, védekezően fogalmaz, kijelentve, hogy a *Lét és idő* világosan mutatja, mennyit köszönhet mentorának. Lásd a hosszas bevezdést: Gesamtausgabe 97. köt. 462 sk.
- 81 Heidegger, Martin: „Brief über den 'Humanismus'”, i. m. 330–331. o. Magyarul uő: *Levél a „humanizmusról”* (1946). i. m. 293–395. o.
- 82 Gesamtausgabe 100. köt. 12. o.
- 83 A 44-es szám merő véletlenségét egyes szerzők, pl. Koestler Artúr a véletlenek egybeesésének elméletével tennék világossá, vő: Koestler, Arthur: *Roots of Coincidence*. London, 1972, Pan Books.
- 84 Husserl, Edmund: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Karl Schuhmann (Hrsg.). Den Haag, 1976, Martinus Nijhoff (Husserliana III/1), 91–94. o.
- 85 Megjegyzendő, hogy a magyar kiadásban (Heidegger: *Lét és idő*, i. m. 333. o.) a *Dasein* jelenvalólét fordítása különösen megnehezíti a magyar olvasók dolgát. A *Dasein* a legegyszerűbb és legvilágosabb német szavak egyike, amelyet a kimódolt magyar szó nemcsak, hogy nem ad vissza, hanem szinte lehetetlenné teszi a szemantikus kör feltárását.
- 86 Husserl: *Phänomenologie und Anthropologie*. In uő: *Aufsätze und Vorträge (1922–1937)*. Dordrecht–Boston–London, 1989, Kluwer Academic Publishers, 164–181. o. „Az emberben, s egyedül az emberben, mégpedig az ember konkrét-világi létezésének lényegtanában volna fellelhető a filozófia igaz fundamentuma.” (uo. 164. o.).
- 87 Lásd ehhez Mezei Balázs: Husserl platonius c. dolgozat Heidegger és a kozmoteológiai gondolkodás című szakaszát. In Varga Péter András – Zuh Deodáth (szerk.): *Kortársunk, Husserl. Tanulmányok a 150 éves Edmund Husserl filozófiájáról*. Budapest, 2013, ELTE Eötvös Kiadó, 45–69. o.
- 88 Itt helyesebb tényekről szólni. A *Vallásbölcselet* a fenomenológiai gondolkodás szerves továbbgondolásán alapul és magyar nyelven korábban nem ismert összetettségben dolgozza fel mind Husserl, mind Heidegger felfogásait és érvényesíti ezeket szerkezetében, kifejtésében.
- 89 Mezei Balázs: *Vallásbölcselet. A vallás valósága*. I–II. i. m. 46. §. 3.
- 90 Egyes kiemelések a mostani változatban; lásd *Vallásbölcselet*. I. i. m. 553. o.
- 91 Husserl 56 éves volt az *Ideen I* közreadásakor. Heidegger 38 éves a *Sein und Zeit* megjelenésekor.

- 92 Vö. Gesamtausgabe 100. köt. 28. o. Lásd még a korábban már idézett bevezető szakaszt a *Vom Ereignis*ből, Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, i. m. 3. o.
- 93 Lásd ehhez Babich, Babette: „Heidegger’s Black Night. The Nachlass and Its Wirkungsgeschichte”. In Ingo Farin – Jeff Malpas: *Reading Heidegger’s Black Notebooks 1931–1941*. Cambridge, Mass., 2016, MIT Press.
- 94 Lévinas, Emmanuel: *Ethique et infini*, Paris, 1982, Fayard, 37. o.
- 95 Gesamtausgabe 97. köt. 98. o.
- 96 Mindkettő esetében tárgyalhatók a kortársi összefüggések, de az önálló formateremtés ténye nem tagadható.
- 97 Mezei: *Vallásbölcsélet*, i. m. II. köt. 491–484. o.
- 98 Husserl, Edmund: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. (hrsg.) Walter Biemel. Den Haag, 1976, Martinus Nijhoff, (Husserliana VI), 46. §. Magyarul: Husserl, Edmund: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. I–II. (ford.) Mezei Balázs et al. Budapest, 1998, Atlantisz.
- 99 Lásd Trawny, Peter: *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*. Frankfurt, 2015, Vittorio Klostermann.
- 100 Gesamtausgabe 97. köt. 391. o.
- 101 Vető Miklós: „Isten filozófiai megközelítése”. In Mezei Balázs – Schmal Dániel (szerkesztők és szerzők). *Megújító újdonság. Tanulmányok Vető Miklós gondolkodásáról*. Budapest, 2020, Szent István Társulat.
- 102 A metafizikai horizont teljesebb felrajzolásához lásd Mezei Balázs M.: *Radical Revelation. A Philosophical Approach. Illuminating Modernity!*. London – New York, 2017, Bloomsbury – T&T Clark.; különösen xi–xxiii.

Ruzitska György miséi 2. rész

A kolozsvári katolikus egyházzenei élet újjáéledése hosszas folyamat volt, amelynek első indítványozói a XVIII. század folyamán az egyetemi templomépíttető jezsuita szerzetesek voltak. A XIX. században a nemes családok által szerződtetett külföldi zenetanítók – ahogy Ruzitska György is – meghatározó mértékben hozzájárultak úgy a világi, mint az egyházi zene fejlődéséhez. Hatalmas kincsnek tudható az, hogy Ruzitska négy misét komponált a kolozsvári templomok és a konzervatórium számára, melyből az első írásom első részében elemeztem, mutattam be a folyóirat 2023. decemberi számában.

Missa No. 2 in D

A szerző második miséje sok szempontból (felépítés, zenei stílári eszközök és nyelvezet) a legfejlettebb és legkomplexebb, és talán ez az a mű, amely a bécsi évek alatt tapasztalt egyházzenei élet legfőbb hozadéka. Fellelhetők benne ugyanakkor a haydni örökség egyes elemei, amelyek által elmondhatjuk, hogy Ruzitska második miséje teljes mértékben a XIX. századi misekompozíciók egyik remekműve. A komponálás pontos évét nem ismerjük, az OSZK-ban a Ms.Mus 208 szám alatt található partitúra első oldalán az szerepel, hogy *Revu. en 1840* – vagyis ebben az esztendőben készült a kotta újraszerkesztett, átnézett változata. Későbbi miséi ismeretében – III. (1840?–1853) és IV. (1843–1859) –, amelyek visszafogottabb stílusban komponálódtak, meggyőződésünk, hogy második miséje valamikor az 1820-as évek tájékán íródott. A későbbi misék inkább a konzervatórium és a piarista templom kisebb együtteseinek lehetőségeihez lettek szabva. Zenekari apparátusát tekintve a második mise az első miséhez képest is nagyobb, a vonóskar, kórus és szólisták mellett: fuvola, két klarinét, két trombita, harsona (későbbi kiegészítés)¹, illetve üstdob is szerepel. Valószínűleg ez a kiegészítés a *Revu. 1840* egyik tárgya. Lakatos István a *Muzikus Ruzitskák Erdélyben* tanulmányában a következőket írja a Ruzitska-misékről: „az akkoriban nehezen beszerezhető hangjegyanyagot saját szerzeményeivel pótolta, hogy a piarista templomban vasárnaponként tartott zenés misékre ne hiányozzék a zenei anyag. Első miséjét (F-dúr) énekkarra, orgonára és zenekarra írta. A *Missa Solemnis* hangszerelésének beállítása azonos az elsővel.”² Az előbbi állítások nem teljesen takarják a valóságot, mert bár stílusukban számos azonosságot mutat a két mise, Ruzitska vallomásaiból kiderül, hogy az első nem a piarista, hanem a minorita templom együttesének és Wendt nevezetű oboistájának komponálta, illetve a második mű zenekari apparátusa nem egyezik meg az elsőével.

(*Kyrie eleison*) A bűnbánati aktus zenei mozzanata, amint az első misében is: a *Kyrie*, tizenhat ütem terjedelmű lassú bevezetővel kezdődik, amelynek nagy része homofon kórusblokkokat tartalmaz és a vonósok szinkópált kísérete kreál különös poliritmiait. A mise nyitánya harmóniaváltásokban is gazdag: D-dúr alap hangnemből *passus duriusculus* vezet a moll megfelelőjére, majd a gyors tétel nyitása – a szólisták kvartetttje – VI. fok h-mollban kezd, a főtéma már az alaphangnemben szólal meg.

A *Kyrie* tétel elején található lassú bevezető számos solemnis mise esetében előfordul, mint például Mozart *Waisenhaus* (KV 139), Joseph Haydn *Missa Cellensis* vagy a *Missa in Tempore Belli* (*Paukenmesse*) esetében.

4

Allegretto

S. *p* *Soli* *f Tutti*
-son e-lei-son Ky-ri-e-e-lei-son e-le-i-son Ky-ri-e-e-lei-son e-

A. *p* *Soli* *f Tutti*
-i-son e-lei-son Ky-ri-e-e-lei-son e-le-i-son Ky-ri-e-e-lei-son e-

T. *p* *Soli* *f Tutti*
le-i-son e-le-i-son Ky-ri-e-e-lei-son e-le-i-son Ky-ri-e-e-lei-son e-

B. *p* *Soli* *f Tutti*
e-lei-son Ky-ri-e-e-lei-son e-le-i-son Ky-ri-e-e-lei-son e-

Vln. I *p* *f*

Vln. II *p* *f*

Org. *p* *Solo* *f*

Ruzitska György: *Missa No. 2, Kyrie, 11–22. ütem*

Talán ehhez az utolsó műhöz való rokonság nem teljesen véletlen. Ruzitska György emlékezései alapján ennek a misének a continuószólamát éppen Haydn vezénylete alatt játszhatta a bécsi piaristák templomában, és egy baráti vállveregetéssel ismerte el ügyességét a nagy zeneszerző. Amint majd a következő tételekben is láthatjuk, a meghatározott *Ordo missae* liturgikus szöveg kezelése rugalmas, a szerző például a *Kyrie* tételben teljesen mellőzi a *Christe eleison* könyörgést.³ Felépítésében könnyen kivethető az A–B–A hármas tagolás, amelyben a visszatérés tulajdonképpen a lassú bevezető zenei felkiáltásait idézi, ezúttal már a gyorsított tempóban. Ruzitska tehetsége megmutatkozik abban is, hogy egyszerűséggel váltakoznak a homofon és polifon tömbök, illetve az énekszólisták és a fafúvós kvartettek kifejező dialógusban vannak. Értelmezhető ez úgy is, mint a *Kyrie eleison* textusban rejlő felkiáltás (megszólítás) és könyörgés. A *Kyrie* tétel záró részében a szerző fokozatosan előkészíti a zenei csúcspontot, ahol a szoprán szólam is a legmagasabb hangot éneklí, majd ismételt I–V–I kadenciával zárul.

(*Gloria*) Fenséges D-dúr hangzás indítja tuttiban a dicsőítő éneket, szépen fokozódó nyolcütemes frázissal és V. fokú zárlattal, amely kontrasztál az *Et in terra pax* kissé komor hangzásvilágával és fisz-moll kadenciájával. A zenekari kíséretben a hegedűk tizenhatodos akkordfelbontásai, illetve figuratív harmóniai teszik dinamikusabbá a zenei képet. Az első nagy szakasz a harminchatodik ütemig terjed, a „Propter magnam gloriam tuam” szöveg lépcsőzetesen fokozódó zenei mondatot hoz, és G-dúr hangnembe modulál. A második rész *Domine Deus*tól kezdődően visszafogottabb és bensőségesebb, ami a szöveg értelmezésének is tulajdonítható. Ruzitska a kíséretben játékos zenei motívumot használ, amely először az első hegedűvel, majd a csellónál is végigkíséri ezt a részt.

41

Vln. I *p* *f*

Ruzitska György: *Missa No. 2, Gloria / 1 hegedű, 41–45. ütem*

A szólista kvartettnak minimális énekelni valója van, de valószínűleg tudatosan használja ezt az eszközt a *Gloria* legkifejezőbb részében: *Qui tollis, miserere* – ahol gyakran előfordulnak a hirtelen harmóniai váltások is. A szólisták által exponált zenei motívum különösen szépen fonódik össze valamely fafüvés ellentétes mozgásával.

64

Cl.

Bsn.

Bsn.

S.

A.

T.

B.

tens. *p* *Solo* Ag - nus De - i qui tol - lis pec -

tens. *p* *Solo* qui tol - lis qui tol - lis pec -

tens. *p* *Solo* Ag - nus De - i qui tol - lis pec -

tens. *p* *Solo* qui tol - lis pec -

Ruzitska György: *Missa No. 2*, 64–69. ütem

Kissé szokatlan, hogy a középső rész utolsó szakaszában Ruzitska újból megzenésíti a *Gloria* elején található akklamációkat: *benedicimus, adoramus Te* stb. szöveget, de ez hozzájárul a teljes tétel zenei keretezéséhez. A zenei szövet kezdő hangnemben való visszatérését B-dúrból olyan frázisokkal vezet vissza Ruzitska, amelyben feltűnik az egy magasságon hosszan tartott hang: először a basszus-tenor (D hangon), majd a lány szólamoknál (E hangon), s mindez alatt gazdag összhangzattani világ bontakozik ki. A *Gloria* utolsó része megszokott módon egy fugát tartalmaz, viszont az kevésbé megszokott, hogy már a *Quoniam tu solus*⁴ kezdetű szövegrésszel indít (a kezdő zenei téma nem tér vissza), és nem pedig a *Cum Sancto Spiritóval*, és mindössze harminc ütem terjedelmű.

Amint a *Kyrie* tételben, illetve Ruzitska első miséjében is látható, a hosszabb tételek megadott textusát szabadon kezeli és nem zenésíti meg teljes terjedelmében, viszont jól érzékelhető az a törekvés, hogy a zenei kifejezés tükrözze a szavak értelmét. A következő passzusok hiányoznak:

„Gratias agimus Tibi”, „Domine Fili unigenite, Jesu Christe”, „Filius Patris”, „Qui tollis peccata mundi, suscipe deprecationem nostram. Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.”, „Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.”

100 **Moderato**

S. Quo - ni-am tu

A. Quo ni am tu - sdus sanc-tus Sanctus tu-so-lus Do - mi nus tu so - lus al - tis - si - mus

T. Quoni-am tu so - lus sanc - tus Do mi nus so - lus. Do mi nus al -

B. Quo - ni-am tu - so - lus Sanc - tus

Ruzitska György: Missa No. 2, Gloria, 100–107. ütem

Láthatjuk, a hiányzó rész elég számottevő, ezért ahogy az első miséjében is, ebben az esetben is megkérdőjelezhető a solemnis besorolás. További hasonlóság, hogy a két első tétel zenei terjedelme mindkét misében szinte azonos, bár a *Gloria* üzenetében és felépítésében sokkal bonyolultabb és hosszabb.

(*Credo*) A *Credo* tétel zenei szerkezete követi a hitvallás szövegének értelemszerű tagolódását: A – *Credo*; B – *et incarnatus-crucifixus*; C – *et resurrexit*; D – *et expecto*. A négy részből kiemelkedik a megtestesülés és kereszthalál drámai pillanata, amely lényegében a hitvallás legfontosabb része és minden misealkotás kulminációs pontja. Az A részben szimmetrikus és arányos zenei mondatok követik egymást homofon blokkokban, s zárása a „descendit de coelis” szöveg, amely zeneileg is szépen illusztrálja lefelé ívelő dallammal a mennyből leszállt isteni személy bizonyosságát. Az A és B részeknek van egy közös vonásuk, amely valamelyest egységessé teszi őket, és ez nem más, mint a vonós kíséretben található motívum. Hogyha az első, gyorsabb részben ez játékos hangzást valósít meg, a B részben a lassúbb tempónak és harmóniaváltásoknak köszönhetően sokkal inkább drámaivá és szenvedéstelivé válik. Ez a kifejező motívum, amelyet a teljes vonóskar unisonóban játszik, a hittételek megkérdőjelezhetetlen mivoltának zenei tükröződése.

40 77

S. e - ti-am pro - no - bis sub Pon - ti - o Pi - la - to Pas - sus

A. e - ti-am pro - no - bis sub Pon - ti - o Pi - la - to Pas - sus

T. e - ti-am pro - no - bis sub Pon - ti - o Pi - la - to Pas - sus

B. e - ti-am pro - no - bis sub Pon - ti - o Pi - la - to Pas - sus

Vln. I p *piu f*

Vln. II p *piu f*

Vla. p *piu f*

Vc. p *piu f*

Ruzitska György: Missa No. 2, Credo, 77–85. ütem

Általánosságban az *Et incarnatus* rész a szólisták felségterülete, de ebben a misében a kórus éneкли, majd csak a *Crucifixus* szólaltatják meg a szólisták. A modulációk nagyban hozzájárulnak a drámatiság fokozásához: *Et incarnatus* – A-dúr, *et spiritu sancto* – h-moll, *Crucifixus* – fisz-moll, *sepultus est* – E-dúr. A kereszthalál komorságát feloldja az *et resurrexit* fugato, amely visszavezet az a-moll hangnemből az alap D-dúr hangnembe. Ezt követően újból a szólisták kapják a főszerepet egy lírikus hangvételű részben, amelyet a rövid *Credo* két negyedből álló motívum beékelése tesz különössé a frázisok végén. Ugyanilyen megoldás figyelhető meg W. A. Mozart *Grosse Credo* miséjében (KV257).

144

S. fi - nis Cre - do Cre - do

A. fi - nis Cre - do Solo

T. fi - nis Cre - do Solo Qui cum Pa - tre et...

B. fi - nis Et in spi - ri-tum Sanc - tum sanc - tum Do - mi-num et vi-vi-fi - can - tem

Ruzitska György: *Missa No. 2, Credo, 144–155. ütem*

S. Pa - tre fi - li - o - que pro - ce - dit, pro - ce - dit, qui pro - ce - dit, Cre - do, cre - do,

A. Pa - tre fi - li - o - que pro - ce - dit, pro - ce - dit, qui pro - ce - dit, Cre - do, cre - do,

T. Pa - tre fi - li - o - que pro - ce - dit, qui pro - ce - dit, Cre - do, cre - do,

B. Pa - tre fi - li - o - que pro - ce - dit, Cre - do, cre - do,

W. A. Mozart: KV257 – *Grosse Credo Messe, Credo, 201–208. ütem*

A harmadik (C) részben meghatározó karakterváltás történik: a 180. ütemtől kezdődően, az „Et unam sanctam catholicam” szövegrésztől a rezeskar és a kórus unisonója erőteljesen szólal meg, és egyben rávezeti a zenei mondanivalót a záró részre – ugyanezt az eljárást figyelhetjük meg az előző tétel esetében is. Hogyha a *Gloriában* a megszokottnál hamarabb, már a *Quoniam*tól kezdődik a fuga, a *Credo* esetében is ugyanazt figyelhetjük meg, Ruzitska már a *Et exspecto*val indítja a záró fugát (és nem a *vitam venturítól*). Terjedelme ötven ütem, és kromatikus témájának köszönhetően gazdag összhangzattani világa van. A záró rész jól felépített fokozást tartalmaz számos kadenciális motívummal, fenséges hangzást biztosítanak a vonós kíséret gyors futamai és a kórusrészeket ellenpontoszó fúvósok motívumai. Amint a *Gloria* tételben is láthattuk, a *Hiszkegy* szövege is bizonyos részeket kihagy, de a terjedelméhez mérten jóval kisebb mértékben:

„visibiliūm ómniūm et invisibiliūm, [...] lumen de lúmine, [...] per quem ómnia facta sunt; [...] et ascéndit in cælum, sedet ad dexteram Patris; [...] Filióque procedit”

Hogyha a *Gloria* tételről nem lehet teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy az ünnepi misékhez tartozik, a *Credo* már sokkal inkább a *solemnis* típushoz sorolható, úgy terjedelemben (~10 perc), mint tagolódásában, valamint a zenei kifejezőeszközök változatos eszköztárának köszönhetően.

(*Sanctus*) A legrövidebb tétel, amely a kezdetben megszólaló szólista kvartettnek és a fafűvös kíséretnek köszönhetően mennyei karok hangzásvilágát idézi elénk. Az első frázisban felcsendülő G-dúr alaphangnem derűjét azonban felváltja a vonósok belépése szűkített akkord felbontásban, valamint a c-moll moduláció, illetve a kórus és a zenekar válaszolgatása.

Ruzitska György: *Missa No. 2, Sanctus*, 31–40. ütem

A tétel második részében tempóváltás – *più mosso* – valósul meg: visszatér a játékos, derűs hangzás a *Hosannával* kezdődően, és újból a szólisták és kórus közti dialógus a fő kompozíciós eszköz.

(*Benedictus*) Amint az első misében is, Ruzitska itt is mellőz bármiféle zenekari bevezetőt a tétel elején, és a főtemát a tenor szólista exponálja, illetve a fagottszólam dupláz, és a vonósok diszkrét staccatója kísér. Érdekesen oldja meg a szerző a melizmatikus dallamvezetést ellenpontozó második szólamot, amely először a tenorral, majd a szopránnal negyedértékű hangokon szaggatva éneklí a *Benedictust*, a felütésben pedig a kíséret válaszol.

Ruzitska György: *Missa No. 2, Benedictus*, 12–21. ütem (Cl, S., T., Vlc)

A *Benedictus* tétel két nagy részre tagolható, amelyet kiegészít a *Coda–Hosanna* rész. A kontrasztáló zenei tömbök a szólisták lírikus, hosszan ívelő dallamai és a drámaiságot idéző moduláló kórus belépései között jönnek létre. A hirtelen karakterváltás érzékelhető

az első részben is, az énekkar első belépésénél, ahol hirtelen a hangnem jellege dúrból mollra vált. A második rész az elsőhöz hasonlóan a szólista belépésével kezdődik, ezúttal a basszus éneklő a domináns A-dúr hangnemében. A kórus ismét modulációs és ellentétes karakterű belépései a harmóniaváltásokat hivatottak megvalósítani. Ruzitska összhangzattani tehetsége itt is jól érzékelhető, amint a szólamok egyszerű, de mégis kifejező vezetésével változatos hangnemeket érint, hogy majd visszatérjen az alaphangnembe. A *Coda* két arányos frázisból és kadenciából épül fel, amelyet teljes mértékben a kórus exponál.

A *Benedictus* tétel a szóló részek által előadott lírai frázisoknak és a kontrasztáló kórusrészeknek köszönhetően kimondottan a *solemnis* misékhez sorolható.

(*Agnus Dei*) Az *Agnus* követi azt a strukturális elgondolást, amelyre az első miséje is épül, vagyis egy lírai, lassú tempójú első rész, s azt az örömteli *Dona nobis* fuga követi, amely nagy valószínűséggel a Bécsben megismert Haydn-misék hozadéka. A következő példában észrevehetjük a közös vonásokat Haydn *Szent Bernát miséje* és Ruzitska második miséje között, főleg a dallamvezetés terén.

Adagio *Tutti f*
A - gnus De - i,
A - gnus De - i,
A - gnus De - i,
A - gnus De - i,
Adagio
p *f*

J. Haydn: *Agnus*
(*Missa Sti Bernardi*), 1–4. ütem

12 *(vln. 1)* *f Tutti*
S. *p* Ag - nus De - i
A. *f Tutti* Ag - nus De - i
T. *f Tutti* Ag - nus De - i
B. *(vlc.)* *f Tutti* Ag - nus De - i

Ruzitska György: *Missa No. 2*,
Agnus, 12–14. ütem

A mise zárótétele egy hosszabb zenekari nyitánnyal kezdődik, amelyet a vonóskar erőteljes karakteres pontozott motívuma jellemez. Az első rész – *Adagio maestoso* – két részre tagolódik (1–38. ütem és 39–68. ütem), a megzenésített liturgikus szövegnek megfelelően. Az *Agnus Dei* könyörgés, a textus mindannyiszor a bűneinket elhordozó Krisztus–Bárány megváltó tettehez kapcsolódik, és talán ezért is a zenei anyag mindannyiszor moll vagy/és szűkített akkord. Gyakoriak a kromatikus passzázsok – úgy a szóló, mint a kórusrészekben –, amelyek bizonyos feszültséget és drámaiságot nyújtanak, előkészítve a záró rész mozgalmas és a zenei téma szinkópái miatt játékos utolsó részt, amely feloldja ezt. A *Credo* után ez a legerjedelmesebb tétel, és ez annak is köszönhető, hogy a *Dona nobis* meglehetősen hosszabb lélegzetű. Érdekes, hogy mint egy előrevetítve a második rész könyörgését, a lassú rész utolsó négy ütemében már felcsendül a téma. Az első hetven ütemben viszont az örömteli béke zenei reflexiója bontakozik ki a kórus és szólisták váltakozó tömbjeiben.

Ruzitska György: Missa No. 2, Agnus Dei / Dona nobis, Fuga téma, 141–153. ütem

A fuga részt egy kis fafúvós intermezzo zárja, amely rávezet a *Codára*, s az újból a fuga anyagát használja fel, homofon módon és lépcsőzetesen felépíti a zárókadenciát. Ruzitska György második miséje az egyházzenei repertoárja szempontjából a legsikeresebb és legkifejezőbb művének tekinthető, készséggel tolmácsolja a szent szöveget a hozzá komponált muzika. Terjedelmét, zenekari apparátusát és stíláriskészletét tekintve tipológiailag mindenképpen *missa solemnis*ről beszélhetünk, amint ezek felsejlettek a nagy mesterek műveiből hozott példák. Ruzitska tehetségének és elismerésének bizonyítéka az is, hogy második miséje és a *Requiem*je a pesti főtemplom kottatárában is fellelhető.⁵

Vocal-Messe No. 3 (4)

Ruzitska György további misealkotásai eltérnek az első kettőtől, úgy stílusban, mint terjedelemben és kifejező erőben. Szerényebb művekről van szó, viszont ugyanúgy szervesen hozzátartoznak az erdélyi egyházzenei repertoárhoz, híven tükrözve az adott lehetőségeket és körülményeket. A mű – elnevezése szerint – eredeti változatában *acapella* szólal meg, a hangszeres kíséret későbbi. Lakatos István tanulmányában említést tesz az alkotásról: „A Vocal-Messe (C-dúrban) háromféle hangszerelésben maradt ránk. Eredetileg két tenorra, két basszusra, orgonakísérettel készült. Később kétszer is átdolgozta: egyik változatban az eredeti orgonakíséret helyett kizsenekari kíséretet írt, a másikban a misét vegyeskarra írta, orgonakísérettel.”

Az OSZK-ban csak a férfikari letét maradt meg, ezt sikerült digitalizált kottairással megszerkeszteni, az utólag komponált zenekari kísérettel együtt. A zenekari együttes kis méretű: vonós trióból (brácsa nélkül), illetve két klarinétból áll. Kissé szokatlan, hogy a partitúrában a két klarinét sorai a vonósok közé vannak ékelve (V11, V12, K11, K12, Vlc). Külön megemlíti a szerző, hogy abban az esetben, amikor nincs bőgő, a csellószólam játssza a *basso* részeket is. Érdekes, hogy a hangszeres kiegészítés partitúrájában, illetve a *Violoncello e basso* stímben két különböző nyelven jegyzi le az említett utasítást, előbbiben németül,⁷ utóbbiban franciául.⁸ A XIX. század közepén az iparosodással és a polgári rétegek megerősödésével számos férfikar működött Kolozsváron, többek között a Szent Mihály-templomban is. Valószínűleg a piarista templom vagy valamely más katolikus templom férfikarának íródott, és a gondos szólamvezetés és felépítés által, könnyen előadható kíséret nélkül, amint azt a „*willkürlich*” megjegyzés is tanúsítja.

Ruzitska, amint a két első misében, ebben az esetben is a teljes műhöz képest eléggé terjedelmes *Kyrie* tételt komponál, amely ugyancsak egy lassú prológust indít (domináns hangnemből való kadenciával), s ez képezi a felütést a gyorsabb részhez. A homofon

tömböket általában polifonok váltják szekvenciális jelleggel, előbbi a *kyrie*, utóbbi az *eleison* szövegre. A kifejező erő fokozása és dinamikai árnyalása érdekében szóló részek is váltják a tutti tömböket, a diszkont tenor-1 szólam szövése viszont eléggé magas.

A második tétel ünnepélyes hangulattal és felfelé ívelő zenei mondatnál indít, a *Gloria in excelsis Deo* hangillusztrációja ezzel erőteljesebbé válik. A *Vocal-messe* esetében Ruzitska a liturgikus szöveg szinte teljes egészét megzenésíti, kivéve éppen a záró fugát képező „Cum Sancto Spirito, in gloria Dei Patris” részletet. Az eredeti C-dúr hangnem itt G-dúrra vált, és a kezdeti akklamációk válaszolgatva szólalnak meg a szólamok között. A középső bűnbánati részben a moll rokon hangnemek irányába modulál, és a zenei mondanivaló meghitté válik, ezzel is kifejezve a szöveg liturgikus értelmét.

A zenekari kíséret általánosságban a kórus szólamait duplázza, de a polifon részeknél előfordul, hogy külön zenei mondanivalója van. A *Gloria* utolsó szakaszában, a fuga konvenciójától eltekintve, itt amint a második misében is, a *Quoniam* résztől kezdődően indít imitációs fugato részt néhány ütemnyi terjedelemmel.

**Ruzitska György: Vocal-Messe, No. 3, Glória tétel,
46-55 ütem és a 75. ütemtől**

Összességében elmondható, hogy a *Gloria* tétel takarékosan használja a miseszöveget, arányos zenei mondatok és tudatos szöveg–zene kapcsolat jellemzi.

A gregorián intonációt idéző unisonóval kezdődik a *Credo*, amelyet a zenekar teljes apparátusa erősít, egyben a hittételek szilárd meggyőződését tükrözik. A *Kyrie* C-dúr és a *Gloria* G-dúr hangneme után itt D-dúrban csendül fel a zenei szövet, amely első

részében tutti kórusdeklamációkban intonálja a szöveget. A liturgikus textus terjedelme miatt a *Credo* nem egyszerű komponisztikus feladat, a *Vocal-messe* esetében is láthatjuk, hogy az arányok megtartása érdekében politextualitást is használ a szerző.

28

T. De - o ve - ro, ge - ni - tum non fac - tum con - sub - stan - ti - a - lem Pat - ri per - quem om - ni - a fa - cta

T. De - o ve - ro con - sub - stan - ti - a - lem Pa -

B. De - o ve - ro con - sub - stan - ti - a - lem Pa -

B. De - o ve - ro on - sub - stan - ti - a - lem Pa -

Ruzitska György: *Vocal-messe, Credo, 28–33. ütem*

Az *Et incarnatus* rész harmóniailag instabil és nem annyira a meghittséget, mint a megtestesülés örömét közvetíti, viszont a *Crucifixus* már sokkal inkább a fájdalom és szenvedés zenei kifejeződését hordozza magában a disszonáns akkordok és késleltetések révén. Amint a tétel elején, a feltámadás örömét unisonóban szólaltatja meg a teljes zenei együttes. Az egyszólamban felcsendülő *Et resurrexit* rész kiválóan kontrasztál a *cuius regni*től kezdődő szakasz imitációs megzenésítésével, ahol felismerhető a *dux* és a *comes*, de mindig más szöveggel.

89

T. quicum Pa - tre et fi - li - o si - mul a - do -

T. qui ex Pa - tre fi - li - o - que pro - ce - dit pro - ce - dit si - mul a - do -

B. spi - ri - tum sanc - tum Do - mi - num et vi - vi - fi - can - tem et vi - vi - fi - can - tem vi -

B. et in spi - ri - tum sanc - tum

Ruzitska György: *Vocal-Messe No. 3, Credo tétel*

A homofon szerkesztésmód visszatérése egybecseng az *et unam sanctam catholicam* passzussal, ily módon kiemelt helyet kap éppen az a szövegrész, amely az első miséjéből teljesen hiányzik. A záró szakaszban Ruzitska kiválóan építi fel fokozatosan a zenei feszültséget egy szekvenciális motívummal, hogy majd ismételten *Amen* autentikus kadenciával zárja a tételt. A hitvallásnak az egyház által előírt teljes szövegéből, amint az előbbi alkotások esetében is láthattuk, bizonyos részek hiányoznak. A *Vocal-messe* esetében viszont szinte egészében szerepel, a kivételt csak az „*Et expecto resurrectionem mortuorum*” szavak képezik.

22 *p* *cresc.* *f* *dim.*

T. Ag-nus De - i mi - se - re - re no - bis no - - - bis. *cresc.*

T. i, Ag-nus De - i mi - se - re - re no - - bis. mi - se -

B. i, Ag-nus De - i mi - se - re - re no - bis mi - se - re - re

B. De - i mi - se - re - re no - bis mi - se - re - re

Ruzitska György: *Vocal-messe, Agnus Dei*, 22–32. ütem

A formai terv szerint két nagy részre tagolódik: a lassú és meghitt hangulatú *Agnusra* (negyvennégy ütem) és az örömteli, gyors *Dona nobisra* (ötvenöt ütem). Az egyértelmű disztingválást a két alkotó rész között az is bizonyítja, hogy utóbbi a kéziratban is a lejegyzés módja szerint külön tételként jelenik meg.

A klasszicista misék felépítésében gyakran előfordul, hogy a *Dona nobis* zenei anyagában visszaköszön a *Kyrie*, ami a *Vocal-messe* esetében is így van, de csak az első nyolc ütemben. A bevezető tizenegy ütemet követően felcsendül a fuga téma, amely jóval hosszabb terjedelmű, és egyben zárja a teljes alkotást. A fuga két fő alkotóeleme a téma és az állandó ellenpontja.

56

T. cem pa - cem do-na no-bis pa - cem pa - cem pa - cem

T. cem no-bis pa - cem do-na no-bis pa - cem

B. cem, do-na no-bis pa - cem do-na no-bis pa - - - cem, pa - cem,

B. cem do-na no-bis pa - cem,

Ruzitska György: *Vocal-messe, Agnus Dei*, 56–62. ütem

A mise *ordo missae* tételein kívül a kéziratokban megtaláljuk a *Gradualét* és az *Offertoriumot* is, amelyek bibliai szövege arra utal, hogy a mű valamely Mária-ünnepre készülhetett – ez csak feltételezés, de a piarista templomban elhelyezett kegykép tekintetében teljesen valószínű.⁹ Ruzitska harmadik (és egyben negyedik) miséje elemzése után megállapíthatjuk, hogy a szerző jól tájékozott komponistának mutatkozik, aki ismeri az egyházi repertoárt. Sikeresen alkalmazza a férfikari kórusművek jellegzetességeit, illetve egyesíti ezeket a szövegek által előhozott hangképekkel.

Missa No. 5 (4) in F – „*pegli scolari del Conservatorio di Musica Claudiopolitana*”

Ruzitska György utolsó miscalkotása, amint az alcíme is elárulja, a kolozsvári Muzsikai Conservatoriumhoz köthető, amelynek több mint harminc esztendőn keresztül volt igazgatója. 1810-ben zeneoktatóként került a kincses városba, és ezt a hivatását élete végéig gyakorolta, először a Bánffy családnál, majd magánórát adó tanárként, később a zenekonzervatórium igazgatójaként és a katolikus gimnázium tanáraként. Amint az előző misék a templomok repertoárját bővítették saját szerzeményeivel, úgy az *F-dúr mise* nemcsak liturgikus, hanem kimondottan didaktikus céllal íródott. Ilyen rendeltetésű munkája az *Énekiskola* vagy a respnzórium, amely *Alexander Slaby* – szeretett növendékének – gyászmiséjén csendült fel, illetve a Szűzanyának ajánlott *Graduale*.¹⁰ A mise borítóján, az olasz nyelvű ajánlás mellett szerepel az igazgatói tisztsége is: „*Scritta [...] da Georgio Ruzitska Direttore del suddetto Conservatorio*”, illetve a komponálás (1843) és az átdolgozás (1859) éve. A kórusra,¹¹ a szólístákra és a zenekarra komponált zenemű kifejezőeszközeiben, dallamvilágában és terjedelmében egyszerűbb, mint előző művei, de megtaláljuk benne azokat a vonásokat, amelyek jellemzők a Ruzitska-misékre. Zenekari apparátusa azokat a hangszereket használja, amelyeket a konzervatóriumban is oktattak: teljes vonóskar, orgona, oboa vagy klarinét, kürt, trombita és üstdob (*ad libitum*). Bizonyos tekintetben visszaköszön az első miséje, a közös hangnem, a kíséret és zenei szövet miatt.

Andante

Sz
A
T
B
Violin I
Violin II

Ruzitska György: Missa No. 5, Kyrie, 1–6. ütem

A *Kyrie* harmóniai terve szépen kirajzolja a liturgikus szöveg hármas tagolódását: *Kyrie*: harminckét ütem, *Christe*: húsz ütem, *Kyrie*: harminc ütem, mert az első részt jellemző tutti és szóló váltakozás után rövid zenekari átvezetés hozza a c-moll hangnemet a *Christe* szavakra. A visszatérés pedig a kezdő zenei motívumot dolgozza fel alaphangnemben, hogy majd rövid, hatütemes *Coda* zárja a művet. A dicsőítő ének kezdeti örömteli felkiáltásait, a zenekari kíséret tizenhatodai visszhangozzák a *Gloria* tétel nyitányában.

S.
Glo-ri-a Glo-ri-a Glo-ri-a in ex-cel-sis De-o

A.
Glo-ri-a Glo-ri-a Glo-ri-a in ex-cel-sis De-o

T.
Glo-ri-a Glo-ri-a Glo-ri-a in ex-cel-sis De-o

B.
Glo-ri-a Glo-ri-a Glo-ri-a in ex-cel-sis De-o

vn. I

vn. II

Ruzitska György: Missa No. 5, Gloria, 1–8. ütem

Amint a *Vocal-messe* esetében is, a *Gloria* a domináns hangnemben van elgondolva, és az ünnepélyes karakter fokozásához ebben a tételben a trombiták és az üstdob is szerepet kapnak. A „Propter magnam gloriam tuam” (huszonhatodik ütem) résztől kezdődően az énekszólamok kíséretét a hegedűknél elrejtett, egymást kiegészítő zenei motívum képezi, amely egészen a kezdő zenei anyag visszatéréséig (*Quoniam*, 68. ütem) terjed.

Vln. I

Vln. II

Ruzitska György: Missa No. 5, Gloria, 26–32. ütem

A megadott *Ordo missae* szövegből, a középső bűnbánati szegmensből hiányoznak passzusok: „Dómine Fili unigénite, Iesu Christe, Dómine Deus, Agnus Dei, Filius Patris, [...] és qui tollis peccáta mundi, súscipe deprecationem nostram. Qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis.”

Strukturális szempontból ez a tétel is hármas felosztású, amelyben a középső kontrasztál a két szélsővel: A–B–Av. A B részben, bár lenne zenei terjedelem, hogy a hiányzó szövegpaszusok bekerüljenek, Ruzitska mégis a bűnbocsátást kérő könyörgésre koncentrálja a kórus énekét: a *miserere nobis* szövegre, amelyet a szólisták exponálnak. Amint az előző misék elemzéséből is kiderül, a *Kyrie–Gloria* tételpáros nem tükrözi a megzenésített szöveg mennyiségét, mert a második miséje kivételével ezek nagyjából ugyanakkora terjedelműek, sőt, a *Kyrie* lassúbb tempója miatt időben előbbi a hosszabb. A *Gloria* tétel a Mozart *brevis* misékre is jellemző *durchkomponiert* stílusban íródott, tempóváltások nélkül, a belső struktúrát a hangnem és a karakterváltások szabják meg.

A harmadik tétel a hitvallás első részében (*Credo-descendit*, 1–53. ütem) végig tutti, homofon tömbök váltják egymást, arányos zenei mondatokban, C-dúr hangnemben. A belső felosztásban és a teljes misében középpontba az *Et incarnatus Crucifixus* rész helyezhető, amely úgy zeneileg, mint a szövegértelmezés szempontjából is a legfontosabb helyet foglalja el. A szóban forgó részben tempó- és hangnemváltás történik: *Adagio* c-moll / Esz-dúr, illetve a szólisták veszik át a főszerepet. A keresztre feszítés és halál zenei illusztrációja, a szűkített akkordok diszszonanciája teszi érzékelhetővé mindezt.

70

S. *ff* pas - sus pas - sus et se - pul - tus pas sus et se - pul - tus est.

A. *f* pas - sus pas - sus et se - pul - tus pas sus et se - pul - tus est.

T. *f* pas - sus pas - sus et se - pul - tus pas sus et se - pul - tus est.

B. *f* pas - sus pas - sus et se - pul - tus pas sus et se - pul - tus est.

Ruzitska György: *Missa No. 5, Credo, 70–77. ütem*

A harmadik rész a tétel kezdetén felcsendülő zenei anyagot ismétli, és ugyanúgy homofon kórustömbök váltják egymást, amit a hegedűk ismétlődő zenei motívuma kísér. (Hasonló megoldáshoz folyamodik a szerző a második miséjének *Credójában* is).

Vln. I

Ruzitska György: *Missa No. 5, Credo, 82–85. ütem*

A szólisták újbóli megszólalása egyben egy kissé távolabbi hangnembe történő modulációt is jelent: Ász-dúrba, amelynek magyarázatát talán a szövegértelmezésben kell keresni: „judicare vivos et mortuos”. Az alaphangnemben való visszatérés egybecseng az „nam sanctam Catholicam” részlettel, amelyet újból a tutti kórus szólaltat meg. A liturgikus szöveg megzenésítését illetően Ruzitska a következő passzusokat hagyja ki a hitvallásból: „visibilium omnium et invisibilium, [...] et ex Patre natum, [...] cuius regni non erit finis, [...] et vivificantem [...] Et expecto resurrectionem mortuorum”. Négy elemzett miséjének mindegyikében előfordul, hogy az előírt szövegből bizonyos részek hiányoznak, viszont ezek mindig változók, ami arra enged következtetni, hogy ez véletlenszerű és csupán a zenei elgondolás és arányosság okán történik.

A *Sanctus* a legrövidebb tétele az ötödik misének, összesen harminc ütem, amelyet csak a tutti kórus énekel, és két részre tagolható: a *Sanctus – andantino* tizenöt ütem, a *Hosanna – poco più mosso* tizenöt ütem. A következő tétel közös eleme az előzővel a zárásul felcsendülő *Hosanna*.

A kéziratban megjelenő bejegyzések arra utalnak, hogy a művet több alkalommal is előadták, és a *Benedictus* tételt az adott helyzethez kellett alakítani (koncert vagy liturgikus cselekmény). Ugyanis szerepel a *Fine* megjegyzés az első rész végén a *Hosanna* előtt, rövidíthető a kompozíció több mint harminc ütemmel, melyet a *vide* jelez.

Nem tudhatjuk, hogy ezt maga Ruzitska jegyezte-e be, vagy valamely utólagos előadás alkalmával történhetett meg, mindenesetre, ha a teljes terjedelmét vesszük figyelembe, az előző misékhez hasonlóan a *Benedictus* itt is meglehetősen hosszú tétel. A 6/8-os ütemjelzés kissé a karácsonyi muzsika hangulatát hozza, illetve a tenor és szoprán páros unisonóban megszólaló első mondata nagyon hasonlít Ruzitska első miséjének kezdő megszólalásához.

S. *Solo*
Be - ne dic tusqui ve - nit qui ve nitinno mi ne. Do - mi ni. Be - ne dic tus Be - ne dic - tus,

T. *Solo*
Be - ne dic tusqui ve - nit qui ve nitinno mi ne. Do - mi ni. Be - ne - dic - tus be - ne

Ruzitska György: Missa No. 5, Benedictus, 6–11. ütem

Be - ne - dic - tus qui ve - nit in no - mi - ne Do - mi - ni be - ne - dic - tus qui ve - nit in no - mi - ne Do - mi - ni be - ne - dic - tus qui ve - nit in

Ruzitska György: Missa No. 1, Benedictus, 1–6. ütem

A *Sanctus* tételhez hasonlóan itt is a *Hosanna* gyorsabb tempót és polifon szerkesztést eredményez, amelyet a vonósok 6/8 ütemes nyolcad mozgásai tesznek dinamikussá.

A mise utolsó tétele a megszokott alapszerkezetű: lassú, drámai hangulatú első rész (*Agnus*), amelyet felvált a kontrasztáló, gyors tempójú, örömteli *Dona nobis*. Az első rész harmincyolc ütem terjedelmű és váltakoznak benne a tutti–solo részek. Érdekesség, hogy háromszor csendül fel a teljes „Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, / miserere nobis” szöveg, és mindig más-más solo–tutti társításban. Kifejezőerejét a dús harmóniavilág és a kromatikus dallamvezetés adja, amely sok rokonságot mutat az első mise zenei megoldásaival. A *Dona nobis* részben Ruzitska eltér a megszokott polifon fuga vagy fugato megoldástól, és arányos kadenciális mondatokban harsan fel a lelki béke éneke.

S. do - na no - bis pa - cem do - na no - bis no - bis pa - cem do - na

A. do - na no - bis pa - cem do - na no - bis no - bis pa - cem do - na

T. do - na no - bis pa - cem do - na no - bis no - bis pa - cem do - na

B. do - na no - bis pa - cem do - na no - bis no - bis pa - cem do - na

Ruzitska György: Missa No. 5, Agnus Dei, 48–55. ütem

A diákok énekhangjának fejlesztésére nagyon sok energiát és figyelmet fordított Ruzitska, amint a saját szerzésű Énekiskolájából is kiderül, és ez nem is lehetett másképp, mert láthatjuk az utóbbi kottapéldából, meglehetősen magas fekvésű a dallam, és jó technikát igényel. Diákmiséje vokális szempontból nem annyira könnyű, amely valószínű abból fakad, hogy az énekes készségek javításának és az ambitus tágításának célját is szolgálta. A szentmise állandó részeinek megzenésítése és előadása nemcsak művészi, hanem egyházzenei szolgálatot is jelent, és ezáltal fontos lelki vetülete is van. Az ötödik misének legszebb részei akkor sejlenek ki, amikor a szerzőnek sikerül az adott textust hangillusztrációval ábrázolnia, mint például a *qui tollis peccata miserere – Gloria* tételben, a *Crucifixus – Credó*ban vagy a *Miserere nobis – Agnus*ban.

A misék előadása és elemzése után elmondhatjuk, hogy szépen kirajzolódnak Ruzitska kompozíciós jellemzői, amelyek összhangban vannak a XIX. századi gyakorlattal és bármely egyházzenei központ termését is képezhetné. Ezek a művek modern kottairással, szerkesztett változatban mind megszólaltak a legutóbbi tíz év folyamán a kolozsvári Szent Mihály-templomban, a Szent Cecília kórus előadásában, úgy szentmisék, mint koncertek alkalmával. Bár a liturgikus előírások sokat változtak a misék komponálása óta, mégis úgy gondoljuk, hogy a transzszilván Ruzitska-misék egy olyan örökség, amelyet ünnepi szentmiséken nemcsak meg lehet, hanem meg is kell szólaltatni.

JEGYZETEK

- 1 A kézirat utolsó oldalán található, valószínű későbbi adalék. 7 „In Ermangelung eines Contrabasses spielt das Violoncell nur die Contrabass Stimme.”
- 2 Lakatos István: *A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben*. 8 „Au défaut d’une Contrabasse le Violoncello executer a la partie de Contrabasso seule.”
- 3 Ruzitska második miséjét a kolozsvári Szent Cecília kórus és zenekar 2012 és 2013-ban szentmisében is megszólaltatta, ez alkalommal a tétel szövegét kiegészítettük a Christe résszel is, hogy megfeleljen a liturgikus előírásoknak. 9 Jelen tanulmányban csak az állandó részek elemzésével foglalkoztunk. A Graduale szövegének kezdete: „Salve Virgo, floreat mater illi”, az Offertoriumé pedig: „Coeli enarrant gloria Dei” (19. zsoltár)
- 4 W. A. Mozart KV 427 nagy c-moll miséjében található erre példa. 10 Sófalvi Emese: *Zeneoktatás a kolozsvári Muzsikai Conservatoriumban 1819–1869 között*. Kolozsvár, 2020, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 136–138. o.
- 5 Horváth Ágnes: *A pesti főtemplom zenei élete a XIX. század közepén, Bräuer Ferenc karnagy működésének tükrében (1839–1871)*. DLA Doktori értekezés. Budapest, 2012, 310. o. 11 A kéziratban található leírás szerint a vokálszólamok: két szoprán, tenor és basszus, viszont a szerkesztett változatban a második szólamot altként jegyeztük, mert zeneileg nem indokolt a magasabb fekvésű szólamjelzés.
- 6 Lakatos 1939, i. m. 11. o.

Koudela Géza, az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszus himnuszának szerzője

Az 52. budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus után – tudván azt, hogy a liturgia nyelve a zene – illik megemlékezni arról az egyházzeneusről, akinek köszönhetjük azt a dallamot, amely nyolcvanöt évvel megszületése után is ugyanúgy betöltötte méltó szerepét, ugyanolyan lelkesítő erővel hatott, mint keletkezése évében. Jelen írásom a 2021-ben megrendezett Eucharisztikus Kongresszus alkalmából a folyóiratban kiírt cikkpályázaton I. díjas pályamunkám (megjelent: Valóság, 2021, 9, 12–14. o.) felhasználásával készült, az újabb kutatási eredmények tükrében.

Dr. Koudela Géza, az 1938-as budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus himnuszának zeneszerzője Kalocsán született. Ha a híres Duna menti város zeneéletére gondolunk, elsődlegesen Liszt Ferenc jut eszünkbe, aki mintegy hét alkalommal koncertezett itt Haynald Lajos bíboros, kalocsa-bácsi érsek meghívására, az érseki kastélyban. Koudela Géza 1894. március 25-én, húsvétvasárnap hajnalán született. Szüleinek hetedik gyermeke, akiknek életében a vallásosságnak és a zenének is igen nagy szerepe volt. Édesapja papi szabóként dolgozott, és negyvenöt éven át játszott a székesegyház zenekarában trombitán és vonóshangszereken.

Az ifjú Koudela Kalocsán járt a Jezsuita Gimnáziumba¹, tiszta jeles tanuló volt. Sztára József, Liszt tanítványa segítette a családját és a fiatal gimnazista egyik mentoraként tartjuk számon.² Tehetsége hamar megmutatkozott: már kisgyermekkorában megismerkedett az orgonával, gyakran ő mutatta be a helyes játékmódot a nálánál idősebb tanulóknak is. A teológiát a Központi Szemináriumban végezte. Felszentelése 1917. október 19-én történt meg Kalocsán. Ugyanitt első miséjén, a primícán Liszt férfikarra írott miséje³ szolgáltatta az ordináriumot, amelynek partitúráját még gimnazista korában ő találta meg a kollégium könyvtárában. Felajánlásra saját *Suscipéje* szöveget.

A vajdasági (ma Szerbia) Moholon kezdte meg papi működését. Ám 1919-es kalocsai látogatásakor az érsek, Várady Lipót Árpád⁴ kinevezte a főszékesegyház karnagyává. Amikor Visszatért Moholra elbúcsúzni a hívektől, a szerb megszállás, a határok lezárása miatt ott ragadt. „Szabadkán tanított hittant, majd visszakerült Kalocsára. Ahonnan rövid pedagógiai működés (azaz zene- és énektanárság) után Csernoch hercegprímás⁵ – korábbi kalocsai érsek – hívó szava az esztergomi egyházmegyébe szólította.”⁶ Hamarosan azonban Budapestre került. A II. kerületi Keleti Károly utcában lévő Rákóczi Kollégium főnevelő-intézet hittanára 1920-tól 1925-ig, majd a budai Szent Imre Kollégium⁷ prefektusa lett.

1927-ben kinevezték az Egyetemi templom egyházzenei igazgatójának. Itt rendszeresen orgonált Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök konferenciabeszédeideihez, akit mindig példaképének tekintett. Közben a Katolikus Népelektár Bizottság elnöke, 1929-től 1930-ig pedig a *Muzsika* című folyóirat társszerkesztője volt.

Hamarosan kétéves ösztöndíjat kapott Rómába a Collegium Germanicum-Hungaricumba. „Itt zenetörténeti kutatásokat folytatott Liszt Ferenc római tartózkodásáról, magyar–olasz zenei kapcsolatokról, a régi magyar zsinatok egyházzenei intézkedéseiről s a római rítusnak Magyarországra való behozataláról. A Szent Cecília Nemzeti Akadémián⁸ látogatta Respighi⁹ művésztovábbképző kurzusát, és előkészítő munkálatokat végzett egy egyházzenei törvénykönyv megírásához.”¹⁰

Budapesten ezalatt megvalósult Liszt terve: a Zeneművészeti Főiskolán megszerveződött az egyházzenei fakultás, ahol Koudela Géza hazatérése után, 1928 és 1939 között főiskolai tanárként működött, gregorián korálist és karvezetést tanított. A tanszak tízéves évfordulóján, a jubileumi ünnepségen mondott egy, a szem- és fültanúk szerint „*lendületes ünnepi beszédet*”.¹¹

Az Országos Liszt Ferenc Társaságnak 1933-tól volt ügyvezető igazgatója, 1934-től alelnöke. Gyakran felkérték a Magyar Rádió helyszíni zenei közvetítéseinek kommentárszerepére. Szuggesztív módon, láttató erővel közvetítette a különféle egyházi eseményeket. Utolsó rádiós fellépésén a Kispapok kórusát vezényelte a Papneveldőben. A Magyar Dalosegyesületek Országos Szövetségének tiszteletbeli országos karnagyává választották.

Koudelától a politikai szereplés sem állt távol. A rövid életű (1922–1926) Nemzeti Egység pártjának volt jelöltje a Dunántúlon.¹²

Nagy szerepe volt kora jelentős zenei kiadója, a Magyar Kórus életében is. Ebben az időben jelent meg mértékadó szakemberek munkájaként a reformált énekeskönyv, a *Szent vagy, Uram!* Természetesen Koudela is részt vett a szerkesztésében és az utána kialakult nagy vitában, zenei ösztűzben is gyakran és sikerrel védte meg a művet.

Fiatalon kezdte a komponálást. Második gimnazista korában írt egy énekkari művet Jókai *Király-himnuszára*¹³. Ezt egy gyakran énekelt *Veni Sancte* követte, majd egy nyolcszólamú vegyeskari alkotás: az *Ave Maria*. Hamarosan zenekarra is írt, mégpedig egy *Szent Tamás-himnusz*t. Teológuskorában komponálta az egyik legismertebb alkotását, az *Ecce Sacerdos* című kórusművet. 1919-ben írta a magyar szövegű *Palicsi Misét* vegyeskarra, orgonával. IV. Károly király halálakor komponálta a megrázó erejű *Requiemjét*. 1922-ben született zenekaros *Ünnepi Nagymiséje* Nagyboldogasszony tiszteletére, majd a férfikari *Missa Solemnis*. Később zsoltárokat komponált. A Szent Imre-évben dolgozta át a *Szent Imre-népekeket*. Rengeteg jegyzet, félkész alkotás maradt utána.

Koudela nemcsak zeneszerzőként, de zeneteoretikusként is alkotott. Főként Liszt-kutatásai fontosak. Ezek a tanulmányok a kor jelentős zenei periodikumaiban jelentek meg. 1936-ban részt vett a dr. Molnár Imre¹⁴ által szerkesztett *A magyar muzsika könyve*¹⁵ létrehozásában is, ő írta *A magyar római katolikus egyház zenéje* című mű *Gregorián és népének* megnevezésű fejezetét.

A Magyar Cantuale egyházi karénekeskönyv Bárdos Lajos, Kertész Gyula és Koudela Géza szerkesztésében jelent meg 1935-ben.¹⁶ Ebben a kötetben saját műve nem szerepel.

Zeneszerzőként sokféleképpen jellemzik. Egyvalaki így ír: „Ma még nehéz lenne Koudela Gézának mint zeneszerzőnek helyét kijelölni az esztétika mérlegelésében. Művei elvitathatatlanul élő alkotások, ma is egyre több és több hívet nyerne meg. Fenséges pátosz csendül fel bennük. De ez a pátosz sohasem mesterkél, hanem a legőszintébb megnyilvánulásai egy papi lélek látomásszerű elragadtatásainak. Koudela Géza tagadhatatlanul romantikus lélek volt.”¹⁷

Mindenképpen szigorú, a renchez ragaszkodó és Istenben mindenekfelett hívő katolikus volt – zenéjében is. Így ír erről: „A helyes és szép szentének kettős imádság. Zengő, panaszkodó, hálálkodó, síró, magasztaló életjel-adásunk az Ég felé. Meghallgatja-e a jó Isten? Attól függ, Istenhez van-e hangolva az énekünk...”¹⁸

Az 1934-ben kiadott, Bárdos Lajos és Kertész Gyula által szerkesztett *Harmonia Sacra* című egyházi kóruskötet négy művet tartalmaz Koudelától – főként történelmi témájú, veretes és szép dallamok feldolgozásával foglalkozott ez időben. Jól érzékelhető

ezen művek zenei különbözősége a *Szent vagy, Uram!* orgonás kötetben megjelent feldolgozásoktól. Harmonizációik inkább modális hangulatúak, modernebb, itt-ott diszónásabb harmóniák, újító kísérletek jellemzik e munkáit.

Koudela – mint a Papnevelde kórusának vezetője – sok művét férfikarra írta. Ezeket gyakran szombaton este alkotta, ilyenkor nem lehetett zavarni, hogy másnapra, a szentmise idejére elkészülhessenek és meg is taníthassa a kórusnak.¹⁹

Beszédei is híresek voltak: „Ragyogó tehetségű szónok, páratlan művésze a szónak. Rőtöntözött beszédei nemcsak az egész országban voltak híresek, de a határokon túl is. Tudósa az egyházi zenének, annak legalaposabb ismerője és művelője.”²⁰

Prózai művei közül a legjelentősebbekre térnek ki. A *Dicsértések! Ima- és énekeskönyv* a Harmat–Sík-féle *Szent vagy Uram!* énektár énekeiből épült fel.²¹ Ennek a kis imakönyvnek az imarészét ő szerkesztette és írta. E kötet nyomán a *Magyar Kórus* 1945-ben kiadott egy, szinte a tenyérben elférő kis imakönyvet *Üdvözlégy, Mária! Gyöngybetűs ima- és énekeskönyv* címmel. Az imarész Koudela előbbi összeállításából való.

Egyik legjelentősebb írása az 1936-ban megjelent könyve, melynek címe: *Liszt Ferenc*.²² A kötet a Liszt Társaság felkérésére készült a zongoraművész és zeneszerző halálának ötvenedik évfordulójára. Az előszót dr. Ugron Gábor, az Emlékév Országos Bizottságának elnöke írta. A kötet három fő részből áll: az első taglalja Liszt életének eseményeit, a második Lisztről, a muzsikusról, a harmadik magáról az emberről szól. Mélyen kiemeli magyarságát. A kötet utolsó mondata az a gondolat, amelyet Bartók akadémiai székfoglalójának zárásaként mondott: „Liszt Ferenc magyarnak mondta magát: mindenkinek, magyarnak, nem-magyarnak egyaránt, kötelessége ezt a kijelentést tudomásul venni és abba belenyugodni.”²³

Az 1938-as Eucharisztikus kongresszus himnuszának szövegét Bangha Béla írta (*Győzelemről énekeljen napkelet és napnyugat*). Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, hithirdető, teológus, szerkesztő, író, gyakori megnevezéssel: Magyarország „sajtóapostola”. Nem véletlenül nevezik így, hisz sokoldalú munkásságában nagy részt foglalt el a magyar katolikus sajtó megszervezése, az írások terjesztése. Egyházi berkekben neves íróként, szónokként tartották számon, aktivista szerepvállalása külföldön is ismert. A *Katolikus lexikon* főszerkesztőjeként szintén dolgozott. Az Actio Catholica alelnökeként fontos szerepe volt az 1938-as budapesti Eucharisztikus világkongresszus megszervezésében is. Ő szintén Kalocsán végezte el a Jezsuita Gimnáziumot, majd más városokban, illetve külföldön tanult. Szellemi hagyatékának elemzése ma is folyik, helye, szerepe a kor kultúrpolitikájában még nem nyert egyértelmű értékelést.²⁴

Az Eucharisztikus himnuszaként ismert dallam a *Szent vagy, Uram!* énekeskönyv 280/b számú dala. Viszonylag ritkán veszik elő a kántorok, elsősorban a húsvéti ünnepeken, Úrnapján és eucharisztikus körmeneteken. Közismert orgonás változata nagy valószínűséggel Harmath Artúr munkája.

Hat tizenöt szótagú sorból áll. Minden sorának hasonló, jellegzetes dallamvonala van. Induló jellegű, tempo giusto előadásmódban. Jól énekelhető, lelkesítő dúr dallam, ami remekül illeszkedik a szöveghez. A kor jellegzetes német indulóinak mintájára készült, a magyar népdaltól nagyon különbözik. Ez persze nem baj, viszont a kor zenei szokásától eltér. Érdemes belegondolni, mi mindent alkotott ebben az időszakban Bartók és Kodály. Utóbbiak megítéléséhez, a megoldáshoz közelebb vihetnek minket a következő sorok.

A *Magyar Kultúra* periodikum szerkesztői ebben az időben Bangha Béla és Nyisztor Zoltán²⁵ voltak. Lapjuk 1937-es tizenhárom–tizennegyedik számában ezt írják *Tollhegyen* című publicisztikájukban, szerző megjelölése nélkül, tehát a lap általános véleményeként: „Már csak a vak nem látja, hogy a Bartók- és Kodály-kultusz valóságos hivatalos

iránnyá húzik Magyarországon. Az újságokban már egyéb sincs művészet címen, mint égis zengő magasztalása Bartók és Kodály zsenijének, s ami még megdöbbentőbb, a budapesti iskolák gyermekkarai ambíciózus tanárok és tanárnők vezetése alatt már egyebet sem tesznek, mint Bartók- és Kodály-kórusokkal mutatkoznak be a közönségnek.

Bartók és Kodály tehetségét, ha úgy tetszik, akár zsenijét senki sem akarja kétségbe vonni, de ez még nem jogcím arra, hogy muzsikájukat, még helyesebben: muzsikájuk szellemét hivatalos és pedagógiai úton csempésszék be még a tanulóifjúságba is. Őszintén szólva kicsit feltűnő és szokatlan a művészetnek egy ágában az élőknek ez a szörnyű nagy kultusza. Miért nincs hasonló kultusz az irodalom vagy a képzőművészet élő nagyjaival szemben? Hogy kivételesen nagyok, ez még nem ok arra, hogy kultuszukat az országra rákényszerítsék. Elvégre Ady Endre is kivételesen nagy, sőt zseni volt minden dekadenciája mellett is. Vannak hazafias vagy vallási értelemben is megható sorai és költeményei, de ugyan kinek jutna eszébe Adyt válogatás nélkül az ifjúság kezébe odaadni? A helyzet semmivel sem másabb Bartók vagy Kodály esetében sem. Különösen az első (Bartók), de sok tekintetben a másik is destruktív lélek, aki a legzseniálisabb muzsikán keresztül is ezt a kietlen, destruktív lelket érezteti és viszi diadalra. Aki ezt muzsikájukban meg nem látja, az vagy naiv hihetetlen fokban, vagy nem őszinte! Nekünk semmi kifogásunk az ellen, ha felnőtt, értelmes emberek, akik kritikával tudnak élni, elveik fenntartása mellett is élvezik e két nagy muzsikust és hódolnak szellemüknek, de az ifjúságot, amelynek még nincs kritikai érzéke, ne nyomják pont a zenén keresztül és szinte hivatalos apparátussal a legdestruktívabb vizekre. S még kevésbé vezessék az egyházi népéneket ebbe az irányba!²²⁶

Ezek a sorok sok mindenre magyarázatot adnak. Az írás kisebb sajtóvitát indított, melynek záróakkordját Molnár Antal ütötte le a *Pesti Napló*ban:²⁷ „Destruktív zene: fából vaskarika... Esztétikai szempontból nem alkalmazható az etikában és erkölcsstani szempont nem alkalmazható az esztétikában. Zenemű tehát önmaga körében, önmaga szempontjából vizsgálva; nem bizonyulhat erkölcsellenesnek.”

Kodály egyik hátramaradt levele alapján vélhetjük, hogy Demény János²⁸ zenetudós, Bartók-kutató is felajánlotta, hogy válaszcikket ír e támadások ellen. Kodály ezt írta neki: „Kedves fiaim egyike, remélem, első felháborodása már eloszlott, kár ilyesmire energiát pocsékolni. Olyan vizek, amelyeknek van sodra, a világért se áradjanak ki: abból mocsár lesz, pedig mennyi malmot kellene itt hajtani, hogy nagy turbinákról ne is beszéljek. Ez a pathologikus gyűlöletáradat, minthogy tárgyi alapja egészen mondvacsinált, valami személyi gyökérből eredhet, talán egyszer kiderül. Olyan ó testamentumi bosszú szaga van. Nem hiszem, hogy a páter teljesen azonosítja vele magát, csak most már nem retirálhatott a sok támadásra, ami szerkesztői személyét érte. Csak azt sajnálnám, ha a sok apácaiskola – a nem könnyen kezdett jó útról – újra a régi rosszra térne ennek hatása alatt. Nem is sejti az a dúvad milyen zsenge vetésbe taposott!... Tehát óvakodjon bármit is írni ezzel kapcsolatban.”²⁹

Érdekes lehet még egy további adalék. Kodály egy 1943 körülire datálható kézirásos jegyzetlapján olvashatjuk a következőt: „Bogisich – Koudela: hamis illúziók nem használnak: magyar egyházi népének nem volt, hanem lesz.”³⁰

Koudela Géza, a lánglelkű pap, kevésbé ismert zeneszerző legmélyebb nyomot hagyó alkotása az eucharisztikus himnusz. Érdemes azonban elgondolkodni Koudela egyéb művein, prózáján, imáin, szöveges üzenetein is. Szavai mély hitről tanúszkodnak.

„Az imakönyv – régi hasonlattal – lajtorja Istenhez, melyen az Égbe emelődünk.

Az énekkönyv – modern hasonlattal – repülőgép, melyen a lélek erős, biztos, boldog nekiiramlással Istenhez szárnyal!”³¹ – írja imakönyve bevezetőjében.

Íme egy részlet a Magyar Rádióban elmondott egykori karácsonyi beszédéből: „Azt üzenem, ami a magyar pap és a magyar muzsikos szíve dobogása: Hinni és dolgozni keményen, kitartóan, dacosan, a vértanúk fanatizmusával és a nagy lélek áldozatával!”²³²

Egy acélgyári hangversenyről, amelyen részt vett, tudósítás jelent meg. Így írtak róla: „az ének, a dal az Isten legszebb és legkifejezőbb eszköze, mely a Harmónia felé emeli a lelkeket. A zenekari, az instrumentális muzsika sohasem oly kifejező, mint az emberi hang. Hazánkban az énekkari kultúra csodálatosan terjed, ami fokmérője mindig egy nép zenekultúrájának. Ehhez fegyelem, tudás, szenvedés kell, amely, ha elérte célját, egy csodálatos megnyugvásból és boldogságból oldódik fel. Aki a dalt lélekművészetnek, felemelkedésnek, kultúrának tekinti, annak a dalpróba felüldülést, műélvezetet szerez s másoknak a lelkét is imádságos hangulatba hozza.”²³³

Fő művének jelentőségét mutatja, hogy a 2021-ben Budapesten megrendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus himnuszává is az ő dallamát választotta a szakértő bizottság, némi átdolgozással.

Koudela Géza 1939. július 21-én halt meg, nem sokkal az eucharisztikus himnusz megkomponálása után. A Farkasréti temetőben található a sírja, rajta a felirat, az eucharisztikus kongresszus himnuszának kezdősora: „*Győzelemről énekeljen Napkelet és Napnyugat...*”

IRODALOM

A magyar muzsika könyve. Szerk. Molnár Imre. Bp., 1936, Merkantil Nyomda.

A munka. Szerk. Lapsánszky János. Salgótarján, 1935. 13. évf. 28. sz.

https://dkvt.bbm.hu/ujstag/items/browse?tags=Salg%C3%B3tarj%C3%A1n&sort_field=Dublin+Core%2CCreator&sort_dir=d&output=omeka-xml (2023. 01. 19.)

Az egyházzenei tanszak jubileuma a Zeneakadémián. *Magyar Kórus*, 1936. dec. 10.

Bartók Béla: *Liszt Ferenc*. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00602/19033.htm> (utolsó letöltés: 2023. 01. 19.)

Bikfalvi Géza: Koudela Géza, Kalocsa hírneves egyházzenesze. *Kalocsa Néplap*, 2018. május 24.

<http://www.kalocsainepnap.hu/hu/publicisztika/koudela%20geza%20egyhazzenesz> (Utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)

Geisler Ödön: Koudela Géza életrajza. *A zene*, 1940. 11. sz.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Zene_1939-1940/?query=SZO&pg=42&layout=s (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)

Kemenes Frigyes: Koudela Géza, az egyház muzsikusa. *A zene*, 1940. 11. sz.

https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_Zene_1939-1940/?query=1940%2011&pg=164&layout=s (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)

Keszthelyi Hírlap, 1935. márc. 10.

https://mandadb.hu/common/fileservlet/document/999737/default/doc_url/KeszthelyiHirlap19350310.pdf (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)

Kodály Zoltán levelei. Szerk. Legány Dezső, Budapest, 1982, Zeneműkiadó, 410. o.

Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Vál., szerk.: Vargyas Lajos. Budapest, 1993, Szépirodalmi.

Koudela Géza: Előszó. In *Dicséretessék. Imá- és énekeskönyv*. Budapest, 1935, Magyar Kórus.

Koudela Géza: *Liszt Ferenc*. Budapest, 1936, Országos Liszt Ferenc Társaság.

Liszt Ferenc: *Missa quattuor vocum ad aequales concinente organo (Szekszárdi mise)*. 1848, 1869.

Magyar Kórus, 1943. 53. szám.

Molnár Antal: Van-e destruktív zene? *Pesti Napló*, 1937. 14. sz.

Tollhegyen. *Magyar Kultúra*. Szerk. Bangha Béla, 1937. 24. évf. 13–14. sz. https://adt.arcanum.com/en/view/MagyarKultura_1937/?query=kod%C3%A1ly&pg=438&layout=s (2021. 10. 22.)

Veszprémy László Bernát: A „sajtóapostol” – Bangha Béla játszmái a Horthy-kor hajnalán. *Mandiner*, 2020. ápr. 30. https://mandiner.hu/cikk/20200430_bangha_bela (utolsó letöltés: 2023. 01. 19.)

Veszprémy László Bernát: Egy avít jezsuita antijudaista. Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben. *Történelmi Szemle* (Az MTA BTK Történettudományi Intézetének Értesítője), 2017. 59. évf. 3. sz. 439–463. o.

JEGYZETEK

- 1 Batthyány József érsek alapította 1779-ben és a piaristákra bízta. 1860-ban a jezsuiták vették át.
- 2 Bikfalvi Géza: Koudela Géza, Kalocsa hírneves egyházzenesze. *Kalocsai Néplap*, 2018. május 24. <http://www.kalocsaineplap.hu/hu/publicisztika/koudela%20geza%20egyhaziennesz> (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)
- 3 Liszt Ferenc: *Missa quattuor vocum ad aequales concinente organo (Szekszárdi mise)*. 1848, 1869.
- 4 1865–1923, győri püspök, majd kalocsai érsek.
- 5 Csernoch János (Ján Černoch/Jan Czernoch), 1852–1927, esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás.
- 6 Bikfalvi: i. m.
- 7 Glattfelder Gyula, a Szent Imre Kör elnöke magánvállalkozásként alapította a lakáshiánnyal küszködő, Budapesten tanuló egyetemisták számára a IV. kerület, Irányi u. 20. sz. alatt.
- 8 Accademia Nazionale di Santa Cecilia (Szent Cecília Nemzeti Akadémia) a világ egyik legrégebbi zenei intézménye Rómában, a Via Vittoria 6. szám alatt található.
- 9 Ottorino Respighi, 1879–1936, olasz zeneszerző, zenetudós, karmester.
- 10 Geiszler Ödön: Koudela Géza életrajza. *A zene*, 1940. 11. sz. 170. o. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Zene_1939-1940/?query=SZO&pg=42&layout=s (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)
- 11 Az egyházzenei tanzak jubileuma a Zeneakadémián. *Magyar Kórus*, 1936. december 10. 443. o.
- 12 *Keszthelyi Hírlap*, 1935. március 10.
- 13 Nyomatásban is megjelent a *Zászlónk* című ifjúsági folyóiratban.
- 14 1888–1977, zenetudós, énekpedagógus, fonetikai kutató, főiskolai tanár
- 15 *A magyar muzsika könyve*. Szerk. Molnár Imre, Bp., 1936, Merkantil Nyomda.
- 16 A kötet 10. (utolsó) kiadása 1947-ben látott napvilágot.
- 17 Kemenes Frigyes: Koudela Géza, az egyház muzsikusa. *A zene*, 1940. 11. sz. 172. o. adt.arcanum.com/hu/view/MTA_Zene_1939-1940/?query=1940%2011&pg=164&layout=s (utolsó letöltés: 2023. 01. 18.)
- 18 *Magyar Kórus*, 1943. 53. sz. 996. o.
- 19 Leányfalusi Vilmos (1937–) katolikus pap, kanonok, orgonaművész, a kalocsai főszékesegyház orgonistája és karnagya szíves szóbeli közlése.
- 20 Geiszler: i. m. 168. o.
- 21 Kiadta a Magyar Kórus, 1935-ben.
- 22 Koudela Géza: *Liszt Ferenc*. Budapest, 1936, Országos Liszt Ferenc Társaság, 131. o.
- 23 Bartók Béla: *Liszt Ferenc*. Székhfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00602/19033.htm> (utolsó letöltés: 2023. 01. 19.)
- 24 Veszprémy László Bernát: A „sajtóapostol” – Bangha Béla játszmái a Horthy-kor hajnalán. *Mandiner*, 2020. április 30. https://mandiner.hu/cikk/20200430_bangha_bela (utolsó letöltés: 2023. 01. 19.) és Veszprémy László Bernát: Egy avított jezsuita antijudaista. Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben. *Történelmi Szemle* (Az MTA BTK Történettudományi Intézetének Értesítője), 2017. 59. évf. 3. sz. 439–463. o.
- 25 1893–1979, teológus, lelkész, szerkesztő, író.
- 26 Tollhegyen. *Magyar Kultúra*. Szerk. Bangha Béla – Nyisztor Zoltán. 1937. 24. évf. 13–14. sz. 47. o.
- 27 Molnár Antal: Van-e destruktív zene? *Pesti Napló*, 1937. 14. sz. 14. o.
- 28 1915–1993, Erkel-díjas zenetudós, nemzetközi hírű Bartók-kutató.
- 29 *Kodály Zoltán levelei*. Szerk. Legány Dezső, Bp., 1982, Zeneműkiadó, 410. o.
- 30 Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Vál., szerk. Vargyas Lajos. Budapest, 1993, Szépirodalmi, 158. o.
- 31 Koudela Géza: *Előszó. Dicséretesség. Ima- és énekeskönyv*. Budapest, 1935, Magyar Kórus, 6. o.
- 32 Geiszler: i. m. 11. o.
- 33 *A munka*. Szerk. és kiadó Lapsánszky János, Salgótarján, 1935, 13. évf., 28. sz.

Farkas Beáta: A közgazdasági gondolkodás rövid története

Prof. Dr. Farkas Beáta, a recenzált könyv szerzője, okleveles közgazdász, egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetemen, ahol alapszakos hallgatóknak oktatja „A közgazdasági gondolkodás története” c. tantárgyat. Mesterképzésben többek között Összehasonlító gazdaságtant, doktori képzésben A közgazdaságtan filozófiája c. tárgyat tanítja. Kutatási területe leginkább a közép-kelet-európai országok gazdaságára irányul. A könyv 2021-ben jelent meg, 488 oldalon vezeti le a közgazdaságtan kialakulását, fejlődését. Célcsoportja az egyetemi tanulmányok minden szintjén tanuló hallgatók mellett minden, a téma iránt érdeklődő szakember.

Farkas Beáta végigkíséri az Olvasót a gazdasági gondolkodás alakulásán az ókortól napjainkig. A könyv unikalitását az adja, hogy a közgazdaságtanban oly domináns USA-szemlélet mellett a kelet-közép-európai, sőt magyar vonatkozásokra is kitér. Mindemellett a történelmi háttér, az intézményi beágyazottság fontosságát hangsúlyozza, hiszen minden országnak más adottságai, sajátosságai vannak, így az ebből fakadó komplexitás miatt a gazdasági kérdésekre, problémákra más-más válasz lesz célravezető. A könyv egyediségét tehát az adja, hogy a mainstream, főáram mellett alternatív, más tudományágak által befolyásolt elméleteket is a közgazdaságtani gondolkodás mérföldkövének tekinti, valamint magyar vonatkozásokra is rávilágít.

A közgazdaságtan mint önálló tudomány 1776-tól, Adam Smith *A nemzetek gazdagságáról* című könyvének kiadásától datálható. Maga a közgazdaságtan kifejezés görög eredetű, egykoron „ökonomia” névre hallgatott. A görög városállamok fejlődésével jött létre a filozófia tudománya, amelyet először Arisztotelész rendszerezett. Az elméleti filozófiához tartozott a metafizika és a természetfilozófia, a gyakorlati filozófiához az etika és a politika. Arisztotelész arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen a legjobb emberi élet. Az etika ezt az egyén szintjén volt képes vizsgálni, míg a politikai gondolkodás a városállam szintjén működött. Az intenzívebb gondolkodást, a „még jobb állam” kiépítése iránti vágyat és tetteket elősegítette, hogy Athén a Kr. e. 5–4. században sok konfliktussal és eltérő gondolkodásmóddal találta szemben magát. A háztartások teendőit talán legjobban Szókratész tanítványának, Xenophónnak az *Oikonomikosz* című műve foglalta össze. Ezek az ajánlások később felsőbb szintekre is kiterjedtek. A számos nyelvre lefordított kifejezés az „oikosz” (ház) és a „némein” ige (elosztani, megosztani, legeltetni, használni, élvezni, elrendezni, igazgatni) összetételéből származott. A gazdaságot érintő filozófiai gondolkodásmód leginkább Arisztotelésznél és Platónnál jelenik meg. Platón – Xenophonhoz hasonlóan – Szókratész tanítványa volt. Legismertebb műve az Állam. Szerinte az állam létrejöttének az az oka, hogy az emberek csak munkamegosztás révén tudják szükségleteiket kielégíteni. A munkamegosztás pedig növeli a hatékonyságot. Az elemi igényeket előállító államot primitívnek nevezte. Véleménye szerint az igények növekedése, mint a fényűzés, gazdagság iránti vágy társadalmi egyenlőtlenségekhez, később erkölcsi romláshoz vezet. A természetes szintet meghaladó szükségletet csak háborúval, külső területszerzéssel lehet növelni.

Arisztotelész gondolkodásmódja nagyban hasonlít Platónéhoz, de kardinális különbségek is megtalálhatók. Úgy látja, hogy a boldog élethez elégséges anyagi javak mennyisége nem korlátlan, így a szükségletkielégítésre irányuló cserekereskedés elfogadható.

Politika című művében fejt ki a háztartási gazdaság mellett kialakuló cserekereskedelem szükségességét. A határtalan pénzkeresés nála is meg/elvetendő, hiszen annak céltalan hajszolását nem tekintette természetes mértékűnek. Szorgalmazza azonban az erkölcsi jó, az egyén természetének megfelelő élet eléréséhez szükséges pénzszerzést, hiszen ez boldogsághoz vezet. Ily módon az egyén az önmagával való elégedettséget, saját természetének kibontakoztatását éri el. A közgazdaságtanban ma is használatos fogalompárt vezetett be, a használati érték és a csereérték megnevezéseket: egy terméket vagy használunk, vagy elcserélünk. Az uzsorát mint kamatot természetellenesnek tartotta. Platónnal való vitájának további tárgya volt, hogy a magántulajdon jóságát hangsúlyozta, mivel ha a magántulajdont kiiktatjuk az emberek életéből, akkor a jótékonykodás mint erény sem lehet működőképes. Arisztotelész a magántulajdonhoz való viszonyuláshoz hasonlóan a társadalmi státuszt sem az államban betöltött szerep, hanem a vagyoni helyzet alapján határozza meg.

A görögök gazdasági gondolkodását a rómaiaké váltotta fel. A Római Birodalom leginkább kifinomult jogrendszeréről volt híres. A gazdasági gondolkodást az előzőleg kis „szektaként” működő egyházatyák szőtték tovább. I. Constantinus császár idején a keresztény vallás olyan egységes szervezeti és erkölcsi rendszerben tudott működni, hogy a Római Birodalom bukása után Európa szellemi központja lehetett. A Kr. u. 7. századig beszélünk a nyugati egyházatyák, Kr. u. 9. századig a keleti egyházatyák koráról, akik a görögökhöz hasonlóan erkölcsi megközelítésből nyúltak hozzá a gazdasági kérdésekhez. A kor tanításainak az alapja a Biblia volt: ebben az időben vezették be a heti pihenőnapot, valamint a kamatszédés kérdéskörére is kitértek, miszerint idegentől lehetett kamatot kérni, testvértől nem. Jézus tanítása azonban nem foglalkozott gazdasági kérdésekkel, inkább arra hívta fel a figyelmet, hogy a pénz eltérít Istentől. Ez fejeződik ki a hegyi beszédben. Ezek a tanok inkább irányadóak voltak egy helyes, erkölcsös élethez, mindezekkel azonban nem az intézményrendszert, hanem az egyéneket szerették volna „jobb útra téríteni”. A könyvben tárgyalt keleti (Nagy Szt. Baszileosz, Aranyhajó Szt. János) és nyugati (Szt. Ambrus, Szt. Ágoston) egyházatyák egyetértettek abban, hogy a közérdeke a legfontosabb, így a magántulajdonról elmarasztalóan szóltak. A 8. századtól a Karolingok uralkodtak, akik az antik korból a feudális korba való átmeneten dolgoztak. Ez idő alatt a tudomány az iszlám államokban az arab tudósok által élt tovább. A 12–13. századig a keresztény egyház kezében koncentrált a tudás. Az első európai egyetemek megalakulásával a szellemi fejlődés az egyetemeken folytatódott. A szerzetesek továbbra is filozófiai-morális, nem pedig a kereslet-kínálat szemszögéből foglalkoztak gazdasági jellegű kérdésekkel. Időszerűvé vált azonban, hogy a már a görögök által érintett kérdéseket (magántulajdon, kamatszédés, igazságos ár stb.) újra előtérbe helyezték, és mind az oktatás keretein belül, mind sajátos teológiai értekezéseikben érveléssel, meseterekre hivatkozva támaszták alá meglátásaikat.

A skolasztika talán legtöbbször hivatkozott képviselője Aquinói Szt. Tamás volt, aki itáliai nemesi családba született, de a család nagy bánatára domonkos szerzetesnek állt. Arisztotelész gyakorolta rá a legnagyobb hatást, aki szintén a magántulajdon szükségességére mutatott rá. Szt. Tamás véleménye volt, hogy az ember gondosabb annak művelésében, ami saját, ez azonban nem abszolút, mivel az állami szabályozás kiterjed a saját tulajdonra is. A jótékonykodás is addig a pontig kötelesség, ameddig nem veszélyezteti az adakozó és környezete társadalmi státuszát. Csere tekintetében is osztotta Arisztotelész gondolatait, miszerint azt céljától függően kell megítélni. A kor másik legjobban vitatott kérdése az igazságos ár volt. Szt. Tamás az igazságos árat a piaci árnak feleltette meg, feltéve, hogy sem csalás, sem monopolista praktikák azt nem torzítják. A gondolkodó

legnagyobb vívmánya volt az említett kérdéskörök mellett, hogy elfogadhatóvá tette a tudományt a vallás számára. Míg a magántulajdon, kamatszédés, árakulással kapcsolatos gondolkodásmód finomodott a skolasztika érája alatt, addig azonban a profitszerzés továbbra is bűnnek számított.

Max Weber szerint a pénzsóvárság, a pénz iránti vágy mindig is jelen volt a történelemben. Meglátása szerint a kapitalizmus fejlődése nem kizárólag, de részben a kálvinizmusnak köszönhető, de Werner Sombart állítása szerint a keresztény körökben is módosult a profitszerzés megítélése, ő az anyagi javak iránti törekvés mellett a gazdasági racionalitást vélte a modern kapitalista szellem két összetevőjének. A vallási, filozófiai gondolkodások nem szándékolt következménye lett aztán a kapitalizmus erkölcsi elfogadottsága, amely megnyitotta az utat a közgazdaság-tudomány kifejlődése felé.

Elérkezett egy olyan időszak, amikor a kereskedők, üzletemberek tollából értekezések, vitairatok, pamfletok születtek, amelyekkel az uralkodónak és környezetének szerettek volna segítséget nyújtani a döntéshozatalban. Ez a korszak a merkantilisták korszaka, amely a latin mercator ('kereskedő') szóból eredeztethető. A merkantilisták „kora” a 16–18. századig terjedő időszakot öleli fel, azonban megosztó volt a gondolkodók körében. Adam Smith elvetette, míg a német történeti iskolából Gustav von Schmoller és később John Maynard Keynes is nagyra értékelte a több tudományágat képviselő gondolkodók (pl. természet- és társadalomtudósok) munkásságát a kereskedelem, állam vonatkozásában, akik ezzel nagy lépést tettek a pénzelmélet, a későbbi kutatási módszerek fejlesztése irányába. A merkantilizmus fő tétele a külkereskedelmi mérlegtöbblet gondolata volt. Véleményük szerint az egyik ország gazdaságának nagyságát csak a másik kárára lehet növelni. Ez a gondolatiság egyes országokban (Skandinávia, Osztrák–Magyar Monarchia, német fejedelemségek) kameralizmus néven terjedt el, hiszen míg gazdaságpolitikai eszköztára megegyezett az előbb nevezett irányzattal, addig a gazdagság az utóbbiak szerint nem cél, hanem csak az alattvalók boldogságának eszköze.

Az 1750-es években a természet uralmát hirdető fiziokraták a francia felvilágosodás korában már a mezőgazdaságban látták a fejlődés forrását. Úgy vélték, hogy az árakat meg kell szabadítani a merkantilista politika korlátaitól, hogy a mezőgazdasági termékek jó árat érjenek el. Neves képviselőjük, Francois Quesnay szerint nem szükséges állami beavatkozás a gazdaság fenntartásához, hiszen az önállóan is képes magát szabályozni. Ezt nevezzük „laissez faire” gazdaságpolitikának, amely Adam Smith „láthatatlan kezének” előfutáraként tekinthető.

Térjünk vissza még kis időre a 17. századba, abba a korszakba, amely nagy hatást gyakorolt Adam Smith-re és a fiziokratákra! Ebben az érában mind a brit empirizmus, a tapasztalatokra épülő indukció, mind a francia racionalizmus, az alapelvekből eredeztetett dedukció kiemelt jelentőségű volt abból a szempontból, hogy a kialakuló új tudomány módszertani megalapozásán dolgozott. Itt kell megemlíteni a francia matematikus Descartes-ot, akit a racionalitás első képviselőjének tartanak, az angol Isaac Newton fizikust, valamint a John Locke és Thomas Hobbes nevek említése sem elhanyagolható. Minden előbb említett gondolkodóra igaz volt, hogy szembefordultak a skolasztikára jellemző teologikus-filozófikus világtrendkereséssel és a filozófiát az eddiginél tágabban értelmezték. Az ezeken az új területeken történő igazságkeresés segítette a közgazdaságtudomány filozófiáról történő leválásában.

Az ipari forradalom idején a technika forradalmának, a gőzgép feltalálásának következtében a munkások tömeges elszegényedésével a 18. században új gazdasági rendszer körvonalazódott, ahol a morálfilozófia már nem fért bele a tudományos megismerés módszertani eszköztárába. Ekkor volt lehetséges Adam Smith skót filozófusnak, hogy

A nemzetek gazdagsága című művével egy új tudományt alapítson. Ebben a műben az eddigi, gazdasággal kapcsolatos tudásanyag került összegyűjtésre. Adam Smith-t azért szokás a közgazdaság-tudomány atyjának nevezni, mivel ő tudta először rendszerbe foglalni a gazdasági alapfogalmakat, összefüggéseket, egyetlen kötetben megjeleníteni a fejlődés erőit, tudományos módszertant használni, egyesíteni az absztrakt elemzést a történeti, gazdaságpolitikai kontextussal, tehát képes volt létrehozni egy tudományos paradigmát. Főbb vizsgálatai a következő témákra terjedtek ki: a munka fontossága, termelékenység fiziokraták és merkantilisták vonatkozásában, az intézmények jelentőségének kiemelése, valamint a szabad piacgazdaság előnyeivel meggyőzte követőit, a klasszikus politikai gazdaságtan további követőit. Érdekesség, hogy tevékenységének korai szakaszában Smith morálfilozófus volt. Ebben az időben Smith még meg volt győződve arról, hogy létezik a rend a társadalom területén is, hiszen az *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című művében a rendet Isten művének tartotta. *A nemzetek gazdagsága* című művét is – amellyel beleírta magát a közgazdaságtan történelmébe – inkább egy interdiszciplináris műnek tartotta, mely a tudományok mai olvasatában az etika, politológia, jogtudomány, közgazdaság-tudomány számára is hasznos ajánlásokat tudott megfogalmazni. Jean-Baptiste Say francia közgazdász tette ismertté Európában Adam Smith tanait. Ő egyetlen nagyobb kritikát fogalmazott meg vele szemben, nála az érték nem csak a munka, hanem a munka hasznossága, amelyben mindhárom termelési tényező, az emberi munka, a tőke és a természet is részt vesz.

Thomas Robert Malthus volt Anglia legelső közgazdászprofesszora, nagyságát a túlnépesedés problémájára adott válasza adták, melyre a megoldást a házasságkötés elhalasztásában látta. Bizonyításában az utazásai során gyűjtött nagy adatbázisra és statisztikai elemzésekre támaszkodott. David Ricardóval nagyon jó kapcsolatot ápolt, akit nem a nemzet gazdagsága érdekelt, hanem szűkítette a közgazdaságtant és a munka, tőke tulajdonosai és a föld közötti jövedelemelosztást vizsgálta. Logikus úton kiválóan támasztotta alá tanait, amelyek a gyakorlati életből, a napi gazdasági eseményekből származtak. Ezekből a gondolatokból konkrét gazdaságpolitikai következtetéseket lehetett levonni. Első volt, aki felismerte az egyébként Arisztotelész és Smith által hirdetett cseréérték fontosságát, viszont meglátta, hogy a jószágba fektetett munkamennyiség, illetve amely a jószágért cserébe kapható, nem feltétlenül egyezik meg. A nemzetközi kereskedelem abszolút előnyök helyett komparatív előnyökről beszélt, miszerint érdemes külföldről azokat a termékeket beszerezni, amelyekből kisebb a termelékenységi előnye, így mindegyik fél jól jár. A két jó barát, Malthus és Ricardo vitája a Say-dogmára irányult, miszerint minden kínálat megteremti a maga keresletét (amit maga Ricardo is osztott). Malthus ellentmondott ennek a logikának, szerinte a kínálat felől is meg lehet közelíteni a kérdéskört, mivel azonban ezt megfelelően nem tudta alátámasztani, a Ricardo-féle nézetek épültek bele a későbbi közgazdasági gondolkodásba. A neoklasszikusok felé John Stuart Mill, a korszak utolsó jelentősebb közgazdásza nyitotta meg a kaput. Adam Smith-hez hasonlóan interdiszciplináris megközelítéssel, de már a ricardói téziseket átgondolva, és munkásságába integrálva alkotta meg az első jelentősebb tankönyvet *A politikai gazdaságtan alapelvei* címmel. Módszertani eszme-futtatásában kifejtette, hogy a politikai gazdaságtan inkább csak sejtéseket tud megfogalmazni, kísérleti eredmények elérésére alkalmatlan. A természettudományok helyett a morál- és pszichológiai területhez sorolta be, viszont abban biztos volt, hogy a történelmi és kulturális tényezőktől nem lehet függetleníteni a gazdasági eseményeket. Pszichológiai vizekre is evez, kimondja például, hogy az önmegtartóztatásért kamat jár, a vállalkozót kockázatvállalása jövedelemre jogosítja fel, valamint a bizalom képes gazdasági

döntéseinket nagymértékben befolyásolni, mivel egy esetleges recesszió esetén az emberek a készpénzt tartani akarják, nem pedig azt a gazdaságba visszaforgatni. Ez a gondolatmenet Mill-lel be is zárult és átadta a helyet számos 18. századi nagy kapitalizmus-ellenző politikusnak, filozófusnak és társadalomtudósnak.

A német Karl Marx a kapitalizmus bírálójaként lépett fel, aki a nyomor és szegénység felszámolását tűzte ki célul. Marx a kelet-közép-európai országokra gyakorolta a legnagyobb hatást. Az egész világon forradalmárként tartották számon, befolyással volt olyan nagy országokra is, mint a Szovjetunió vagy akár Kína. Marx politikai gazdaságtanát *A tőke* című művében foglalta össze. Felhasználta Ricardo munkaérték-elméletét, azonban a tőke és munka közötti viszonyt teljesen másképpen értelmezte. Marx szerint a kapitalista rendszer – megfosztván a munkást termelési eszközétől – egy gazdagabb, kisajátító és embertelen rendszert hoz létre. A szociológia tudományában is hatalmasat alkotott, hiszen Emile Durkheim és Max Weber mellett egyik legnagyobb gondolkodóként tartják számon, ezáltal kívül helyezte magát a főáramú közgazdaságtan művelői körén. Az általa hirdetett rendszert egy magyar közgazdász, Kornai János foglalta össze *A szocialista rendszer* című munkájában.

Míndeközben Németországban is megfogalmazták a klasszikus közgazdaságtan kritikáját, és a német filozófia is kezdett beszivárogni a közgazdaságtani gondolkodásba. Georg Wilhelm Hegel, Karl Wilhelm von Humboldt nevei ekkor nem hatottak idegennek a historikus német iskolában, ahol nagy hangsúlyt kapott a tapasztalati tudás, a fejlődés, a társadalom mint élő szervezet, valamint a jog és etika egyre növekvő szerepe a közgazdaságtan tudományában. A historizmus szülőföldje Németország volt, a Thorsten Veblen nevével fémjelzett institucionalizmus volt a másik eretnek (heterodox) gondolkodásmód, amely a főárammal szemben kritikát fogalmazott meg.

John Stuart Mill gondolkodása a mai közgazdaság-tudomány gyökerét képező neoklasszikus közgazdaságtan irányába tartott, bár a marginalisták térhódítása miatt tanítását hamarosan hanyagolni kezdték. A hasznosság fogalma az ókori görögökre nyúlik vissza, a görög hedone, azaz élvezet szóból ered. A felvilágosodás korában a boldogság összekapcsolódott a hasznossággal, hiszen ezen irányzat szerint az ember racionálisan mérlegeli, hogy egy cselekedet következményei segítik-e az élvezetszerzését, és eszerint ítéli hasznosnak. A haszonelvűség kérdésköre volt a korszak fő témája, amely szerint az cselekszik hasznosan, aki a saját boldogságát, örömszerzését maximalizálja. Az a hedonista cselekvés volt tehát a racionális cselekvés, mely kerülte a fájdalmat és kereste az élvezetet. Jeremy Bentham hedonista utilitarizmusa szerint a helyes cselekvés a racionális cselekvés, mivel az boldogsághoz vezet, hiszen az ember természeténél fogva a boldogság irányába mozdul. Adam Smith önértékkövető egyedeivel szemben Bentham a kollektív boldogságra helyezi a hangsúlyt. Véleménye szerint a kormányzat feladata, hogy különböző szabályozóeszközökkel a lehető legtöbb ember boldogságát érje el. Mill eltérő véleményen volt a tekintetben, hogy az élvezetek terén minőségi különbségek vannak, szerinte a szellemi élvezetek magasabb rendűek. Amikor saját, illetve társadalmi boldogság között kell választani, akkor egy jószándékú külső szemlélő szemével kell a helyzetre tekinteni és a legkívánatosabb módon eljárni. Mill a döntéshozókat egységes rendszerként, komplex lényként kezelte, tehát nem szűkíti le egy-két tényezőre. George Edward Moore ideális utilitarizmusa még ennél is tovább megy, hiszen az intuíció-alapú legjobb választást tartja a legetikusabbnak, legnagyobb hasznossággal bírónak. Mill, „az átmenet embere” leginkább tankönyvről és módszertanhasználatáról lett elismert.

A marginalista gondolatok nem hozták meg az átütő sikert a tudományterület fejlődése szempontjából, a neoklasszikus közgazdaságtan Alfred Marshall fellépésével vált elfogadottá: az első közgazdászok elindítása, a kereslet-kínálat egyensúlyát bemutató Marshall-kereszt, az időtáv és a dinamizmus bevezetése mind a nevéhez fűződik. Elődeivel egyetértett abban, hogy az öröm maximalizálása és a fájdalom elkerülése az ember legfőbb motivációja. Ez a gazdasági életben a pénzszerzést jelenti, viszont családon belül az altruizmus, társadalmon belül a megértés szükségességét hangsúlyozta. A „homo oeconomicus” emberképét elutasította, szerinte nem mindenki képes a racionális gondolkodásra, mivel az ember szokásokat követ. A gazdaságban az előnyök és hátrányok konstruktív mérlegelésének viszont nagy szerepet kell tulajdonítani. Marshall volt annak a Keynes apjának tanára, akit a két világháború közötti legjelentősebb közgazdászként emlegetnek. Amilyen nagy sikereket a 19. században tevékenykedő Ricardónak sikerült az üzleti életben véghezvinnie, olyan volumenű sikereket könyvelhetett el Keynes is a 20. században az elvont elméletek helyett közvetlenül alkalmazható megoldásaival. Keynes közvetlenül az Angliát érintő gazdasági problémákra kereste a megoldásokat, mind az aranystandardrendszer kaotikus helyzete, mind a munkanélküliség problémaköre orvoslásra szorult. Édesapja másik barátja, Arthur Pigou, valamint a híres osztrák közgazdász, Friedrich Hayek abban az időben az állami beavatkozás mellett törtek pálcát. Ezt követően pedig Keynes volt az, aki egy kormányülésen nyíltan leszámolt a kapitalista „laissez-faire” eszméjével, nagy áttörést azonban nem sikerült elérnie. A pénzelmélet, valószínűségszámítás is gondolkodása középpontjában állt, továbbá az intuíció, várakozások szerepének döntésekre való hatása is foglalkoztatta. A stockholmi iskola nagyrészt – több-kevesebb változtatás mellett – Keynes elméleteit kiegészítette, a svéd szakszervezet kutatói pedig ugyanitt egy jóléti állami modellt dolgoztak ki, amely a mai napig virágzik, és a társadalmi egyenlőség és versenyképesség kettősén alapszik.

Az 1930-as években jelentek meg azok a közgazdászok, akik elősegítették a közgazdaságtan formalizálását, ami a második világháború után vált elfogadottá. A matematikának a statisztikával való találkozásából jött létre az ökonometria tudománya, amely átalakította a közgazdaság-tudomány nyelvezetét. Az 1950-es években indult el a játékelmélet közgazdaságtani felhasználása, az input-output elemzés, valamint az általános gazdasági egyensúly elméletének kidolgozása. A játékelmélet terén fontos a magyar vonatkozás, Neumann János személyének megemlítése, aki kiemelkedő szerepet játszott az elmélet megteremtésében. A magyar Harsányi János, aki a játékelmélet tárgykörében 1994-ben Nobel-éremdíjban is részesült, minden eddigi irányzatot elvetett. Kidolgozta a preferenciautilitarizmust, mely szerint döntéshozatal esetén az egyénnek csak a saját preferenciái számítanak. A haszonmaximalizáló racionális viselkedést matematikai axiómarendszerrel írta le, ebből vezette le a gazdasági viselkedés jellemzőit. Különbséget tett kinyilvánított és valódi preferencia közt, mely különbözete a tévedés és a heves érzelmek, amelyek eltérítenek a racionális választástól. A matematikai közgazdaságtan előfutárának a francia racionalizmust tartjuk. Bennük merült fel elsőként, hogy az ész hatalmában bízva, tisztán matematikai modellt alkossanak. A marginalista forradalom legkiemelkedőbb alakja Antoine-Augustin Cournot volt, aki meghatározta azt a pontot, ahol a monopolista profitmaximalizálás található, vagyis az az ár, ahol a határhaszon megegyezik a határköltséggel. Cournot nagy hatást gyakorolt számos nagynevű közgazdászra, köztük Alfred Marshallra és Léon Walrasra. Az angoloknál Jevons a határhaszon elemzését az értékelméltre építette, és az emberi viselkedésből indult ki. Elemzéseit szigorúan a matematika eszköztárával képzelte el, fenntartva így a tudományos szigort. A politikai gazdaságtant egyik művében megváltoztatta politikai közgazdaságtanra,

ami egy új korszak kezdetét jelentette a tudományos gondolkodásban. Az osztrák vonatkozású Carl Menger fogalmazta meg a szubjektív hasznossági értékelméletet, amely logikai, nem matematikai alapon vezette le a piaci folyamatokat, s középpontjában a szükségletkielégítés állt. Menger újat alkotott abban, hogy elemzéseiben számolt a gazdasági döntéshozatal bizonytalanságával és a korlátozott tudással. A Pareto-optimum elve és a Pigou-externáliák is a kor szülöttei.

A másik fő iskola, az osztrák iskola legnagyobb képviselői Ludwig von Mises és Friedrich August von Hayek voltak, valamint a „fekete bárány” Joseph Schumpeter is a közgazdaságtan perifériájához tartozott. Az irányzatot intézményi, evolúciós, tudáscentrikus elemzései miatt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mindeközben, a második világháború befejezése után Németországban egy német szociális piacgazdaság névre hallgató gazdasági modell kínált megoldásokat olyan kérdésekre, mint a gazdaság és a gazdaságpolitika újjáépítése. Ezek az elméletek még a háború időszakában, a német egyetemek szellemi központjaiban fogalmazódtak meg. A szociális piacgazdaság koncepciójával nyerte meg az első demokratikus választást a Kereszténydemokrata Unió 1949-ben.

Keynes 1946-ban bekövetkezett halála után indult el a keynesianus és a neoklasszikus gondolatok összeillesztése, ami neoklasszikus szintézis elnevezéssel került be a köztudatba. Az a csoport, aki nem fogadta el az új irányzatot, posztkeynesianusoknak nevezte magát. Előbbi csoport jóléti közgazdaságtan néven működött tovább, amelyben Amartya Sen alkotott maradandót, téziseiért közgazdasági Nobel-emlékdíjjal is jutalmazták. Az 1960-as évek végéig tartó időszak az USA dinamikus fejlődéséről szólt. A világgazdaságban történő nagyfokú változások az USA-t sem kímélték, hiszen nem kisebb történések voltak hatással rá, mint a vietnami háború, a dollár megrendülése, az olaj árának drasztikus emelkedése. Az infláció és a munkanélküliség az egekbe szökött, drasztikusan lelassult a gazdasági növekedés. Ebben az ellenséges környezetben, ilyen következmények mellett a keynes-i fiskális, azaz költségvetési eszközökön alapuló stabilizációs politika már működésképtelenné bizonyult.

A Chicagói Egyetem kiemelkedő szerepét jelzi a tudományban, hogy a legtöbb közgazdasági Nobel-emlékdíjast ez az intézmény adta a világnak. Innen a chicagói iskola elnevezés. Az iskola fontosságát, valamint a közgazdaságtan más határtudományokhoz való ismételt igazodását jelzi, hogy Ronald Coase mint az iskola egyik diákja, az új intézményi közgazdaságtan megalapítója, a jog és a közgazdaság-tudomány határterületén tevékenykedett. Eközben Milton Friedman – egy másik diák – felteszi a kérdést, hogy a közgazdaságtan most a matematika egyik ága vagy sem (fordítva). Megkülönbözteti a pozitív és normatív közgazdaságtant. A következő, George Stigler a piac működésének vizsgálatával és állami szabályozásokkal foglalkozik. Legfontosabb eredményének az információszerzés gazdaságtanát tartotta, véleménye szerint az emberek viselkedésének egyetlen elmélete van, az pedig a haszonmaximalizáló viselkedés. Az állam mögötti politikai erőknél pedig egyetlen célja van, a szavazatokat maximalizálni. A szabályozást ekképpen definiálta, a mikroökómia talaján erős empiriával bizonyította, több hasonló területen tevékenykedő tudóssal együtt, a közösségi döntések elméletét.

A szavazók, politikusok, képviselők viselkedésének vizsgálata a közösségi döntések elméletében egybefonódott az egyéni racionalitással, míg a jóléti modellekben maradt hely társadalmi megfontolások számára is. Fontos megemlíteni, hogy két magyar közgazdász, Káldor Miklós és Scitovszky Béla a társadalmilag hatékony erőforrás-elosztás megállapításán dolgoztak. Kenneth Arrow pedig a társadalmi döntések okán a társadalmi választásról és egyéni értékekről egy könyvet is írt. Joseph Stiglitz és George

Akerloaf az aszimmetrikus információval működő piacok elemzéséért megosztott Nobel-émlékdíjban részesült. Stiglitz-et gyerekkori tapasztalatai arra ösztökélték, hogy egész életében keresse a választ, hogy az ortodox egyensúlyi modelleken hogyan kellene változtatni, hogy megfeleljenek a valóságnak.

A neoklasszikus közgazdaságtan téziseit alapul véve, napjainkban egyre több heterodox, nem-ortodox, interdiszciplináris – tudományok közötti – kutatás zajlik. A közgazdaságtan határterületén léteznek újabb irányzatok, amelyeket a közgazdaságtan kisebb-nagyobb mértékben ismer el kutatási területeként. A kettő legerjedtebb irányzat az új intézményi közgazdaságtan és a viselkedés-közgazdaságtan. Oliver Williamson új intézményi közgazdaságtan néven folyó kutatásaiban az intézmények szerepének fontossága mellett érvel, aminek egyik kulcsfogalma az „útfüggőség”, amely azt jelenti, hogy múltbéli döntések korlátozhatják jövőbeli döntéseinket. Az intézmények olyan írott és íratlan szabályok, normák, amelyeket azért hoztak létre, hogy a bizonytalanságot csökkentsék és a környezetet kontrollálják. Ide soroljuk még a viselkedési szabályokat, normákat és meggyőződéseket is, amelyek a rendszerezett gondolkodást segítik elő. Az összehasonlító közgazdaságtan, nemzetközi politikai közgazdaságtan mai napig sikeresen alkalmazza az intézményi megközelítési módot.

Előbb nevezett irányzatok nem feltételeznek tökéletes informáltságot és korlátlan racionalitást. A korlátozott racionalitás tételének megfogalmazásáért 1978-ban Herbert Simon Nobel-émlékdíjat kapott. Bár Adam Smith korai munkássága és Keynes pszichológiával kapcsolatos gondolatai az elmélet előfutárai voltak, számos próbálkozás volt a múltban az emberi tényező közgazdaságtani elemzésekbe történő bevonására. A viselkedési közgazdaságtan elindítói Daniel Kahneman és Amos Tversky voltak. Kahneman Nobel-émlékdíját Vernon Smith-szel, a kísérleti közgazdaságtan képviselőjével közösen kapta. Kahneman és Tversky pedig nagy hatással voltak a 2017-es Nobel-émlékdíjas Richard H. Thaler munkásságára is, aki többek között az önuralom, akarat erő, ösztökélés faktorokat is belevette kutatásaiba.

Ha az utóbbi időszak közgazdasági Nobel-émlékdíjasait tekintjük a területek értékmerőjének, akkor ezeknek az új irányzatoknak is van helye a közgazdaságtan tudományában, sőt még a lelki tényezőknek is. Kiváló példa erre George Akerlof és Robert J. Shiller, akiknek az együttműködéséből született meg az „Animal Spirits” című könyv „Lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban” alcímmel. Az irányzatnak van magyar vonatkozása is, George Katona személye, akit szintén a gazdaságpszichológia úttörőjének tartanak. Azt pedig az idő fogja eldönteni, hogy más, ígéretesnek tűnő kutatási eredményeket felmutató irányzatok, mint például a neuro-közgazdaságtan, hálózati közgazdaságtan mennyire tudnak beszivárogni a közgazdaság-tudományba és helyet kapni a közgazdaság-elméleti tankönyvekben.

(Farkas Beáta: A közgazdasági gondolkodás rövid története, Budapest, 2021, Akadémiai Kiadó, 488 oldal)

Maddy Savage – Benoît Derrier

Mit ettek a vikingek?

Egy kulináris régész lelőhelyek, szágák és ősrégi szakácskönyvek tanulmányozása segítségével alkotja újra a vikingek fogyasztotta ételeket – s eközben átformálja a vikingekről alkotott közkeletű elképzeléseket.

Daniel Serra igazán hitelesnek néz ki vastag, bar-na köpenyéből előbukkanó hosszú fehér szakállal és lábán a kézzel készített bőrcipővel. A tagbaszakadt svéd ugyanis kulináris régész, aki több mint két évtizede tanulmányozza a viking korszak étkezési szokásait – amikor pedig recepteket alkot újra, akkor a teljes beleélés stratégiájával teszi ezt. Nemcsak hogy olyan ruhákat visel, mint amilyeneket a skandinávok hírhedt tengerjárói hordtak, de eredeti eszközök másolataival is főz a rekonstruált viking stílusú épületekben.

Egy hatalmas hóvihart követő hideg reggelen találkoztam vele, a fakunyhó körül jeges szél süvített; Serra ott ült benn, szárított hallal készült sós kását kevergetve a pattogó tűzön. Köpönyege súrolta a lángokat, amikor felkelt a kézzel készített sámliról, de egyáltalán nem zavartatta magát. „Gyapjából van, nem fog megégni. Ne aggódjon, hozzá vagyok szokva ehhez!” – mondta mosolyogva.

Serra még korábban létrehozott egy rögtönzött konyhát *Gunnes Gårdban*, egy rekonstruált vikingek korabeli gazdaságban, nem messze Stockholmtól északra, ahol főzési bemutatókat tart a turistáknak. A helyet hólepte fenyőerdők veszik körül, rövid sétára van egy viking temetkezési helytől és számos, jó állapotban fennmaradt rúnakőtől.

Míg gyakran a „viking” szóval illetnek bárkit, aki a vikingek idején élt Skandináviában, Serra elmondta, hogy voltaképpen csak azokat a kalózkodókat és fosztogatókat kellene érteni alatta, akik a 8. és a 11. század között kalandoztak

Észak-Európában. A legtöbb ember ebben az időszakban nem volt vérszomjas hódító, hanem gazdálkodóként, halászként, mesteremberként vagy kereskedőként élte életét; Serra pedig azt tűzte ki élete nagy küldetésének, hogy azokat az ételeket kutassa és alkossa újra, amelyek a mindennapjaikban kerültek az asztalukra.

„Szeretek enni, és szeretem a jó ételt, ezért kíváncsi voltam: mit ettek kutatásom főszereplői” – mesélte Serra, aki először az ókori Róma ételeit tanulmányozta régészhallgatóként, és az 1–5. századi szakácskönyv, a *De Re Coquinaria* alapján készített újra ételeket. Majd megalakította, megfőzte és végigkóstolta az ételeket egészen a vaskortól a középkorig, hogy aztán a viking kornál kössön ki az egyetem végén. Jelenleg, miután megállapította, hogy a vikingek sokkal inkább tekinthetők a gazdaságtól a „konyháig” utazó helyi ételek fogyasztóinak, semmint húskedvelő vadászó-gyűjtögetőknek, Serra Skandinávia egyik vezető szakemberének számít a viking főzési szokások terén.

Serra szerint a vikingek étkezési szokásainak tanulmányozása révén jobban megérthetjük technikai készségeiket és elképzeléseiket, valamint azt, hogy miként élték az emberek abban a korban a társaséletüket. „Az ételek újratereztésével képet kaphatunk az akkori életről – mondta. – Ez megkönnyíti az egész akkori társadalom és világ megértését.”

Serra 2010-ben az észak-norvégiai *Lofoten Viking Múzeum* megbízásából kezdte el nagyban a „kísérleti jellegű” viking stílusú főzést. A múzeumnak volt egy rekonstruált hosszúháza (egy hosszú, keskeny faépület) a szokásos viking tűzhellyel, ahol Serra olyan viking ihletésű recepteket kezdett el készíteni, mint a vad gyógynövények leveleivel és sajttal rakott tészta, valamint a turistáknak vajjal tálalt, sült fehérrepa, s mellé savót fogyasztottak.

Ez az élmény adta egy receptkönyv ötletét, és 2013-ban régész kollégájával, *Hanna Tunberggel* összefogva meg is írta azt. Az *An Early Meal: A Viking Age Cookbook & Culinary Odyssey*

(kb. 'Eleink étkezési szokásai: Egy vikingkori szakácskönyv és kulináriai kalandozások') című könyvben több tucat ételhez fűznek hagyományos receptutasításokat, valamint részletes magyarázatot adnak arról, hogy hogyan és miért főzhettek bizonyos ételeket Skandinávia különböző részein.

„Számomra eddigi vizsgálataink legérdekesebb eredménye az volt, hogy képet kaptam a környező természetből élő gazdálkodókról – mondta Tunberg. – Az a tény, hogy az ásatásokon soha nem találunk a csontanyag egy százalékánál nagyobb mennyiségre utaló vadhúst, illetve többnyire még ennél is kevesebbet, egyértelműen arra utal, hogy a földműveseknek nemigen jutott idejük vadászatra.”

Tunberg szerint ez lenyűgöző igazságot árul el a vikingekről. „Azzal, hogy sikeresen eloszlattuk a tévhiteket azzal kapcsolatban, hogy a vikingek vadállatok húsát marcangolták, kitágítottuk a földművesekből álló viking társadalmakról alkotott képet.”

Anna Toräng, a Gunnes Gård igazgatója elmondta, hogy Serra munkája nélkülözhetetlen annak megértéséhez, hogy ezek a titokzatos tengerjárók jobban kötődtek a szárazföldre, mint eddig gondoltuk.

„Ha tudjuk, mit ettek a vikingek, többet tudhatunk meg arról, hogy kik voltak ők, és milyen volt a társadalmuk – mondta. – [Serra munkája] arra világít rá, hogy a vikingek nem csupán amolyan „a nyers húst a csontról lemarcangoló” emberek voltak, mint amilyennek időnként ábrázolják őket. Kétségtelen, hogy a korabeli társadalom erőszak és kegyetlenség jellemezte. De a fontosságnak az a mértéke, amelyet nyilvánvalóan a főzés művészetének tulajdonítottak, egy kifinomult kultúrát mutat számunkra egy zord világ és kor kontextusában.”

A viking ábrázolásokon gyakran szerepelnek az egyes évszakokban tartott lakomák, ahol mézsörrel öblítették le a sült bányahúst. Bár az előkelők valóban élvezték ezt a fajta étkezési formát (és gazdagságuk mutogatására is használták), Serra kutatásai azt sugallják, hogy a mindennapokban meglehetősen másképp főztek.

Szerinte az emberek többsége olyan egyszerű, „ízletes”, „jóleső” ételek megalkotását tartotta szem előtt, amelyeket könnyen lehetett adagolni,

és amelyek segítettek melegen tartani őket a zord skandináviai időben. „A tél nagyon hideg lehetett. Tehát az ilyen körülmények között dolgozó embereknek valószínűleg meleg ételre volt szükségük. Melegséget adó, laktató ételre.”

Mivel azonban a viking időkben nem állnak rendelkezésre írásos dokumentumok (eltekintve a rúnakövekre vésett ábrázolásoktól, amelyek általában a halottak emlékének megőrzését szolgálták), leginkább egy rejtvény megoldásához hasonlít annak kiderítése, hogy mit ettek az emberek, és hogy hogyan főzték meg azt – mondta Serra.

A bizonyítékok többféle forrásból származnak. Serra részben azokra a leletekre támaszkodik, amelyeket régészlelőgéi tártak fel Skandináviában és Európa más, vikingek által bejárt részein. Itt állati és halcsontok, valamint növények, köztük gabonamagvak fosszilizálódott maradványai kerültek elő. A talált vikingkori főzőeszközök és szerszámok szintén nyomravezetők lehetnek, akárcsak az épületmaradványok, amelyek betekintést engednek abba, hogyan készítették és tárolták az ételeket. Serra a középkori irodalmat is segítségül hívja; ekkor kezdték el lejegyezni a recepteket, jóllehet a főzési technikák nem sokat fejlődtek a vikingkor óta. Ezek között van a *Libellus de Arte Coquinaria* ('A Főzés művészetének könyvecskéje') nevű 13. századi szakácskönyv, amelyet feltehetően Dániában állítottak össze.

Skandinávia-szerinte számos helyen lehet tájékozódni az ügyben, hogy mit ettek a vikingek, például a Dán Nemzeti Múzeumban (Kopenhága, Dánia), a Viking Múzeumban (Stockholm, Svédország) és a Foteviken Múzeumban (Höllviken, Svédország). További fontos forrást jelentenek a vikingek utazásairól és kultúrájáról szóló, prózában elmesélt történetek, a szágák, – amelyek a korai középkorban születtek, de amelyekről úgy vélik, hogy a valós események elbeszéléséből alakultak ki, és amelyeket generációkon keresztül meséltek tovább. „Néha ezek a szágák tartalmaznak egy-egy ételleírás, amelyről szinte sejthető, hogy valamilyen módon továbbörökítették, és akkor ezt kiindulópontként használhatjuk – magyarázta Serra. – De persze nemcsak találgatásra építünk, hanem kutatásra is.”

Serra az említett adatokat kereszthivatkozásokkal vetette össze a viking lakóhelyek éghajlatára és tájszerkezetére vonatkozó információkkal, valamint a korszakról szóló társadalmi, gazdasági, vallási és rituális vonatkozású, szélesebb körű történelmi kutatásokkal.

Végül pedig részt vesz az általa „kísérleti régészetnek” nevezett tevékenységben, amelynek során kipróbál néhányat a kutatásai során felfedezett viking főzési technikák közül. Ezek közé tartozik a pörköltés és szósok kemencében főzése és a tűzgödörökben sütés, amelyeket Serra olyan hozzávalók felhasználásával reprodukál, amelyek szerint a vikingek rendelkezésre állhattak, ideértve a halakat, a gyökérszöldségeket és a gabonaféléket. Emellett vizsgálja még a vikingkorban népszerű használati tárgyak, mint például a kések, fakanalak, cserépedények, kőedények, vasüstök és kézzel hajtott forgómalmok „lehetőségeit és korlátait”.

Serra kutatásai szerint a hal a viking időkben a leggyakrabban fogyasztott ételek közé tartozott. Ez a választék nagyrészt tőkehalból, sima lepényhalból, heringből és óriás laphalból állt, amelyeket a hosszú skandináv partvidék mentén fogtak. Ezt a halzsákmányt megszárazították, továbbá kereskedtek is velük, és a szárazföld belsejébe is elvitték. A sertéseket a húsupék tartották, és néha fogyasztottak szarvasmarhát, juhot és kecskét is, bár ezeket az állatokat általában azért tartották, hogy tejtermékeket, például sajtot és vaját készítsenek belőle.

A könnyen hozzáférhető zöldségek közé tartozott a fehérrépa és a mogyoróhagyma, valamint a bab, a borsó és a libatopfélék (a spenótal rokon és ahhoz hasonló levelű növények). Gabonaféléket is termesztettek, a skandináviai ásatási helyszínek többségén találtak árpa [termesztésére] utaló nyomokat. Ezekből kenyeret vagy lepényt, kását és sört készítettek.

Serra úgy véli, hogy a vikingkorban élő emberek az ételeket helyben termesztett fűszernövényekkel, például kaporral, petrezselyemmel és korianderrel, valamint medvehagymával, mustármaggal, malátaecettel és borókabogyóval „fűszereztek”. Az Alliumfélék családjába tartozó zöldségnövények (például a vadfokhagyma és a póróhagyma) szintén fontos szerepet töltek be a változatosság

és az ízélmény fokozásában, és segítettek abban, hogy az étkezések ne csak a létfenntartást szolgálják, hanem élvezetet is okozzanak – mondta Serra.

Miközben Gunnes Gárdban továbbra is szakadt a hó, Serra nagy gonddal kevergetett egy szárított hallal ízesített kását; ez a kulináris régész egyik legújabb receptje, amelyet még nem jelentetett meg. Serra elmondta, hogy az ételnek a Traveller’s Fish Porridge („az utazó halaskásája”) nevet adta, és a szárított halból készült alaplevet mogyoróhagymával, árpával, kapormaggal és malátaecettel keveri össze. „Skandinávia-szerte találunk tőkehalcsontokat” – mondta, hozzátéve, hogy a szárított hal valószínűleg azért volt gyakori alapanyag a vikingkori konyhában, mert hosszú ideig el lehetett tartani anélkül, hogy megromlott volna.

Az olyan gabonafélék, mint az árpa, hónapokig eltarthatók és könnyen szállíthatók voltak, ami azt jelenti, hogy valószínűleg a vándorló vikingek alapélelmiszerei közé tartoztak – mondta Serra. Kutatásai során a tengerjáró kereskedőkről írt szágákban is talált utalásokat a kására, ami azt mutatja, hogy a közös étkezés ugyanolyan fontos volt a vikingek körében, mint sokunk számára manapság. „Szerették meghívni az embereket egy kis kásaevésre”, hogy megismerkedjenek – mondta Serra.

Miután elkészül az utazó halaskásája, inkább hasonlít egy rizottóra, mint a modern reggelizőasztalokat díszítő zabkására. Kóstolgatása közben minden olyan jellemzőt kipipálhatunk a listán, amelyeket Serra fontosnak tart a vikingkori ételekben: meglepően izgazdag, laktató és melegséget ad egy fagyos napon – a vikingkori *comfort food* („lélekmelengető étel”) megtestesítője.

Noha a világtárvány idején megcsappant az érdeklődés Serra workshopjai és előadásai iránt, elmondása szerint ismét fokozott figyelmet tapasztal e témára vonatkozóan. Tárgyalásokat folytat a Gunnes Gárdal, hogy több nyilvános főzési bemutatót tartson. 2023 augusztusában a svédországi Gotland szigetén megrendezett Medieval Week (”Középkori hét”) fesztiválon – amely Skandinávia egyik legnagyobb fesztiválja – jellemzően a középkor ihlette ételekkel és előadásokkal szerepelt, és angol nyelvű főzési bemutatókat tartott vikingkori receptekből.

Serra úgy véli, hogy növekszik az érdeklődés a vikingkorból és más történelmi korszakokból származó hétköznapi ételek iránt, mert az emberek egyre szívesebben ismerik és tanulják meg, hogy hogyan éltek őseink a mindennapokban, és hogy ez mit árul el az életükről, hagyományaikról és kultúrájukról.

„Ez nemcsak a hadviselés vagy a portyázás iránti érdeklődést jelenti. Az emberek igyekeznek az összetettebb, teljesebb képet is látni – mondta. – Az étel sokat jelent emberi kapcsolatainkban. A [vikingkori] ételek arról mesélnek nekünk, hogy őseink éppolyan emberek voltak, mint mi – arra törekedtek, hogy jóízűt főzzenek, együtt egyenek, megosszák az ételt, és meghívjanak másokat az asztalukhoz.”

S míg Serra továbbra is nagy rajongással mélyül el a viking hagyományokban, reméli, hogy egyre többen próbálják ki az abból a korból származó ételek elkészítését, még akkor is, ha ez a saját otthonuk kényelmében történik.

„A viking ételeket nem nehéz elkészíteni – mondta. – Nem kell gyapjút viselni és nyílt tűz mellett állni. Egy modern konyhában is lehet vikingkori ételeket főzni. Az emberek gyakran kissé kételkedve fogadják, de finomabbak ezek az ételek, mint gondolnánk!”

Az utazó halaskásája – Serra nyomán

A szárított tőkehal a vikingek korában fontos exportcikk volt, Skandinávia-szerte felfedezhető a szárított tőkehal csontjai és szálkái. A szárított halfej kiváló alapanyagként szolgál az alaplé készítéséhez. Ma Skandináviában a nyugat-afrikai élelmiszerüzletekben szerezhető be importárúként vagy az izlandi és észak-norvégiai piacokon, ahol a helyi tőkehalat még mindig halásszák és szárítják. (Helyettesíthető a szupermarketekben kapható hallevesskockákkal is, bár az íze kevésbé lesz erőteljes).

A mogyoróhagyma – vagy közismertebb nevén gyöngyhagyma – közeli rokona egy hagymafajának, amelyet egy vikingkor előtti település feltárásakor találtak a svédországi Öland szigetén. Tavasszal helyettesíthető vele a különböző viking szágákban leírt, medvehagymaszerű növény levele is.

Hozzávalók: Az alapléhez 1 szárított tőkehalfej (amely nem sózott tőkehal vagy sózott egyéb hal) és 2–3 liter víz;

A kásához: 75 g (kb. 5 evőkanál) sózott vaj, 400 g árpa (vagy előre összeaprított zabszemek, tehát nem zabpehely!), 4–5 mogyoróhagyma, apróra vágva, 0,5–1 teáskanál kapormag, 1 evőkanál malátaecet.

Elkészítés:

1. lépés. A húsleves elkészítéséhez zúzzuk össze a tőkehalfejet egy kemény felületen. A [kis] darabokra törés adja a lehető legtöbb ízt a levesnek. Az alaplé elkészítéséhez tegyük az összezúzott tőkehalfejet egy lábasba a vízzel együtt, és forraljuk fel. Hagyjuk alacsony hőmérsékleten rotyni 90 percig, vagy amíg a folyadék mennyiség körülbelül a felére csökken. Szűrjük le és távolítsuk el a halcsontokat, majd tartsuk melegen a levet.

2. lépés. Közben zúzzuk össze vagy őröljük meg az árpát (vagy használjunk készen kapható „acélvágott” zabot). Ez végezhető konyhai robotgéppel vagy turmixgéppel, de ne őröljük túl finomra.

3. lépés. Olvasszuk meg a vaját egy közepes vagy nagy lábasban, majd adjuk hozzá a mogyoróhagymát, és pároljuk közepes lángon, amíg üveggé válik (ne barnuljon meg). Adjuk hozzá a kapormagokat a vajás mogyoróhagymához, néhányszor keverjük meg, és vegyük lejjebb a hőfokot alacsonyra vagy közepesre. Tegyük bele az árpát, és alaposan keverjük össze. Öntsük hozzá a malátaecetet, és keverjük össze. A szemeknek magukba kell szívniuk az ecetet. Ha valaki savanyúban szereti, még tegyen hozzá ecetet.

4. lépés. Ha az alaplé elkészült, öntsünk belőle az árpára annyit, hogy ellepje a szemeket. Keverjük össze, és apránként öntögessük hozzá a többi alaplé is. Hagyjuk a lábast alacsony vagy közepes lángon főni, amíg a gabonaszemek puhák és krémesek nem lesznek.

(<https://www.bbc.com>)

Zanny Minton Beddoes

Öszülő Ázsia

Még a szegény országoknak is fel kell készülniük az elöregedő népességre.

Egy ország munkaképes korú népességének felduzzadása áldásnak számít. A sok munkavállaló viszonylag sok gyermeket és nyugdíjast tud

eltartani. Amíg a munkaerőpiac képes felszívni az álláskereső tömegét, addig az egy főre jutó gazdasági teljesítmény nőni fog. Ez fellendítheti a megtakarításokat és a beruházásokat, ami nagyobb gazdasági növekedéshez, a termelékenység fokozódásához és a fejlődés fellendüléséhez vezethet. Azokra az országokra azonban, amelyeknek nem sikerül élni ezzel a lehetőséggel, sötét idők várnak – amint ezt hamarosan számos fejlődő ország a saját bőrén tapasztalhatja meg.

Vegyük például Thaiföldet! Rohamosan öregszik. A 65 éves vagy annál idősebb thaiföldiek aránya 2021-ben elérte a 14%-ot, amely küszöbértéket gyakran használnak az előregedett társadalom meghatározására. Hamarosan Thaiföldön is – Japánhoz, Dél-Koreához és a legtöbb nyugati országhoz hasonlóan – egyre kevesebb munkaerő áll majd rendelkezésre, és rendkívüli intézkedések nélkül a termelékenység és a növekedés is visszaesik. Japánnal és a többi említett országgal ellentétben azonban Thaiföld, ahol 2021-ben az egy főre jutó GDP mindössze 7000 dollár volt, nem tartozik a fejlett országok közé. Előregedett, mielőtt gazdaggá vált volna. Amikor Japánban hasonló volt az öregek aránya, az nagyjából ötször gazdagabb volt, mint jelenleg Thaiföld.

Ez nagy akadályt jelent Thaiföld jövőbeli fejlődése szempontjából. A thaiföldi kormánynak többet kell majd költenie az egészségügyre és a nyugdíjakra az előregedő polgárok védelme érdekében, akik közül sokan szegények. Ez megnehezíti majd a termelékenységet növelő készségekre és infrastruktúrába való beruházásokat. Thaiföldet pedig sok fejlődő ország is követni fogja. Délkelet-Ázsiában, ahol a leginkább előrehaladt a népesség elöregedése, Indonézia és a Fülöp-szigetek valószínűleg a gazdag világnál alacsonyabb jövedelemszint mellett válnak szintén előregedett társadalommá. Sri Lanka, ahol az átlagjövedelem a thaiföldinél egyharmaddal alacsonyabb, 2028-ra fog elöregedni.

Azok az országok, amelyek elöregedtek, mielőtt meggazdagodtak volna, azok vagy „nem éltek” a demográfiai lehetőséggel, vagy túl gyorsan öregedtek ki belőle, vagy épp mindkét problémával küzdöttek. 1960 és 1996 között (közvetlenül az ázsiai pénzügyi válság előtt) Thaiföld gazdasága évente átlagosan 7,5%-kal nőtt. Ez igen látványos volt, de elmaradt a Japánt a fellendülés éveiben

jellemző két számjegyű növekedési sebességtől. Eközben a várható élettartam meghosszabbodásának és más tényezőknek köszönhetően Thaiföld gyorsan öregedett. Az idősök aránya a lakosságon belül két évtized alatt 7%-ról megduplázódott 14%-ra. Japánnak 24 év kellett ugyanehhez a változáshoz, Amerikának 72 év, Nyugat-Európa nagy részének pedig több mint egy évszázad.

A gyors öregedés és a lassúbb növekedés sokfelé jellemző a fejlődő világban. A vietnamiak körülbelül fele olyan gazdagok, mint a thaiföldiek, és még sokkal gyorsabban öregszenek. India gazdasága egyike a világ leggyorsabban növekvő gazdaságainak, de mégsem olyan rohamos a növekedése, mint Thaiföldé annak fellendülése idején. A 2020-ig tartó évtizedben India átlagosan évi 6,6 százalékkal növekedett.

Az egyik következtetés az, hogy a nagyszámú munkaképes korú lakossal rendelkező országok próbáljanak minél több nyereséget elérni általuk. Indiának talán soha nem kínálkozik jobb lehetőség, mint a jelen. Narendra Modi vezetésével erős, vállalkozásbarát kormány működik, amellyel jövő évben valószínűleg újra megnyeri a választásokat. Egyetértés van az intézkedések tekintetében, beleértve a privatizációt és a külföldi befektetésekre vonatkozó engedékenyebb szabályokat is, amiktől emelkedhet a növekedési ráta. Ezek a reformok jócskán segíthetik Indiát abban, hogy hasznára fordítsa azokat a nyugati törekvéseket, amelyek Kínából akarják áthelyezni az ellátási láncokat. Ha India intő jeleket szeretne cselekvésének indoklására, nem kell tovább keresgélnie, mint saját rohamosan öregedő déli államaiban. Például Keralában a lakosság 17 százaléka 60 éves vagy annál idősebb.

Egy másik következtetés úgy szól, hogy a fejlődő országoknak korábban el kell kezdeniük az öregkorral kapcsolatos tervezést. Meg kell reformálniuk nyugdíjrendszerüket, többek között a nyugdíjkorhatár felemelésével. Ösztönözniük kell a pénzügyi piacokat, lehetőségeket biztosítva a hosszú távú megtakarításokra és az egészségbiztosításra. Meg kell teremteniük a jól szabályozott otthoni szociális ellátás feltételeit. Továbbá törekedniük kellene arra, hogy egyre több nő legyen jelen a munkaerőpiacon; Indiában ez az arány siralmas, 24%, ami a globális átlag fele. Ha több

nő vállalna munkát, az kiterjesztené a demográfiai osztalékot, és segítene kezelni azt a problémát, hogy a nők tovább élnek, mint a férfiak, de általában szűkebb megtakarításokkal és nyugdíjakkal rendelkeznek, és így időskorukban kiszolgáltatottá válnak.

Végezetül a fejlődő országoknak tanulniuk kellene a gazdag országok hibáiból, és pragmatikusan kellene hozzáállniuk a bevándorlás kérdéséhez. Bármilyen nehéz is lehet ez politikailag, gyakran ez a legegyszerűbb módja az átmeneti időszak meghosszabbításának. Bangkokban az építkezések már most is tele vannak illegális mianmari bevándorlókkal. A thaiföldi politikusok jövedelmezőbb szerepekbe terelhetnék a bevándorlókat, ha hivatalos státuszt adnának nekik.

India minderre szerencsésebb példát szolgáltat. Ennek a kontinensméretű országnak a virágzását a belső migráció táplálja. Az utolsó, 2011-ben tartott népszámlálás 450 millió belső migránst jegyzett fel. Sokan a szegény északról utaznak a tehetősebb délre és nyugatra, hogy új lehetőségeket ragadjanak meg, és hogy egyre növekvő mértékben töltsék be a dél kiöregedő dolgozóinak helyét. Ez ösztönző módon mutatja, hogy mire képes egy viszonylag gyengén szabályozott munkaerőpiac – továbbá tanulsággal szolgál Japánnak, Thaiföldnek és a többi kormánynak, legyenek bárhol a Földön.

(The Economist)

Ashraf Khalil

Irodából lakás? Washingtoni megoldások

A Biden-kormányzat arra ösztönzi a városokat, hogy az üresen álló irodaházakat alakítsák át lakóegységekké, és ehhez dollármilliárdokban számolható szövetségi pénzeket bocsát rendelkezésre, mivel a belvárosok továbbra is azzal küzdenek, hogy a világvárvány előtti állapotokhoz képest kevés az irodába bejáró munkavállaló.

A Biden-kormány több kormányzati szereplőt bevonva indított útjára egy projektet azzal a céllal, hogy az államokat és a városokat arra ösztönözze: számos üres irodaépületet alakítsanak át lakóépületekké, továbbá – serkentő jelleggel

– jó néhány milliárd szövetségi dollárt bocsát rendelkezésre, hogy végrehajtásuk ezeket az átalakításokat.

Az október végén bejelentett új kezdeményezésben a Lakásügyi és Városfejlesztési Minisztérium (HUD) és a Közlekedési Minisztérium, az Általános Szolgáltatási Igazgatóság (GSA), valamint az Igazgatási és Költségvetési Hivatal (United States Office of Management and Budget) vesz részt, és együttesen tesznek erőfeszítéseket, hogy enyhítsék a megfizethető lakások országos hiányát és kezeljék azt a problémát, amit a sok, járvány után üresen maradt irodaépület jelent.

„Ez egy olyan terület, ahol lehetőség nyílik a lakáskínálat bővítésére, miközben újra életet lehelünk a fűtőkába is. Mindenki csak nyerhet – mondta Lael Brainard, a Nemzeti Gazdasági Tanács igazgatója. – A kormány egészétől érkeznek az erőforrások, amelyeket felhasználunk.”

Az új intézkedések közül több is arra irányul, hogy kifejezetten a közlekedési csomópontok – például buszpályaudvarok és metróállomások – közelében épüljenek új, megfizethető árú lakások. Pete Buttigieg közlekedési miniszter elmondta, hogy minisztériuma új iránymutatást fog kiadni az államok és az önkormányzatok számára arról, hogy miként juthatnak anyagi erőforrásokhoz két szövetségi program – a közlekedési infrastruktúra finanszírozásáról és innovációjáról szóló törvény, illetve a vasútfejlesztés és -javítás finanszírozása – révén.

Buttigieg elmondta, „több mint 35 milliárd dollárnyi hitelezési kapacitás” áll majd rendelkezésre, hogy a piaci kamatláb alatti hiteleket nyújtsanak mind az új lakásépítések, mind a közlekedési csomópontok közelében történő irodaátalakítások finanszírozására.

„Ezeket a belvárosi területeket és központi üzleti negyedeket... már eleve a tömegközlekedési pontok köré tervezték – mondta Buttigieg. – Az a célunk, hogy a lehető legjobban kihasználva ezt a lehetőséget, több lakást építsünk a közlekedési eszközök közelében, oly módon, hogy ne csak a lakhatás, hanem a közlekedés költségeit is csökkentjük.”

A közlekedési minisztérium új iránymutatást is ki fog bocsátani, amely megkönnyíti a közlekedési vállalatok számára, hogy a használaton kívüli

ingatlanokat vagy épületeket helyi önkormányzatoknak vagy nonprofit szervezeteknek adják át és azok megfizethető lakásokká alakítsák azokat. Buttigieg szerint „olyan épületeket, mint például egy kihasználatlan raktárépületet” is a piaci ár alatt lehet a magánfejlesztők kezébe adni, feltéve, hogy a fejlesztők vállalják, hogy megfizethető lakásokat is építenek a kialakított százalékos arányban.

Ezen túlmenően a GSA együtt fog működni az Igazgatási és Költségvetési Hivatallal annak érdekében, hogy feltérképezze azokat a felesleges szövetségi ingatlanokat, amelyeket hasonlóképpen át lehetne adni megfizethető lakások kialakítására.

A Fehér Ház emellett kiadja a kereskedelmi célú ingatlanok lakóingatlaná alakításáról szóló szövetségi útmutatót, az hat szövetségi ügynökség több mint 20 szövetségi programját tartalmazza, amelyek felhasználhatók az átalakítások támogatására. E programok közé tartoznak az alacsony kamatozású hitelek, hitelgaranciák, támogatások és adókedvezmények a fejlesztők számára.

A városok az országban mindenfelé küzdenek a félig üres belvárosi üzleti negyedekkel. Sok vállalkozás az otthoni munkavégzés hibrid

modelljét alkalmazza, ahol az alkalmazottak heti két-három napot járnak be az irodába.

„A világvárvány valóban megváltoztatta az amerikaiak élet- és munkamódszereit” – mondta Buttigieg.

Mivel egyre kevesebb alkalmazott dolgozik az irodában, sok vállalkozás otthagya a tágas irodákat, így egyes belvárosi ingatlanulajnosok a félig kiürült épületekkel, a városi önkormányzatok pedig csökkenő adóbevételek problémájával szembesülnek.

Ez a tendencia a járvány vége után is folytatódhat, mivel a vállalkozások megvárják, amíg a hosszú távú bérleti szerződések lejárnak, majd drasztikusan csökkentik az általuk elfoglalt alapterület nagyságát. Több önkormányzat is felkarolta az irodák lakásokká alakításának ötletét, és adókedvezményeket kínál a fejlesztőknek, hogy segítsenek támogatni az ilyen változtatások gyakran megfizethetetlen költségeit.

Adrianne Todman, a HUD helyettes államtitkára elmondta, hogy az új kezdeményezés-csomag célja, hogy az egész országban „löketet adjon” az olyan törekvéseknek, amelyek az üres irodák lakásokká alakítását célozzák.

(*Christian Science Monitor*)

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Bolla Emőke* óraadó oktató, Pannon Egyetem, Közgazdasági Intézet, Veszprém
- Cseporán Zsolt* (PhD), jogász, közgazdász, a Károli Református Egyetem óraadója, Budapest
- Dr. habil. Fehér Anikó* DLA karnagy, népzenekutató, a MMA MMKI megbízott kutatója, a Nemzetközi Kodály Társaság és a KÓTA elnökségi tagja, Budapest
- Fülöp-Székely Anita* doktorandusz, Debreceni Egyetem – Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, Debrecen
- Dr. habil. Karikó Sándor* főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem JGYPK, Szeged
- Kollarik Tamás* (PhD), jogász, történész, igazgatási és filmes szakember, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem docense, Budapest
- Dr. Korencsi Attila* jogász, a Magyar Nemzeti Bank főosztályvezetője, Budapest
- Mezei Balázs M.* filozófus, irodalmár, a Budapesti Corvinus Egyetem professzora, Budapest
- Petri Zsolt* történész, igazgatásszervező, kulturális tartalomfejlesztő, a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa (2019–2022), Budapest
- Potyó István*, a Szent Mihály templom kántorkarnagya, Kolozsvár
- Trembeczki István* egyetemi adjunktus, Debrecen

A VALÓSÁG 2023. ÉVI (LXVI. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

Búcsú Károlyi Andrástól.....	8/1
Búcsú Pomogáts Bélától.....	6/1
Búcsú Tellér Gyulától.....	7/1
Búcsúzunk Kapronczay Károlytól.....	3/1
<i>Cseporán Zsolt</i> : Művészetigazgatás és művészetmenedzsment.....	4/2
<i>Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt</i> :	
- A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 1. rész.....	10/1
- A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 2. rész.....	11/1
- A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 3. rész.....	12/12
Előszó.....	4/1
<i>Farkas Attila</i> : Amerikai anizksz – háttér és következmények.....	2/1
- Fenntarthatóság és zöldpolitika.....	9/1
<i>Harsányi Réka</i> : Elményalapú interakció-tervezés a digitális művészetben.....	5/1
<i>Karikó Sándor</i> : Miben rejlik a boldogság?	
Amikor a filozófiai, a pszichológiai és a pedagógiai mondanivaló összecseng.....	6/2
<i>Kucsera Tamás Gergely</i> : Gróf Klebelsberg Kuno emlékezetéről – Tökéczki László halálának ötödik évfordulóján.....	1/1
- 150 éve született gróf Bánffy Miklós.....	12/1
<i>Renaud, Jean</i> : Egalitarizmus és rejtett bosszúvágy.....	8/2
<i>Tefner Zoltán</i> : „Orosz kártya” – magyar történelem. A privát szféra, amely meghatározhatja a nagyhatalmi politikát.....	3/2
<i>Varga Gábor</i> : Digitalizáció a bankjegyek tervezésében.....	7/2

SZÁZADOK

<i>Bea Csaba</i> : Görgői emlékezete a dualizmus korának váci sajtójában.....	1/31
- Március tizenötödike emlékezete Vácra a dualizmus korában.....	3/30
- Október hatodika emlékezete Vácra a dualizmus korában. Október hatodika az emlékezeti hierarchiában.....	10/12
<i>Biernaczky János</i> : Jólétben és technikán túl.....	7/23
<i>Erős Vilmos</i> : Mályusz Elemér: Visszaemlékezések – Recenzió és reflexiók.....	12/27
<i>Jakabffy Imre</i> : Egy fiatal térképész szemén keresztül. Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 1. rész.....	8/17
- Egy fiatal térképész szemén keresztül. Az 1946-os párizsi béketárgyalások (napló) 2. rész.....	9/17
- Tervezeteim a magyar–román határrendezésre 1946-ban 3. rész.....	10/24
<i>Janek István</i> : Dvortsák Viktor a magyar revízió szolgálatában és a szlovjak kérdés.....	5/20
<i>Rigó Balázs</i> : „Sportmozgalmunkban nemkívánatos jelenségek, súlyos hibák is vannak” – Az MDP Központi Vezetőség 1954. decemberi határozata.....	11/47
<i>Sárhegyi Tamás</i> : A kiállított múlt: A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma Torontóban.....	6/19
<i>Somorjai Ádám OSB</i> : A visegrádi népek közös vonásairól.....	8/38
<i>Surányi Dezső</i> : A Moesz-vonal háttére és érvényessége.....	6/31
<i>Szabadváry Tamás</i> : Adatok Borzsák István könyvtáros életrajzához.....	5/38
<i>Szegedi László</i> : Út az axiomatikus heraldikához (2. rész).....	1/6
- Út az axiomatikus heraldikához (3. rész).....	2/13
<i>V. Molnár László</i> : Az orosz abszolutizmus „felvilágosodása” a sikerek és kudarcok mérlegén.....	11/16
<i>Vizvári Béla</i> : A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 1. rész.....	9/37
- A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 2. rész.....	10/33
- A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 3. rész.....	11/28
- A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 4. rész.....	12/41
<i>Zsupos Zoltán</i> : Kik voltak a késő avar kor lovagjai a Kárpát-medencében?.....	4/12

MŰHELY

A magyar néptánc évtizedei konferencia elé.....	7/71
A művészet közege III. konferenciáról.....	9/78
A művészet közege IV. konferenciáról.....	10/71
Az utolsó garabonciások – Műhelytalálkozó az 1960–2010 közötti időszak jellegzetes alternatív alakjairól.....	1/95
Az egyházzene történeti konferencia.....	12/92
<i>Balázs Géza</i> : A művészet és a nyelv közös alapjai – Alapvetés a művészet és nyelv antropológiájához, ökológiájához és stratégiájához.....	4/51

<i>Bódiss Tamás</i> : Szentegyházi dicséretrek – Kobzos Kiss Tamás, a református énekmondó.....	1/11
<i>Bolvári-Takács Gábor</i> : A sárospataki tanítóképzőtől a Tokaj-Hegyalja Egyetemig. Egy modellváltás történeti gyökerei.....	3/52
<i>Bólya Anna Mária</i> : Vujcsics Tihamér és a tradíció.....	3/90
- Izzó planéták a hideg univerzumban – Markó Iván táncszínháza.....	5/42
- Adalékok az állami népi együttesek történetéhez: a folklóranyag színpadi feldolgozásának kérdései a szkopjei állami népi együttes kapcsán.....	7/72
<i>Boros János</i> : Béke és háború.....	10/83
<i>Boszonyi Károly</i> : A Big Data forradalma és a jelentés ellenforradalma a társadalomtudományok módszertanában.....	6/105
<i>Bruckner Éva</i> : Ecséri, a mindent túlélő informális piac.....	8/61
<i>Csatári Bence</i> : Cenzurális megfontolások a kádári-aczéli könnyűzenei politikában. Zeneszámok betiltása és zenekarfelosztás.....	2/57
- Kis gézenyűzből nagy popdiva. Koncz Zsuzsa karrierjének néhány epizódja korabeli dokumentumok tükrében....	4/77
<i>Csörsz Rumen István</i> : Nagy utak völgyéne – Kobzos Kiss Tamás életművének sarokpontjai.....	1/96
<i>Deákné Kecskés Mónika</i> : Szakrális táncok és megjelenésük korunk zenéjében.....	4/23
<i>Dér Cs. Dezső – Zrinyi Ivett</i> : Pandémia és online kommunikációs trendek a kultúrában.....	10/92
<i>Doboviczki Attila T.</i> : Archívumépítési tapasztalatok pandémia idején – Az upecs.hu hálózati adattár.....	11/97
Doktorandusz cikkpályázat 2022–2023.....	10/57
<i>Dupcsik Csaba</i> : A szociológia gyantús tudománnyá vált. .	
Cseh-Szombathy László helye a magyar szociológiatörténetben.....	6/73
<i>Erhardt Gábor</i> : Nevezetes névtelenség – a vidéki építés útja.....	9/90
<i>Falusi Márton</i> : A kézirat hatályba lép. A normasértő individuuum Hajnóczy Péter és Bereményi Géza prózájában.....	2/69
<i>Farkas Attila</i> : Pop és eszmetörténet: a punk-példa.....	4/91
<i>Farkas Gábor</i> : Gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága az Alaptörvényben.....	9/73
<i>Fehér Anikó</i> : A kállai kettős.....	7/81
<i>Fejérvári Gergely</i> : Könyvkiadás a Covid idején.....	10/72
<i>Ferencziné Acs Ildikó</i> : Ugrótáncot jókedvemből.....	4/33
<i>Fülöp-Székely Anita</i> : Az átalakuló tanulási igények mint generációs jellemzők.....	3/60
- Hátrányos helyzetű szülők és az oktatás – Esettanulmány a szülői bevonódás témájában.....	5/53
<i>Gáspár Zoltán Ernő</i> : Tudományalapú vallásreformáció versus tradicionalizmus.....	5/83
<i>Haász Sándor</i> : Rendszerszemlélet és család dinamika a szociális munka látóterében.....	6/91
<i>Hágen Gábor</i> : Az alkotás útján elindult Schweitzer Miklós.....	7/53
- Neumann János öröksége. A játékelmélet alkalmazása a történelem- és hadtudományban.....	12/76
<i>Hanák Gábor</i> : A szűrt és szűk levegő ideje – Cseh Tamás a determinánsok vonzáskörében.....	3/68
<i>Hortobágyi Gyöngyvér</i> : 50 év néptánc – Honnan hova?.....	8/101
<i>Husztai Elek</i> : Álom vagy valóság? – Digitális oktatás a romák körében 1. rész.....	11/64
- Álom vagy valóság? – Digitális oktatás a romák körében 2. rész.....	12/57
<i>Juhász Tímea – Németh Pál</i> : Önkéntes karitatív munka az egyetemista fiatalok és a már dolgozók körében – egy empirikus kutatás tükrében.....	9/62
<i>Kakuk Gabriella</i> : A menekültügyi örízet a bevezetését követő időszak tapasztalatai tükrében.....	1/70
<i>Kaszás Nikoletta – Keller Krisztina</i> : Látni, mielőtt eltűnik – A last chance turizmus megjelenése és jellemzői...	12/87
<i>Kelecsényi László</i> : Latinovits, a garabonciás.....	3/76
<i>Kiss Zoltán Károly</i> : A tárgyalgó művészet értéke, a művészek anyagi elismerése.....	6/39
<i>Kővágó Zsuzsa</i> : A Magyar Iskola szemléletével nevelt táncművészek-pedagógusok szerepe, hatása táncművészetünk újragondolásában.....	7/87
<i>Lányi Gusztáv</i> : Család és Biblia: Szent család-elemzések. Pszicho-teológiai összefüggések.....	7/56
<i>Makkos Nándor</i> : Egyenlő bánásmód a tisztesség árnyékában.....	7/42
<i>Martsa Piroska</i> : Csöndes erő – Martsa István élete és munkássága.....	5/50
<i>Máthé Áron</i> : Ellenkultúrák a kommunista diktatúra időszakában.....	6/67
<i>Ménes András</i> : Kétszáz éve született Louis Pasteur.....	1/91
- Szülőnek lenni öröm – Benjamin Spock-portré.....	5/80
- Százhusz éve született Neumann János.....	12/72
- Dubrovay László 80.....	12/81
<i>Mészáros József</i> : A szociológia módszertanának forradalmi.....	6/98
<i>Néma Judit-Eszter</i> : Olvasásszociológiai paradigmaváltás Erdélyben – A kulturális szegmentáció és a modern osztályfejlődés aspektusai Pierre Bourdieu homológiaelméletén.....	1/82
<i>Potyó István</i> : Ruzitska György miséi 1. rész.....	12/93
<i>Puskás Bernadett</i> : Az ablak-motívum a hatvanas, hetvenes évek festészetében.....	4/43
<i>Simon János</i> : Cseh-Szombathy László és Harsányi János barátsága.....	6/80
<i>Soltész Márton</i> : A keletkező gondolat poétikája – Pilinszky-redivivus.....	9/99

<i>Somogyi Krisztina</i> : Koreografált térlemény – gondolatok az építészeti kritika változásáról	4/68
<i>Szabó Adrienn</i> : Zene és tánc – gesztusok találkozása	4/59
<i>Szabó Kinga</i> : A közösségi gazdaság mint a fenntartható fejlődés egyik alternatívája	8/48
<i>Szalma József</i> : A piacgazdálkodás (szerződési szabadság) és az intervenció (a szerződési szabadság magán- és közjogi korlátai) az európai és a magyar magánjogban	8/79
<i>Szécsi Gábor</i> : Alkotói narratívák és értelmezési keretek az online térben	9/79
- A mediatizált közösségek kora	11/81
<i>Szekfi András</i> : Bódy Gábor – az alkotó, a közeg és a démonok	3/79
<i>Szepessy Péter Donát</i> : Táncházmozgalom. Táncház és mozgalom	3/97
<i>Támba Renátó</i> : Gyermekábrázolás a Rákosi-korszakban (2. rész)	1/52
- A hálától az úttörőig. Gyermekábrázolás a Rákosi-korszakban (3. rész)	2/41
<i>Timár Mihály</i> : Pedagógiai és művészeti megújulás az újfolklorizmus jegyében. Timár Sándor tevékenysége ...	7/91
<i>Udvaros József – Takács Ondrej</i> : A fotogrammetria használata – Természetes anyagok és alkotások formáinak archiválása	5/66
<i>Ury Attila</i> : Hunnia, nevében a sorsa	5/74
<i>Vágner Vivien</i> : Szervezeti tudásfenntarthatóság, avagy a tudásmenedzsment hatása a fenntarthatóságra	10/58
<i>Zsuráfszky Zoltán</i> : A Balettintézetűl a Magyar Nemzeti Táncgyűteség	8/105

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Aradi Éva</i> : Magyar őstörténet – Hagyományok, tudományok, délibábok	10/108
<i>Holovicz Attila</i> : Még egyszer a természetjogállamról. Viszontválasz	2/79
<i>Huber Szabaszián</i> : A szeretet és a hűség szociológiája	8/110
<i>Koós István</i> : Határok és japánok	7/99
<i>Lengyel Zsanett</i> : Művészeti barangolás Izlandon	4/108
<i>Makkai Béla</i> : Hatalomváltások kihívásai és a szabadkai (bácska-bánsági) zsidóság, 1918–1945	9/104
<i>Márfai M. László</i> : Látás és tekintet között	7/107
<i>Oláh Zsolt</i> : Magyarország–Olaszország: I–I	3/108
- Kontinensnyi távolságra	11/114
<i>Paár Ádám</i> : Gallok Pannóniában	1/115
- Amerikai-magyar filmtörténet	2/99
<i>Pető Zoltán</i> : Konzervatívok és haladárok	7/103
<i>S. Király Béla</i> : Gongütés pennával – Interjú Nótáros Lajos íróval	5/113
<i>Sipka Sándor</i> : Magyar szimpatizáns útinaplója német földről 2022 nyarán	11/110
<i>Téfnér Zoltán</i> : Hagyományos lengyelbarátság kontra érdekeszámítás – - Lengyelkérdés Magyarországon az első világháborúban	12/107
<i>Turgonyi Zoltán</i> : A konzervatív stratégia védelmében – Válasz a viszontválaszra	5/91
<i>Vékov Károly</i> : Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise	6/111

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Batthyany, Sacha</i> : Az orvos, aki megmentette Hitler hangját	1/117
<i>Beddoes, Zanny Minton</i> : A munkahelyi sokszínűséget célzó programok gyakran kudarcot vallanak, vagy visszafelé sülnek el	1/120
- Az útitűzárak kora leáldozóban van. Egy áruklodó irodalmi műfaj vége	2/125
- Az apává válástól összezsugorodik a nagyagy. Ez segíthet a szülői kötődés kialakításában	3/122
- Könyvek Kína eltűnt múltjáról	4/114
- A kövérek földjén	8/125
- Életadó japán tonik	10/111
<i>Bracher, Katharina, Helg, Martin, Koch, Carole, Kučera, Andrea</i> : Zürich black-out. Egy komor forgatókönyv vázlata	2/120
<i>Burns, Nich</i> : Amerika Freudra vár	12/111
<i>Butler, Erik</i> : Az ördög, akit nem ismerünk: A XIX. század Sátánja	3/115
<i>Camp, Emma</i> : A floridai New College pozitív diszkriminációja	12/123
<i>Chang, Ha-Joon</i> : Az üres kosár	9/109
<i>Claluna, Flurin</i> : Túlélhető halál	10/112
<i>Dain, Antoine</i> : Akik lejjebb lépnek a karrierlérán	9/114
<i>Demjancsik, Alekszander</i> : „A kegyetlen büntettek kegyetlen intézkedések következményei” Jakov Gilinszkij kriminológus a háború, bűnözés és állami cenzúra közepette eltöltött életéről	2/114
<i>Foppa, Daniel</i> : Az Asperger-kór nem betegség	6/123
<i>Golembiewski, Kate</i> : A hasonmásod ott jár valahol a világban, és valószínűleg a DNS-etek is közös	3/125
<i>Gray, John</i> : Vágyik a lelkünk az Isten után	10/120
<i>Handwerk, Brian</i> : Hogyan váltak az európaiak laktóztoleránssá?	2/111

- Lámpaoltás! Világszerte!.....	9/117
- Felfalni és felfaladni.....	10/123
<i>Hartle, Terry W.</i> : Az ember, aki a hidegháborús elszigetelés politikája mögött áll.....	9/116
<i>Henriques, Martha</i> : Lápi holttestek.....	4/110
<i>Hill, Samantha Rose</i> : Amikor a remény akadály.....	12/116
<i>Katz, Brigit</i> : A 18. századi cipődivat a felvilágosodás korának ellentmondásaira mutat rá.....	2/107
<i>Keegin, Joseph M</i> : Pompás haszontalanság.....	9/123
<i>Kliger, Gili</i> : Adósdod vagyok.....	5/121
<i>Kolpakov, Ivan</i> : Anna Kikina az első orosz női űrhajós, aki a Nemzetközi Űrállomásra repül. Nehéz elhinni, de a világűrben továbbra is zajlik az orosz és amerikai együttműködés.....	2/124
<i>Landau, Elisabeth</i> : Hogyan változtatja meg az anyaság az agyat.....	3/119
<i>Lawler, Andrew</i> : A zsidó vallás újabb keletű, mint korábban gondoltuk.....	4/119
<i>Lehnen, Christine</i> : A Grimm-meséket valójában nők írták.....	7/110
<i>Luck, Taylor</i> : Gyarapodás – Kairó „szemétvárosa” arculatot vált: Újrahasznosít... és virágzik.....	7/114
<i>Martínez, Pedro Raúl Montoro</i> : Különböző nyelvek beszélői másféle színeket érzékelnek.....	3/118
<i>Matthews, Jessica T</i> : A világ, ahogy Kissinger látja.....	7/116
<i>Meyer, Adrian</i> : Miért nem kell félnünk a haláltól?.....	7/123
<i>Murray, Douglas</i> : A Zöld pártok rádöbbennek a valóságra.....	2/118
- Az új vandálok.....	4/116
<i>Myerson, Eleanor</i> : A középkor elfeledett hősnői.....	2/116
<i>Nicholas, Kimberly</i> : Hogyan szabádkozhatjuk meg városainkat az autóktól? – 12 módszer egy új kutatás szerint rangsorolva.....	2/101
<i>Nowell, April</i> : A jégkorszak gyermekei.....	8/113
<i>Pabst, Adrian</i> : A balgaság egyetemei.....	8/120
<i>Page, Erika</i> : Életmentő változások: Angola aknamentesítésétől a forgalomcsillapításig Japánban.....	3/113
<i>Park, William</i> : Miért halunk meg?.....	6/121
<i>Rampton, Martha</i> : Csodákat, ne varázslatot!.....	11/116
<i>Relph, Natasha Khullar</i> : Rogyadozik az Egyesült Királyság társadalombiztosítási rendszere.....	4/122
<i>Rufo, Christopher F.</i> : Az MSNBC csatorna harca az igazság ellen.....	12/124
<i>Sappenfield, Mark</i> : Öröm – A boldogság társas közeg.....	7/113
<i>Simons, Jake Wallis</i> : A gyermekeknek ellent kell mondaniuk a politikai agymosásra.....	11/125
<i>Siern, Jacob</i> : A pandémia óriási kézművesi bakija.....	4/124
<i>Strauss, Julian</i> : Erdélyi ijedelmem.....	7/122
<i>Tamkin, Emily</i> : A Barbie baba kultúrtörténete.....	12/121
<i>Thomas, Sean</i> : Mért nem esik szó soha az iszlám rabszolgatartásról?.....	10/118
<i>Weiser, Benjamin</i> : Ez történik, ha az ügyvédünk ChatGPT-t használ.....	11/122
<i>Winfield, Nicole –Thomas, Trisha</i> : Nők a Vatikánban.....	9/121
<i>Winters, Joseph</i> : Évente 380 millió tonna műanyagot gyártunk Amerikában, amelyből szinte semmit sem lehet igazán újrahasznosítani.....	3/123
<i>Young, Frank</i> : Az ezredfordulás generáció és a válás.....	3/112
Merre tart a klímaváltozás? Az MNB elkészítette klímaváltozással kapcsolatos pénzügyi jelentését.....	1/122
Új technológiai korszakba lépünk. Az ipari forradalmak geopolitikai és társadalmi sajátosságai.....	2/127
A termelés és szolgáltatás új formái. Hozzáféréseken alapuló, körforgásos és platformgazdaság.....	3/127
A komplexitás és a kapcsolódás feltétele. A kötődés és a bizalom szerepe.....	4/127
Befektetések és megtakarítások, avagy a biztos jövő kulcsa.....	5/127
Zöld gazdálkodással a holnapért.....	6/126
Tovább bővül a százezer látogatót is túllépő Pénzmúzeum.....	7/127
A tőzsdézés alapjai.....	8/127
Fektessünk a jövőbe!.....	9/127
A versenyképesség javításának fontossága.....	10/127
Az infláció pénzügyi termékekre gyakorolt hatásai.....	11/127
Demográfia 2.0 programra van szükség a népességfogyás megállításához.....	12/127
A Valóság 2022. évi (LXV. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke.....	1/124

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái.....	1, 2, 7, 9, 10, 11, 12
Károlyi András grafikái.....	3, 4, 5, 6, 8

TARTALOMJEGYZÉK

Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt:

A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 4. rész. . 1

SZÁZADOK

Korencsi Attila: A szabadság védelmében. Nagy Miklós papköltő emlékezete. 16

MŰHELY

Fülöp-Székely Anita: A szülői bevonódás hosszú távú hatásai.

Egy narratív életútelemzés 24

Karikó Sándor: Smith munkafelfogásának filozófiai továbbgondolása.

Smith, Hegel, Marx, Lukács György 40

Trembeczki István: Globális és lokális a környezetvédelemben –

töprengések a Zöld filozófiáról. 50

Mezei Balázs: Heidegger a Fekete füzetek tükrében 61

Potyó István: Ruzitska György miséi 2. rész 87

Fehér Anikó: Koudela Géza, az 1938-as budapesti

Eucharisztikus Kongresszus himnuszának szerzője 104

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Bolla Emőke: Farkas Beáta: A közgazdasági gondolkodás rövid története . . 110

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Maddy Savage – Benoît Derrier: Mit ettek a vikingek? (118) *Zanny Minton Beddoes:*

Őszülő Ázsia (121) *Ashraf Khalil:* Irodából lakás? Washingtoni megoldások (123)

Valóság 2023. évi (LXVI. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke..... 124

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (39, 49, 86)

Kedves Olvasónk!

A Természet Világa immár harmincharmadik alkalommal hirdeti meg Természet-Tudomány Diákpályázatát középiskolások számára. A diák-cikkpályázaton indulhat bármely középfokú iskolában a 2023/2024-es tanévben tanuló vagy végző diák, határainkon belülről és túlról. A pályaművek benyújtásának határideje: *2024. március 31.*

PÁLYÁZATI KATEGÓRIÁK:

Természettudományos múltunk felkutatása

- A pályázó iskolájához vagy lakóhelyéhez, környezetéhez kapcsolódó jelentős múltbeli tudós személyiségek életútjának, munkásságának bemutatása (eredeti dokumentumok felkutatásával és felhasználásával). Vagy:
- A dolgozat írójának tágabb környezetéhez kapcsolódó tudományos vagy műszaki intézmények története, tudóstársaságok története, eredeti dokumentumok bemutatásával. Vagy:
- A természet- és műszaki tudományok valamelyik ágában tárgyi vagy épített emlékek, örökség bemutatása.

A kultúra egysége

A pályázó e kategóriában a természettudományoknak a társadalom- és humán tudományok, valamint a művészetek különböző területeivel fellelhető összefüggéseit mutatja be.

Önálló kutatások, elméleti összegzések

A természeti értékek, jelenségek megismerése érdekében a diák által végzett kutatások bemutatása. Előnyben részesülnek az egyéni, fiatalos, önálló gondolatokat, innovatív megközelítéseket tartalmazó, élvezetes és szakszerű beszámolók.

Matematika, informatika és applikáció-innováció

- A pályázók matematikával vagy informatikával kapcsolatos önálló vizsgálódással nevezhetnek, amelyben a pályázó elemző áttekintést ad az általa szabadon választott témakörből. Vagy:
- A pályázó pályázhat saját fejlesztésű mobil-applikációk szabatos bemutatásával, leírásával.

Egészségtudomány

Az orvostudomány múltját és jelenét, nagyjainak életét és életművét, az orvostudománynak az egyéb tudományokhoz való viszonyát, eszközeinek fejlődését; vagy az orvosi tevékenység művészeti megjelenítését és annak elemzését mutatják be; vagy egyéb, szabadon választott témakört dolgoznak fel a pályázók.

Környezetvédelem, körforgásos gazdálkodás, hulladékgazdálkodás, fenntartható fejlődés

A pályázók a korszerű ökológiai szemléleten alapuló, a kategória elnevezésében szereplő témájú esszével nevezhetnek. A zsűri örömmel fogadja a saját jó gyakorlatokat bemutató esettanulmányokat is.

Választható műfajok mind a hat kategóriában:

- Ismeretterjesztő, olvasmányos formában megírt cikk vagy esszé
- Ismeretterjesztő interjú
- Ismeretterjesztő fotósorozat.

Minden kategóriában és minden műfajban I. díj, II. díj, III. díj, illetve különdíj, dicséret is adható. A zsűri a díjazott diákok felkészítő tanárainak a munkáját is elismeri.

A részletes kiírás megjelent a folyóirat honlapján.

Szerkesztőség

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

